

Олександр Горобець

ПОСТАТІ З ВИРІЮ

Олександр Горобець

ПОСТАТІ З ВИРІЮ

Повісті, нариси

Київ
«Видавництво «Фенікс»
2016

УДК 94(477)(092)
ББК 63.3(4Укр)-8
Г70

Видано за підтримки виконавчого органу
Київської міської ради
(Київської міської державної адміністрації)

Горобець О. О.

Г70 Постагі з вирію : повісті, нариси / О. О. Горобець. – Київ : «Видавництво «Фенікс», 2016.–176 с.

ISBN 978-966-136-378-5

Це книга історичних розслідувань. У творі ще декілька хвилюючих документальних розповідей про українців, які відстоювали свою честь і чесноти нашої нації в роки Другої світової війни та в нинішні драматичні дні. Тут і невідомі сторінки з життя Івана Франка, Михайла Коцюбинського, історика й письменника Дмитра Дорошенка, репресованого і забутого справжнього автора сценарію культового радянського кінофільму «Трактористи» подолянина Аркадія Добровольського, зацькованого у світі українця Івана Дем'янюка. А ще нікому невідомі гранки і листи читачів україномовної газети «Українська дійсність», яка в сорокові роки минулого століття видавалася в Берліні. Ви знайдете в творі багато цікавих фактів і життєвих новел. Позаяк все у цьому світі має свою причину і свій наслідок: все таємне стає явним. І це якраз той особливий випадок.

УДК 94(477)(092)
ББК 63.3(4Укр)-8

Про автора

Письменник Олександр Горобець прийшов у літературу з журналістики уже зрілою людиною. Напевне, тому так затримався довго в нижчому класові публічної творчості, що займався там справою вельми серйозно. Про це свідчать кінцеві результати старань: тривалий час очолював відділ сільського господарства газети «Сільські вісті», яка мала 2,5 мільйона передплатників, а потім десять років працював головним редактором газети «Правди України», довівши тираж незалежного і демократичного видання до рекордного в незалежній державі 700 – тисячного накладу. Двічі – 1993 та 1996 років номінуючись на пост міністра інформації України.

Тому книги О. Горобця це завжди досконалий, довершений продукт. Скажімо, його твір «Босоніж по битому шклу» (2003 р.) був не лише бестселером у розділі есеїстики, а став своєрідним підручником у розділі публіцистичної літератури, яка розповідає про становлення демократії і свободи слова у молодій незалежній державі. Студенти ряду факультетів журналістики, і не лише України, захищають дипломи на основі цього твору.

Про широту творчого діапазону письменника демонструють його наступні книги – «Родинна колиска – Джурин» (2008 р.) та «Заручник спокуси, або Записки гламурного коханця» (2010 р.). Якщо перша з них, це, можна сказати, згусток дослідницьких здобутків у царині розкриття картин історії, старожитностей від часу літописів і до наших стрімких днів, то інша – привільна, розгониста лірика з опису милостивих стосунків людей, того, що, начебто, рухає і сонце, і світила.

А ось «Свічка на вітрі» (2014 р.) це публіцистична книга пронизливої, болісної тривоги за незалежну нашу Україну, яка піддалася атаці ззовні, від віковичного ворога українського народу – московитів. Автор переконує всіх, що Україна нині як свічка на пронизливому протязі – або виживе, розгориться животворним багаттям в ім'я української нації, якщо, зрозуміло, подбає про це наш волелюбний народ, або погасне, якщо ми не затулимо її зусібіч своїми тілами, якщо не додамо снаги молодій державі енергією наших сердець.

«Постаті з вирію» – п'ята книга автора. Це своєрідне філософсько – психологічне дослідження суті того поняття, яке винесено в підзаголовок твору – чому страшно бути українським народом.

Будьте певні, письменник Олександр Горобець зачудує вас і проникливою думкою, і запашним метким образом, дотепним словом. Він у цій справі справжній мастак.

Твір Олександра Горобця робить велику справу – повертає до життя втрачені Україною в течії подій і часу імена своїх скромних, але відважних героїв. Як, скажімо, доктора права, гуцула Романа Домбчевського і його дружини, журналістки, активістки «Просвіти» Ірини. Невиправдано забутих в Україні, зате щиро шанованих і по нині американською діаспорою. Письменник у ролі дослідника повістує нам про поліглота (володів вісьма мовами народів світу!), юриста Домбчевського, активіста «Спілки визволення України», сотника Української галицької армії, правника, котрий у спольщеній Галичині підготував і видав феноменальну працю «За права мови».

Восени 1939 – го, московіти одним із перших у Галичині ув'язнюють правника, поліглота Домбчевського. Звинувачують за розстрілюючою кримінальною статтею 54 – 13 КК УРСР. Але умілий юрист під час засідання Військового трибуналу буквально знищує нікчемні звинувачення комуністичних посіпака, добивається того, що йому «виписують» лише сім літ таборів. Однак страх сталіністів перед мудрим правовідом такий, що йому, після відбуття «покарання», забороняються: а) повертатися в Західну Україну; б) займатися юриспруденцією; в) писати статті; г) будь – де публікуватися.

Аби вижити, за щось жити, Роман Домбчевський прямує до Одеси і влаштується... вантажником у морському порту. У 60 – т літ. Тим часом дружина, Ірина Домбчевська з донькою Христиною, після арешту чоловіка втікає в буремну, фронтову Європу, звідти до США. Бо її відому журналістку, колишнього управителя шпиталю Українських січових стрільців, уже розшукує НКВС. Вона до останніх своїх днів 1965 – го року намагатиметься віднайти свого Романа. Звичайно ж, нічого не знаючи про те, що він ще 1952 – го, у страшенній нужді, моральній розпуці піде за світи, втративши надію дізнатися про рідних.

З цією книгою постають світлі образи невинуватих позабутих українців Романа та Ірини Домбчевських, їхньої доньки Христини Навроцької, яка стала відомою громадською діячкою США, тривалий час працюючи заступником голови всесвітньо відомого «Союзу Українок Америки» (СУА). Ці люди завдяки старанням письменника – дослідника повернулися в Україну. Тому, власне, книжка називається «Постаті з вирію».

Це книга історичних розслідувань. У творі ще декілька хвилюючих документальних розповідей про українців, які відстоювали свою честь і чесноти нашої нації в роки Другої світової війни та в нинішні драматичні дні. Тут і невідомі сторінки з життя Івана Франка, Михайла Коцюбинського, історика й письменника Дмитра Дорошенка, репресованого і забутого справжнього автора сценарію культового радянського кінофільму «Трактористи» подолянина Аркадія Добровольського, зацькованого у світі українця Івана Дем'янюка. А ще нікому невідомі гранки і листи читачів україномовної газети «Українська дійсність», яка в сорокові роки минулого століття видавалася в Берліні. Ви знайдете в творі багато цікавих фактів і життєвих новел. Позаяк все у цьому світі має свою причину і свій наслідок: все таємне стає явним. І це якраз той особливий випадок.

ЗМІСТ

ТІНІ СВІТЛИХ ПРЕДКІВ	6
З глибини замшлого забуття	6
Хто ви, доктор Домбчевський?	7
Ірина, як калина в цвіту	10
Поліглот в окопах світової війни	13
Як Домбчевський з «союзівцями» рятували Михайла Грушевського	17
Трибун із скрипкою у руках	19
Персональне доручення Симона Петлюри	22
Бібліотека «Просвіти» і книги на кошти молодих Домбчевських	26
Берегиня Українських Січових стрільців	30
Іван Франко під опікою Ірини Домбчевської	31
Візит відомої маніпулянтки	38
Правовий мовний трактат сотника-юриста	40
Без права бути людиною	45
У дорозі на Колиму	47
Тим завинив, що народ свій та рідну мову любив	51
Батіг не янгол, душу не витягне, а правди доб'ється	55
А ти українцю «скажи, враже, як пан скаже...»	60
Юрист Домбчевський декласує військовий трибунал	65
Сафарі енкеведистів	69
На різних берегах морів-океанів	70
Колима проковтнула і лисих, і чубатих	73
Воскресіння із вирію	77
Журналістське натхнення Ірини Домбчевської	79
У пошуках «Зів'ялого листя»	82
Епілог	88
ГРАНКИ І ЛИСТИ З ФРОНТОВОГО БЕРЛІНА	90
Моя комунікація починалася з... лампочки біля сільради	90
Як планета перетворилася в інформаційне село	91
Король факту Володимир Сергійчук	92
Разючий приклад професора надихає...	95
«Визволителі» захопили редакцію...	97
Рицар слова Дмитро Дорошенко	99
Краватки для Коцюбинського	102
Рідкісний ювілей	104
«Український засів» у Харкові	106
Листи до редакції газети «Українська дійсність»	107
СО КОМУ ДО ТЕГО?	117
Жінка, перед якою Аркадій Добровольський став навколішки	133
Коли кропива солодша за шафран	140
СКАЖУ, ЯК ЗЯТЬ ІВАНА ДЕМ'ЯНЮКА	147
Уже котра смерть наблизилася впритул, але й ця пройшла мимо	147
Дем'янюк – це «диявол у людській подобі»!?	153
Пекло на цьому світі	154
Виявляється, німці в війну виконували накази, а вбивали колаборанти	157
Світовий парадокс: кат судить жертву...	158
Іван Дем'янюк звинувачує Німеччину	160
Під недремним оком московітів	163
Меншовартість у московській упаковці	166
До смерті без покаяння	170

Тіні світлих предків

З глибин замшілого забуття

Для мене ця неймовірна й парадоксальна історія розпочалася доволі несподівано. Гортаючи сторінки щоденної газети українців Америки «Свобода», яка безперервно видається в США з 1893 року, в числі від 26 травня 1984 року я натрапив на публікацію під назвою «Роман Домбчевський». У ній розповідалося про те, як відзначили сторіччя від дня уродин видатного юриста зі Львова, поборника української мови. Я ніколи раніше не чув цього імені – Роман Йосифович Домбчевський.

Підкупляло інше. Автором публікації був добре відомий мені український журналіст з США Іван Кедрин. Це вельми знаний наш історик з діаспори, політичний діяч в екзилі, котрий понад двадцять літ відпрацював кореспондентом газети «Свобода» – першого щоденного україномовного видання на Американському континенті.

Автонімом Івана Кедрина було родинне прізвище Рудницький. Походив він з інтелігентної галицької родини відомого нотаріуса. Вояком австрійської армії брав участь у бойових діях Першої світової війни. По самі вінця душі зазнав митарств російського полону. Революційні події 1917 – го занесли його до Києва. Тут працював в установах Української народної республіки та Гетьманату, був референтом військової газета «Ставка», де за плідну роботу і особисту відвагу удостоївся Хреста Симона Петлюри. 1922 року закінчив філософський факультет Віденського університету. До «золотого вересня» 1939 року жив і працював журналістом у Львові. Тривалий час обіймав посаду секретаря Товариства журналістів і письменників Львова. Окупація Червоною Армією Галичини змусила його перебраться спершу до Кракова, згодом до Відня, а відтак взагалі емігрувати до США. Ось тут сповна і розквітнув полум'яний талант Івана Рудницького – Кедрина і як творчої особистості, і як завзятого українського активіста. Він брав діяльну участь у громадському, політичному, науковому житті української еміграції. Деякий час виконував обов'язки голови Президії Української Національної Ради в екзилі, був очільником Спілки українських журналістів Америки. При цьому тривалий час фактично вважався першим пером газети «Свобода». Отож, можна було сповна вірити кожному слову Івана Івановича, який по – праву був патріархом українського вільної думки, проживши 99 років. Останню статтю, втративши зір, наосліп надрукував за два тижні до смерті. Такою був людиною кипучою, нев'янучою енергією. Справдешній українець!

І ось саме Іван Каверін відгукувався про доктора права Романа Домбчевського, як про людину високого патріотичного обов'язку, фахівця найвищої юридичної категорії, борця за право українців володіти, розмовляти, відстоювати власні інтереси в судах тодішньої Польщі виключно рідною мовою. Це для мене було вирішальним. Я весь поринув у роботу з пошуку щонайменших свідчень про пана Домбчевського, аби зробити з часом представлення сучасному українському читачеві нашого відомо

предка, тінь якого лише вгадувалася в публікації – спомину Івана Кедрина 1984 року.

Те, що відкрилося далі, важко навіть собі уявити, чи вигадати нехай і з фантастичним талантом самого Жюльє Верна. Комуністична ідеологія Леніна – Сталіна крутила – лисичила таке мотуззя з доль українців, що цьому дивувався весь приголомшений світ. Він лише з жахом спостерігав за тим, як летіли тріски з радянського осоружного людського лісу. Перелітаючи аж за океан. Утім, про все по порядку...

Хто ви, доктор Домбчевський?

Роман Йосифович Домбчевський народився 25 травня 1884 року в маленькому селі Ясенів Горішній на Гуцульщині, в Австро – Угорській імперії, тепер це Верхній Ясенів на Івано – Франківщині. Розташоване воно за 12 кілометрів від районного центру Верховина (свого часу це поселення носило дивну назву Жаб'є), за 45 кілометрів від залізничної станції Ворохта, у долині річки Чорний Черемош.

Вшановували ж у Нью – Йорку українці США Романа Домбчевського, зі слів Івана Кедрина, як «відомого правника, споборника прав української мови як національної». Хоча всі мої пошуки (за станом на грудень 2015 року) показали, що ніхто в Україні таку людину практично не знає, її прізвище нікому невідоме. І не лише у рідній Гуцульщині, а й на Львівщині, де прожив він більшу частину свого життя. Навіть у рідному університеті, де отримав звання доктора права. Сказати б, це для нинішніх українців, громадян незалежної нашої держави була тінь дочасно і безславно забутого предка.

Походив пан Роман із родини греко – католицького священика Йосифа Домбчевського. Маги його Варвара, також уродженка й вихованка династії священників. У дев'ятнадцять років юний гуцул успішно складає іспити на юридичний факультет Львівського університету.

Яким же ж був він раритетний край – його гуцульська Верховина, у котрому знайшовся, виріс, виплескувався в любові до людей і до звичаїв своєї матері – землі Роман Домбчевський, можемо спізнати з унікальних пам'яток – записок, які залишили по собі двоє виняткових особистостей того часу – Михайло Грушевський та Іван Франко, відомий дослідник Гуцульщини Володимир Шухевич, до речі, дід знаменитого борця за незалежність України Романа Шухевича. Доклав до цього зусиль також український історик, бібліограф Володимир Дорошенко.

Справа в тому, що Михайло Сергійович Грушевський, неперевершений український історик, тодішній завідувач кафедри історії Львівського університету (1894 – 1914 рр.) саме тієї пори, вперше серед відомих людей Галичини обзавівся власною дачею, себто, «літньою оселею» у районі Жаб'я (а нехай буде відомо, що гуцульська столиця Жаб'я загалом було цілим комплексом гірських сіл – Жаб'є Ільця, Жаб'є Зелене і інші), майбутній перший президент України поселився на літо у селі Криворівня. 1906 року придбав собі там, як тоді називалося «вілію» від сина покійного

дідача Пшибильського. Тому доволі часто бував на Верховині, поціновував те, що відбувається з краєм, його людьми, як змінюються їхній побут та настрій, як вони живуть у порівнянні з давнішими часами.

Що собою уявляла тодішня натуральна краса верховинської Криворівні, вміло подав поетичною картиною тонкий пейзажист карпатського краю Іван Франко. За дивним збігом обставин, добру частину життя, йому доводилось бути найближчим сусідом Михайла Грушевського. У Львові їхні будинки стояли один побіля одного настільки близько, що пси Франка не давали ночами заснути історика, через що між ними нерідко траплялися з цього приводу суперечки. Не кажучи вже про дружин. По за містом такою осоружною місциною, де вони також не покидали один одного, виявилось саме гуцульське село Криворівня.

Починаючи з 1901 до 1914 року (окрім 1905 та 1908 – го) Іван Франко кожного літа приїжджав сюди, до Криворівні, до незрівняного в своїй природній красі Черемоша. У поемі «Терен у нозі», присвяченій відомій фольклористці карпатської сторони Зиновії Бурачинській, поет подав мальовничий опис незрівнянної Криворівні:

*Ось під нами Черемош ізвився,
Як гадюка та срібно – зелена;
Він шумить, клекоче, мов скажений,
Під Горбки Гризе скелястий берег.
Та над ним в святочному спокою
Гріється мале село гуцульське.
Понад берегом стежки стрічками.
На стежках то легіні купками,
То гуцулки в горботках червоних...*

А Володимир Вікторович Дорошенко – відомий український історик, бібліограф, літературознавець, якому пощасливило упродовж місяця, на початку минулого століття в основному пішки сходити манівцями довкруги Жаб'я (Жаб'єво, як у просторіччі називають його гуцули), Ворохти, Кутів, Косова, Коломиї вельми цікаво розповів про свої незабутні враження від тієї непереквітної краси в щоденній україномовній газеті «Свобода», яка видавалася в США. Він зблизька пізнав Чорногору з її хребтами й пляями, Вухатий Камінь, Шпиці, Данціжа, Білий і Чорний Черемош, Капливець, Шибене озеро в своїй ще первозданній красі...

Молодий Дорошенко ще з двома легінями бродив численними потоками, здійснював переходи правічними дрімучими лісами, дерся ледве помітними гірськими стежками, манджалами, полонинами й царинками, раз – у – раз долаючи вороння. Відвідали парубчаки Брустури, Голони, Дземброню, Довгополе, Краснолію, Криворівню, Річку, Усторіки, Яворів, Ясенів Верхній. Через піввіку після тих подій, історик Дорошенко не міг намілуватись красою побаченого, пережитого в тих далеких і незабутніх мандрах. Замало не задихаючись від напливу гарячих почуттів, які переповнювали душу, Володимир Вікторович буквально боготворив Гуцульщину, горище карпатського світу. Саме звідси родом і походив наш герой, майбутній доктор права.

На початку минулого століття, коли Роман Домбчевський спустився з Верховини до Львова, його рідна сторона була наче дошками забита від усього іншого світу. Фактично не проїзна. У горах можна було пересуватися лише конем, аби відтак вершником перебратися через бурхливі потоки, які щоразу траплялися на шляху мандрівника. Його батько, пан – отець, тільки таким способом міг дістатися до своїх парохіян, котрі мешкали високо в горах.

Одяганки гуцулів були вельми барвисті. Переважав здебільшого червоний колір. Штани й кіптар (блуза) мали вогнистий відтінок. Гуцульські сардаки (верхній сукняний одяг з рукавами), як правило, гарно цяцьковані. Крисоні (капелюхи) теж прикрашалися чічками.

Як писав Володимир Дорошенко у своїх нотатках: «...у будній день одягалися гуцули децю простіше. В гарну погоду працювали звичайно в самих білих сорочках і гацях. Але рідко коли розлучалися з своїми широчезними чересами, що оперізували їх, як панцер, а вже ніколи не скидали з себе кіптаря або сардака, щоб не перестудитися. В горах протяги на порядку дня — повіє холодний вітер і чоловік може на смерть застудитися...»

Те що прийнято називати туристичним рухом у краї на початку двадцятого століття було зовсім не розвинене і, окрім примітивних знаків на деревах, які посвідчували мандрівнику дорогу в певному напрямі та кустарних схованок від негоди – звичайних курних гуцульських «колиб», нічого іншого знайти не можна було. Верховина виглядала напівдиким закрайком сторони, яка часто змінювала свою державність у результаті світових катаклізмів. Тільки у Жаб'ї, приміром, містився «Чорнозірський двірок», зрозуміло ж, польський. Переночувати путівнику було ніде. Єдиний вихід – слізно проситися надвечірком під чиюсь стріху. З їжею у дорозі також очікували цілі проблеми. Для верховинців хліб взагалі проблема, а на подорожного, звісно ж, його ніхто не розраховував. Хіба що щедрі хазяї могли поділитися кукурудзяним малаєм. Легше було розжитися гусянкою – спеціально вистояним густим кислим молоком, яке було майже у кожній хаті.

Зате боготворила довколишня природа... Яка ж там чарівна благодать навкруги! Не намилуєшся горами, долами, лісами, потоками, царинками, пляями й мальовничими мешканцями та їхніми «оседками», що своїм положенням і укладом цілком підтверджували слова стародавнього гуцульського літопису, що, мовляв, жили предки верховинців — «кожне окремо своїм родом». І оседок гуцульський воскресав перед вами картину, як власне, ті предки мешкали. Це була своєрідна твердиня, замкнена з усіх боків певними забудовами, котрі охороняли своїх господарів від лихих людей та диких звірів.

Верховина була справжнім діамантом у природній короні нашої рідної України...

А тепер поміркуймо: якою у такій дивній, непереквітній красі та величі матінки – природи має вирости людина? Особливо ж тоді, коли народилася вона в сім'ї шанованих батьків, котрі в силу обставин життя повсякчас і у всьому слугувати зразком вчинків і поведінки для інших. Батько – священник, знаний на всю Верховину поборник людинолюбства

і добropорядності. Отець Йосиф Домбчевський не обмежувався лише виконанням своїх душпастирських обов'язків, а радо займався громадсько – культурною діяльністю – зокрема, активно підтримував освітній рух. Син у такого, казати б, активного мирянина має бути зразком порядності для інших. І Роман ні на краплю не схибив від цього людського правила. Ріс допитливим та пристойним, правдивим. Навдивовижу залюбленим у свій винайшований неповторний край. Уже навчаючись у Львівському університеті, щоразу на вакації привозив з собою когось із друзів, хто хотів побачити, відчути зсередини, що таке справжня Верховина, побачити, як мешкають справдешні гуцули. Хлопчаки все літо мандрували Карпатами, звідували чи не всі відомі стежки. У Романа з'являлося багато нових знайомих і друзів замало не в кожному селі чи хуторі. Він грав на багатьох інструментах, записував пісні, зазнайомлювався з говірками і гомонами верховинців, позаяк ще змалку проявив повагу й хист до різних мов. Це готувало його до життя толкової, публічної людини.

Ірина, як калина в цвіту

Вихований серед непереквітної, разуючої, незайманої природи гір та пралісів, юнак, однак, напрочуд дивовижно швидко привичається до міста, поринувши у бурхливий вир цікавого і різноманітного студентського життя. Маючи вроджений природний дар до швидкого засвоєння наук, молодий легень легко опановував не прості академічні знання, які дарували у Львівському університеті відомі правники того часу: Олександр Огоновський, Маврикій Алергант, Олександр Долівський, Марцелій Хлямтач, Станіслав Шаховський, Пшемислав Домбковський, Юліан Макаревич, Станіслав Дністрянський. Поза програмою Роман часто відвідував лекції неординарного професора кафедри всесвітньої історії, якому з часом судилося стати одним з найвидатніших істориків України, автором десяти томної «Історії України – Руси», сотень праць з історії, історії літератури, історіографії, джерелознавства Михайла Грушевського. Неодноразово спілкувався з відомим ученим.

Університет, з присвоєнням звання доктора права, Роман Домбчевський закінчив 1908 року. При чому, не лише з ґрунтовними теоретичними знаннями юриста, а й високим патріотичним переконанням галичанина, шанувальника і поборника української мови.

Час навчання Романа у вищій школі припав на період бурхливих виступів студентства проти колонізації освіти. Молодь Львова всіма можливими засобами виступала за право навчатися рідною українською мовою.

Усе почалося ще, мабуть, 1784 року, коли австрійський цісар Йосиф II заклав основи університету у Львові. Він ще тоді вважав за потрібне в цьому наскрізь, казати б, німецькому навчальному закладі створити ряд кафедр, навчання б на яких провадилося тодішньою українською мовою. З часом університет, який став носити ім'я Франца І піднісся до закладу рівня однієї з кращих вищих шкіл Східної Європи. Але щодалі всередині на-

вчального закладу почалися розвиватися процеси на витіснення зі вжитку українську мову. Відбувалося це на фоні того, що в самій Імперії польська магнатерія (вище дворянство Варшави) спритними політичними маневрами здобуває переконаливий голос у внутрідержавній політиці Відня. Це призводить до згортання цісарсько – королівської адміністрації Галичини, переходу віжок правління краєм до польсько – шляхетських рук. Відтак, Львівський університет перетворюється у наскрізь спольщену вищу школу з яскраво вираженими колонізаційними тенденціями.

Це страшенно не подобається українській молоді. Роман Домбчевський і його друзі гидуєть польською мовою і всіма засобами борються за відновлення навчання, як у давні часи університету, їхньою рідною, материнською мовою. Якраз на роки навчання Домбчевського в університеті припадають найбільш масові виступи студентства проти польської адміністрації. Завдяки його активності та комунікабельності, Романа друзі обирають до студійної ради університету, входив він і до молодіжного товариства «Вільна громада». Саме ці організації тієї бурхливої пори виводили студентів на прямі безпосередні сутички української молоді проти польської адміністрації. 1906 року відбулася перша жорстока битва української та польської молоді за свої мовні права, в якій були поранені з обох сторін. 23 січня 1907 року це переросло в новий кривавий бій. Цього разу ушкодження отримав і Роман Домбчевський. Йому пошкодили руку, коли він намагався захистити, вирвати з полону лідера українського студентів Адама Коцка, якого польські паничі несамовито топтали ногами. Інцидент стався безпосередньо в приймальній ректора, куди прийшла група активістів з вимогами українізації, їх зустріли з палицями. Після цього хлопці й подружилися.

По закінченні університету Роман поселився в містечку Миколаїв неподалік Львова, організував власну юридичну канцелярію. Але не далеко одривався він учорашніх студентських справ. Було зрозуміло, що тут, в університеті, назрівають важливі політичні події: сутички студентів за право навчатися рідною мовою ставали все запеклішими. Гнійник, так би мовити, лопнув 1 липня 1910 року, коли українська молодь вирішила в стінах університету провести своє чергове віче за створення у Львові україномовного університету. Збори були призначені на 8.30 ранку. Цьому вирішила перешкоди польська молодь.

Близько дев'ятої години у найбільшій аудиторії, при тодішній вулиці Святого Миколая, зібралося близько трьох сотень українців. Лунали заклики вийти зі своєю вимогою про створення україномовного університету на вулиці Львова, пройти середмістям з лозунгами, приєднуючи до своїх вимог маси громадян. Рорзтікалися слова: «Люди підтримають наше бажання отримувати освіту рідною мовою!» Позаяк польська меншина Галичини, при злочинній байдужості Відня, практично знушалася з українців. Цьому вирішила перешкодити агресивно налаштована проти всієї ідеї змін у навчанні польська молодь, яка жорстко відстоювала статус – кво у навчальному процесі. Прибічники влади стали у коридорі університету споруджувати барикади, блокуючи українців в стінах навчального закладу. Але сили були явно не рівними: прихильників українізації занять

виявилося значно більше. Почалися справжні бойові сутички. Молодий і активний проповідник студентства Адам Коцко закликав змести поляків разом з їхніми барикадами. Всі ринулися за ним. Один з озвірілих польських шовіністів вихопив з кишені прихований наган: пролунали зрадницькі постріли. Куля потрапила Коцку в центр лоба, за кілька годин він помер. Серед поранених було ще четверо молодих людей.

Прибувши на місце злочину, поліція, на чолі з комісаром Лисаківським, розсудила все по – своєму: вона без вагань, неначе на глум, пов'язала 128 українців, серед них шестеро юнок, і не затримала жодного польського студента. Навіть того, хто стріляв і протиправно носив зброю до навчального закладу. Щодо представників молоді польської національності було складено лише кілька протоколів і їх з миром відпустили по домівках, навіть не пожуривши.

Полишивши всі свої справи у Миколаєві, Роман Домбчевський поспішив до Львова, прибув до штабу молодіжного товариства «Вільна громада». Разом з кількома іншими правниками він намагався звільнити з – під арешту студентів, серед яких були юнаки з вогнепальними пораненнями. Одначе випустити на волю вдалося лише кількох молодих людей – ушкоджених в сутичці та дівчат – студенток. Загалом на нарах залишився 101 студент. Львівська влада отримала завдання з Варшави влаштувати показовий менторський судовий процес над українцями. Він ввійшов в історію під назвою «процес 101 – го».

Тим часом готувалася масштабна акція на час похорон Адама Коцка. Українська громада планувала всі заходи з погребіння тіла студента провести у неділю, 3 липня. Це дало б змогу в вихідний день зібрати багато людей. Однак польська влада, уже за кілька годин до прощальної панахиди оголосила про заборону похорону в неділю, давши дозвіл на цей церемоніал у понеділок, 4 липня 1910 року.

Викрутні з перенесенням прощального ритуалу тільки підіграли людський ажіотаж, і понеділок у Львові став справжнім велелюддям. На Личаківському цвинтарі, на центральній алеї якого хоронили студентського ватажка, зібралася неймовірна маса людей. До громади промовляли історик, професор університету Михайло Грушевський, відомий тодішній політичний діяч Кость Левицький, депутат віденського парламенту Кирило Трильовський, журналіст і політик Осип Назарук, провідник студентства університету Льонгін Цегельський. Тоді вперше перед тисячами людей з промовою виступав і молодий доктор права Роман Домбчевський. То було бойове його публічне хрещення.

У краї також тривав шалений наступ на українськомовне населення з метою колонізації, і молодий адвокат безкоштовно надавав послуги бідним місцевим селянам – українцям. До нього потяглися люди. Роман Домбчевський, у рамках діяльності товариства «Вільна громада», був автором низки петицій до польської влади у Варшаві. Його перу належали звернення до світової громадськості з закликом почути голос українського студентства і народу. З ним неодноразово місцеві поліцейські чини проводили профілактичні розмови, зверталася з проханням забути про громадську роботу, займатися суто адвокатською діяльністю, конкретними судо-

вими справами. Але ж хіба можна було зупинити спраглого перед джерелом? Роман з новими і новими ідеями поспішав у середовище українців, як ото швець з новими чобітьми біжить на базар.

Саме тут, у гурті одного з протестних виступів молоді проти полонізації українського студентства, молодий юрист зустрів гострооке дівча з короткою стрижкою. Це було дещо дивно, коли він дізнався що Ірина (06.02.1886 р.н.) походить з родини греко – католицького священника Григорія Рибчака із Бучача (тепер Тернопільська область). У родинях священнослужителів завжди шанували й оберігали довге волосся. Вважали, що в ньому сила людини. Роман пам'ятав, як на Верховині старші люди щодо цього мовили: «Дівчина з *косою*, як трава з рососою», «Нема *косу* – нема краси». А тут приглянувся – нічого подібного, все це порожні вигадки. У його нової знайомої все виглядало оригінально і вельми креативне. Коли вони познайомилися ближче, Роман якось весело запитав її: «Чи ти *nonivna*, чи королівна?» Вона весело відповіла: «А я – журналістка...» Йї була йому гарна, як калина в цвіту.

Справді, Ірина понад усе мріяла бути надійною і вірною служкою пера. Нести в люди силу друкованого слова, дивувати всіх і оригінальністю новин, і вмілою подачею їх. Дівчина марила про роботу в газеті, звичайно ж, україномовній, а не польській, і була надзвичайно жорстокосерде налаштована проти полонізації їхнього милого краю.

Силу слова вона пізнала ще замолоду, коли слухала проповіді батька в церкві села Домажир під Яворовом на Львівщині. Коли тут організувала першу в своєму житті хату читальню «Просвіти».

На міцному ґрунті цих активних настроїв і зародилися у Романа й Ірини гарячі почуття ширшої взаємності. 1911 року вони побралися. Весілля гуляли і на Верховині – на гуцульський манер красочно й задиристе, і в Бучачу – по – подільськи розкуто й весело.

Поліглот в окопах світової війни

У серпні 1914 – го адвокат із містечка Миколаїв під Львовом, Роман Домбчевський закриває свою контору, полишає молоду дружину і відправляється на фронт. Добровольцем. В окопах зближується з активістами політичної організації «Союз визволення України» (СВУ), головна мета якої — проголошення самостійності та соборності України. Свіжий вітер цих великих мрій опанував Романом на все життя.

Як високоосвіченого фахівця, СВУ з передової направляє Романа Домбчевського на мобілізацію українських військовополонених із російської армії в таборах Австрії. Працювати йому доводиться переважно в австрійському місті Фрайштадт. Політичні активісти, до числа яких входив і пан Роман, організують національно – культурну, виховну роботу серед вояків. Тут Р. Домбчевський уперше, окрім культосвітньої роботи, де він був неперевершеним мастаком, зблизька стикається зі справжньою журналістською роботою: потрапляє в редакцію газети «Розвага», висвітлює на її сторінках правові та просвітницькі теми.

З Австрії пише дружині:

«Мила й чарівна моя Іринко! Як мені бракує твого журналістського хисту й завзяття, посидючості. Вміння наполегливо працювати над текстами, висловлюватись на письмі образно, чітко й дохідливо. Щоб усе у твоїх текстах було логічне й довершене. Ти просто навіть не уявляєш, як ти потрібна мені саме тут, зараз...»

Роман безмежно любив свою сім'ю, дітей. Але реалії часу ставили особисте на другий план у порівнянні з ділом, яким він займався.

Ірина відповідала йому по – філософськи мудро: «... Птах, котрий сидить на гілці не боїться за те, що віття зламається, позаяк він довіряє не дереву, а власним крилам. Любий мій, Романо! Завжди вір у свої сили, і ти переможеш. Слова знайдуться, якщо тебе окриляє мета і ти понад усе прагнеш до її втілення...»

Ціль СВУ в Австрії була чітка і однозначна – сформувати бойові загони з військовополонених українців для визволення своєї Батьківщини від різного роду ворогів, що польських, що російських колонізаторів, імперіалістів. Загальними зусиллями «Союз визволення України», до складу якого входив і Роман Домбчевський, організував так звану Сіру (від кольору однострою) дивізію, яка 30 – тисячним (!) військом згодом вплилася в українську армію і воювала за незалежну Україну.

В Австрії та Фрайштадті, зокрема, Роман Домбчевський познайомився та подружився з лідерами «Союзу визволення України» – Дмитром Донцовим і Миколою Залізником, які фактично були фундаторами цього руху. З тими, хто прийшов до керма СВУ після них – Олександром Скорописом – Йолтуховським, Володимиром Дорошенком, Маркіяном Меленевським, Андрієм Жуком, Михайлом Возняком, Богданом Лепким. Фактично це були фундатори першого організованого руху за самостійну, незалежну Україну, особливо підкреслю це, – в 1914 році. Зверніть увагу, частина з цих людей були східняками, як Дмитро Донцов, Олександр Скоропис – Йолтуховський, Володимир Дорошенко, Андрій Жук, решта – відомі галичани, серед яких і Роман Домбчевський. Це вже було публічне, політичне поєднання інтересів, яке повинно було принести спільний результат.

Особливо близькими стосунки у доктора Домбчевського склалися з організатором культурних заходів у таборах українських військовополонених Василем Сімовичем та українським публіцистом, братом – правознавцем Михайлом Лозинським. Напередодні приїзду Романа Домбчевського до Австрії пан Михайло захистив диплом доктора права у Віденському університеті, так що обом було про що поговорити на юридичні теми. А обидва, як на підбір, мастаки посперечатися, пошукати істину в історії давніх світів, у сучасній літературі. Тому з ними і побіля них завжди було весело, а головне привабно: почувеш завжди стільки цікавого. Відтак, довкруги них завжди юрмилося багато людей. А крім того Романа вабило до побратима вміння Лозинського висловлюватись завжди чітко, влучно з підтекстом. Саме тоді він друкував блискучі публіцистичні твори в «Віснику СВУ», який видавався в австрійській столиці. Водночас Михайло Михайлович саме працював над головною брошурою свого життя «Галичина в життю України» (видана 1916 р.) і Домбчевський був чи не першим

читачем окремих її розділів, добровільним консультантом та порадиником.

Роман Домбчевський понад усе любив поезію Івана Франка. Виступаючи перед українськими військовополоненими, він доволі часто цитував Каменяра. Напевне, частіше інших до логіки його промов підходив початок віршованого розмаю, написаного поетом – філософом ще до часу народження самого Романа (17 березня 1883 р.), який часто виголошував Домбчевський:

*«Розвивай ся, ти високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуть ся пута віковії,
Прокинуть ся люде.*

*«Розпадуть ся пута віковії,
Тяжкії кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.*

*«Встане славна мати Україна
Щаслива і вільна.*

Михайло Лозинський якимось зізнався, що послухавши ці строфи у виконанні свого побратима, зробив цю поезію основоположним рефреном розділу V «Розвиток думки про самостійність України», своєї головної праці життя. Роман справді умів запалювати, переконувати людей. Надихати їх вірою в неминучу прийдешність незалежності й самостійності України.

Фрайштадт було маленьким чепуреньким містечком у Горішній Австрії. З охайними двориками, дбайливо прибраними вуличками й тротуарами. Але за житловим масивом і невеличкими промисловими підприємствами розташувалося з початком Першої світової війни ще одне, можливо, й більше своїми обсягами за саме місто поселення – табір військовополонених. Це були ряди довжелезних бараків, які, здається, не мали кінця та краю. Ось тут і поселилася місія «Союзу визволення України», яка мала за мету вилучити тут крупну рибу – сформувати з українців, котрі потрапили в полон з російськими військовиками, кістяк майбутньої армії незалежної України. Як свідчить преса СБУ, тут працювали активісти: *«Мих. Гаврилко, Мик. Голубець, д – р Роман Домбчевський, д – р Йосип Охримович («Юнко»), проф. Василь Сімович, о. Євген Турула, що провадив таборовий хор і д – р Микола Чайковський. Тут же працював, як військовий старшина, покійний академік Степан Смаль – Стоцький, котрий був, сказати б, посередником між таборовою організацією Союзу та військовою управою табору».*

Через десятиліття Володимир Дорошенко згадував, що СБУ в подібних резерваційних закладах організовували українські школи, друкарні, кооперативи, театри, різні культурно – просвітні, видавничі і спортивні організації. Провідниками і вчителями були головним чином галичани й

буковинці, активісти Союзу. Їх арештанти називали «професорами». В сформовані ними «Просвітні відділи», записувалися також і інтелігентні полонені — кооператори, агрономи, студенти, народні вчителі, фельдшери, а то й офіцери – українці, яких СВУ знаходила в старшинських таборах і звозила в такі великі анклави, як у Фрайнштадті.

У таборі, де працював Роман Домбчевський, за його участі, до роботи «Просвітнього відділу» приєднався з числа полонених поет Олекса Варава, що друкував у «Віснику СВУ» та у таборовому часописі «Розвага» доладні поезії і драматичні твори, талановитий маляр Юрко Балицький, який чудово розмалював зведену між бараками церкву та багато інших.

Домбчевський для лідерів СВУ був привабний ще й тим, що виявився справжнім поліглотом. Офіційно вільно володів (вісьмома мовами!) світу. А в таборах бранців, яких за колючий дріт закинула імперіалістична війна було всякого люду – ледве не кожен зі своєю говіркою. Хто б не озвався до Романа, він знаходив з ним спільну мову. Його хобі було практикуватися мовної діалектики різних куточків планети. Тому керівники «Союзу визволення України» не давали Домбчевському довго засиджуватись в Фрайнштадті, відправляючи в поїздки по таборах, де СВУ мав свої пропагандистські місії і проводив активну пропагандистську роботу, часто брали пана Романа в ролі перекладача. Його послугами користувалися і Олександр Скоропис – Йолтуховський, і Маркян Меленевський.

Із небагатьох світлин, які зберегли нам образ Романа Домбчевського, відома ось ця. Доктор права і поліглот серед керівництва «Союзу визволення України». Автор відомої книги «За право мови» крайній зліва сидить. Він єдиний в імпазантному кашкету з хлистом у руках. Європейський інтелігент...

Як Домбчевський з «союзівцями» рятавав Михайла Грушевського

Розплутуючи вервечку химерної долі Романа Домбчевського, я неодноразово думав над тим, чому він буквально з часу народження цієї сили у серпні 1914 року, опинився в самостійницькій організації великоукраїнської політичної еміграції «Союз визволення України» (СВУ). Справа в тому, що в наших українських політиків віддавна чомусь так виходить, що вони вважають, начебто історія починається саме з них. Тому згадки про СВУ вельми рідкі й по нині, хоча ця організація насправді з початком Першої світової війни виросла в таку політичну силу, про яку знала тоді мало не вся Європа.

Просто Галичина у середині 1914 року стала центром активного, передового політичного українства. Сюди з Наддніпрянщини після реакції, викликаной розгромом революції 1905 – 1907 років, перебралося чимало активних, цілеспрямованих людей. Тут утворилася справжня емігрантська колонія, налаштована на радикальні дії. В повітрі уже витав дух нагальної необхідності створення сили, котра б могла організувати маси для утворення самостійної і незалежної України, возз'єднання, розірваної загарбниками української держави в єдине ціле. Вибух Першої світової війни лише прискорив процес об'єднання різних політичних, громадських течій. І ось 4 серпня 1914 року, в одному місці Львова зустрілися: Дмитро Донцов, Володимир Дорошенко, Микола Залізняк, Андрій Жук, Олекса Назарів, Євген Любарський – Письменний й ряд інших небайдужих людей. Незабаром до них приєднався й активіст Олександр Скоропис – Йолтуховський. Вони й започаткували формальне утворення «Союзу визволення України». Цікаво, що при цьому конкретно розставили всі крапки над «і»: визначили політично – державну платформу СВУ, прийняли відозву – «До громадської думки Європи» та звернення до громадян незалежних держав – шведів, румунів, болгарів і турків. Але головна особливість формування крилася в цьому: СВУ чітко й однозначно визначив своє ставлення до війни, що розгорялася. Союз визволення проголосив, що він за створення самостійної української держави. А досягти цього можна було, як пояснювали організатори СВУ, лише через поразку Російської імперії в Першій світовій війні. Тобто, вони ставили за мету – капітуляцію Росії перед Австро – Угорщиною та Німеччиною. І заради цього взялися й працювати не покладаючи рук.

Роман Домбчевський знайшов тут себе, як адвокат політичної сили. Він працював над оформленням статутних та програмних документів СВУ і з Дмитром Донцовим, і з Андрієм Жуком та Олександром Скорописом – Йолтуховським. Однак чи не найбільше імпонувала йому робота під рукою Володимира Вікторовича Дорошенка, який відповідав у Союзі за організаційно – видавничу справу. Видатний бібліограф, знавець історії України, він лише на п'ять літ був старшим за Романа, але виглядав надміру начитаним, великим знавцем літератури, майстром політичного дриблінгу. Вельми приємно було й те, що володів кількома мовами євро-

пейських країн. Чи не в діалогах з Домбчевським пан Дорошенко утвердився в тій думці, що СВУ, виходячи в своїй діяльності за кордони Галичини повинен видавати книги про свою діяльність різними мовами. Я відшукав у пресі діаспори п'ятдесятих років минулого століття статтю Володимира Дорошенка з нагоди сорокаліття СВУ, де він написав: *«Союз видавав два часописи: „Українische Nachrichten» у Відні німецькою та «La Revue Unkraiennne» – французькою у Женеві. Попри те, іноземними мовами СВУ надрукував щонайменше 25 книжок і брошур різноманітними мовами світу: англійською – 1, болгарською – 2, італійською – 1, німецькою – 13, румунською – 1, турецькою та французькою – по дві, хорватською, чеською, шведською – по одній».*

Окремі з них у питаннях правової політики СВУ доводилось редагувати саме Романові Домбчевському, який у команді Союзу трудився в Австрії.

Якби кого, приміром, зацікавило те, чому з'явилося аж тринадцять книг німецькою, в той час, коли іншими мовами по одній – дві лише, пояснення цьому таке. СВУ з часу його організації у Львові активно підтримувався Австрією та Німеччиною. На його утримання урядами цих німецькомовних держав виділялися навіть чималі кошти з бюджетів, оскільки діяльність Союзу була однозначно спрямована проти головного їхнього ворога – Росії. Не дивно, що коли відбувся помітний наступ російських військ у бік Львова, СВУ тут же перемістив свою штаб – квартиру до Австрії. Туди ж відбув і Роман Домбчевський.

Володимир Дорошенко, згадуючи про кістяк «Союзу визволення України» в газеті «Свобода» писав: *«Серед співробітників Союзу бачимо такі відомі на Західній Україні імена, як посол (читайте депутат – О.Г.) Володимир Бачинський, буковинський соціал – демократ Йосип Безпалько, політик і журналіст Вячеслав Будзиновський, журналіст Ярослав Весоловський, редактор «Діла», літературознавець М. Возняк, відомий економіст і суспільник о. Тит Войнаровський, Лев і Микола Ганкевичі, акад. Вол. Гнатюк, д – р Остап Грицай, адвокат д – р Роман Домбчевський, поет Петро Карманський, історики проф. Мирон Кордуба та Іван Крип'якевич, етнограф Зенон Кузеля, посол (депутат) Євген Левицький, поет і письменник Богдан Лепкий, письменник Василь Стефаник та багато інших...»*

Окрім того, що Роман Домбчевський, як уже мовилося, працював у місії по відбору з числа російських полонених українців, формував з них основу армії майбутньої незалежної Української держави, він ще й брав активну участь у розробці і здійсненні СВУ різнманітних спеціальних операцій. Таким, зокрема, став план з порятунку відомого українського діяча Михайла Грушевського. Той, як відомо, саме тоді знаходився на Верховині, в селі Криворівня, де мав хатину у вигляді літньої дачі. І це, за умов воєнного часу могло становити загрозу для його життя, а також його рідних – дружини й дочки. З одного боку загрожувала розправа від поляків або мадярів під покривкою буцімто ліквідації московського агента, а в дійсності як призаного провідника українського руху, з іншого боку, в разі захоплення його царськими військами, могло статися знищення вченого, як «мазепнниця» й «австрійського агента».

Штаб СБУ сформував бригаду рятувальників, у складі якої Романові Домбчевському відводилася роль адвоката, на випадок, якщо виникнуть проблеми при перетині кордонів. Юрист володів мовами всіх довколишніх країн – сусідів, був вельми комунікабельною особою, міг з будь – ким поладнати стосунки. Домбчевський поселився в мадярському містечку поблизу угорсько – українського кордону, з доказами публічних погроз з обох боків на адресу М. Грушевського. Саме в цьому місці військовою вантажівкою з власними речами із Криворівні неофіційно перетнула незабаром сім'я Михайла Грушевського державну межу. На щастя усе минулося тихо й непомітно, адвокату не довелося втручатися в справу, і Роман Домбчевський знову повернувся до австрійського містечка Фрайштадт, де здійснював місію щодо відбору українців з числа військовополонених Антанти.

До речі, врятований Михайло Грушевський вельми дякував своїм спасителям, обіцяв відтепер «вічну дружбу з СБУ». Але занадто швидко забувся про свої ці слова. Як згодом напише літописець Союзу Володимир Дорошенко: «Вернувшись з вибухом революції до Києва і ставши Головою Центральної Ради, Грушевський забув свої обіцянки і відкрито під впливом свого соціалістичного товариства «дунув і плонув» на наш Союз, як на організацію антисоціалістичну й монархічну...» Але це мовлено, так би сказати, до слова.

Трибун із скрипкою у руках

Як жилося панові Роману і іншим керівникам, активістам СБУ в зарубіжному відрядженні при формуванні армії для визволення незалежної України від польських і російських окупантів, мабуть, краще всього розповідає унікальний твір – «Записки полоненого (пригоди і враження учасника Першої світової війни)». Її автором є начебто молодий поет з Шевченкового Канева О. Кобець. Як вказав у передмові до одного з видань твору той незнайомиць, котрий пробивав запискам дорогу в світ, при цьому не оприлюднюючи власне прізвище, сам оповідач загинув ще 17 січня 1918 року на площі Богдана Хмельницького у Києві, неподалік пам'ятнику гетьману, під час обстрілу більшовиками центру міста, де розташовувалися органи влади УНР. Але те, що залишив по собі цей молодий чоловік, повернувшись з австрійського полону, хвилює всіх, хто ознайомиться з його белетристикою уже без малого сто літ. Він зібрав картини з життя діячів «Союзу визволення України», які, нагадаю, прибули закордон формувати з полонених українців в Австрії та Німеччині національну армію.

Зауважте на те, як усе навидовижу чітко й конкретно виглядало в «Записках...» О. Кобця: *«Відмінне в Фрайштадтському таборі, коли рівняти до інших, звичайних таборів полонених, це: окремих барак – театр на тисячу глядачів, окремих барак – зала для віч, зборів, засідань; окремі, невеличкі бараки для всяких культурних закладів: для величезної книгозбірні з десятком тисяч томів, назбираних пожертвами серед галицького громадянства, для фото – ательє, для майстерні художників образот-*

ворчого мистецтва, приміщення редакції тижневого журналу «Розвага» та друкарні»...

А ось якими О. Кобець змальовує керівників СВУ.

«З найулюбленіших доктор права Осип Охримович, «вуйко» (дядько) Юнко, як звали його всі, на відміну від просто «дядька» Василя Сімовича. У вуйка таке затишне, кукібне приміщення в місті, і вуйко часто закликає до себе найближчих робітників із журналу, артистів, художників (самого Юрася Балицького, що саме перед війною скінчив у Парижі академію мистецтв, був іще у Фрайштадтському таборі Іван Бабій – талановитий самоук – самородок), і фактичного редактора журналу Федора Шевченка з Поділля – близького родака самого Тараса Григоровича Шевченка. Федір Шевченко неймовірно подібний до Тараса Григоровича, особливо на фото, і такий маленький, руденький у натурі. А в затишному вуйковому приміщенні – товариство таке хороше, таке привітне, що його за все життя не забудеш.

Професор Осип Охримович нічого не викладає, бо на ньому, крім журналу, всі таборові клопоти: він і продукти для кооперативної чайні добуває, і окремі щоденні доручення сотень товаришів із табору на «вільному ринку» ретельно виконує, і багатотисячне листування з полоненими поза табором провадить, і на вічах політичні доповіді – «що діється в світі» – читає.

Доктор Домбчевський Роман. Йому двадцять вісім років, у нього велика, чорна борода й лиса, як коліно, голова. Керує хорovým гуртком імені Михайла Вербицького та музичним – імені Миколи Лисенка, грає на скрипці і ... балакає. Грає й балакає, балакає і грає безнастанно. Надзвичайно делікатна, мила людина. Коли зустрічається з вами ранком, кидається з широко розпротертими, мов для обіймів, руками, ще здалека гукає:

– Здорові любий товаришу! Як ся маєте?»

А ось яким створює образ доктора права Романа Домбчевського у своїй статті сотого номеру україномовної газети «Свобода» від травня 1984 року Іван Кедрин:

«Д – р Р. Домбчевський — високий, статний, лисий, але з чорною бородою, робив зразу враження радше ученого, як адвоката. Він цікаво оповідав про працю в таборі у Фрайштадті для українців, полонених з російської армії, якими заопікувався Союз Визволення України у Відні та з яких згодом зорганізовано Сіру дивізію (з нещасною її пізнішою долею в Україні). Роман Домбчевський був активним членом Української Соціал – демократичної партії, головою якої був інший видатний адвокат і вчений соціолог і націолог д – р Володимир Старосольський. Що було незвичне в д – рі Романові Домбчевському – це його приналежність до Євангельської церкви. Осмілений взаємною щирістю та керований прикметною журналістам цікавістю навіть з заторкуванням «делікатних» справ, я раз просто запитав д – ра Романа Домбчевського: як – то він, син греко – католицького священика, став соціялістом і євангеликом. Роман Домбчевський, людина простолінійна і чесна, відповів одверто: соціялістом – демократом він став, як д – р Володимир Старосольський, д – р Лев Ганкевич, Семен Вітик чи Іван Квасниця тому, що ця партія має просто завдяки своїй назві і гаслам легший

доступ до робітництва, яке в Галичині спольщене і яке треба повернути до українства; очевидно, що УСДПартія – протимарксистська і подібна до тієї соціал – робітничої партії на Наддніпрянщині, до якої належить Ісаак Мазепа і свого часу – Симон Петлюра. А щодо його протестантського віровизнання – то воно сподобалося йому більшою простотою, ані ж католицизм, в якому, мовляв, забагато надзверхньої декоративності. Роман Домбчевський признавав, що треба зберігати традиціоналізм і що Церква грала, грає і гратиме велику роль в житті нації і він заявив, що його приналежність до Соціал – демократичної партії не забороняє йому вірити в Бога...

Коли розмовляли з Романом Домбчевським у Віденській каверні у Львові — відчувалось, що маєте діло з людиною високої товариської та громадської культури, людиною, яка належала до широкого світу, а не до як приємного Миколаєва чи Стрия. Знав вісім мов, був членом дипломатичної місії УНР у чеській Празі, за свого адвокатування був судовим перекладачем для всіх мов, що їх можна було почути у судах в Західній Україні; його «конципієнтом» у Миколаєві був д – р Кость Панківський. – також виняткова людина – громадянин. І – як це завжди буває — людина культурна і вартісна — він був скромний, приступний, чужий поняттю самореклями і всякої буфонadi. Казав, що любить простоту в житті і громаді — тому «потягло» його до євангельської церкви, де більша простота. Ненавидів Роман Домбчевський авторекляматорів і амбіціонерів без почуття автокритицизму. Ми у цьому погоджувалися обидва. Ті наші розмови велися тому більше півсторіччя – здається, що не було ген у замерклих часах...

Говорили ми теж про адвокатів, які не терпіли цієї професії, займаючись літературою чи наукою. Не тернів адвокатури д – р Володимир Старосольський, що мав тип великого ученого, і залишив нащадкам прецінну книгу «Теорія нації», «Держава і політичне право» й інші, які займають в українській соціології і націології почесне місце поруч із творами Ольгерда Бочковського «Боротьба народів за їх національне визволення» й ін. Роман же Домбчевський цікавився, як науковець, головно значенням мови для народу. І залишив по собі працю «За права мови» (1936), яка тепер є бібліотечним білим круком. Коли тільки прийшли до Західньої України большевики, то — як відомо, вони взяли за докорінне винищення українського національного активу. В першу чергу падали жертвою не тільки діячі Українського Націонал – демократичного Об'єднання» (УНДО), націю – «нар – демократи, але й члени Комуністичної партії Західньої України (КПЗУ), соціал – демократи і соціялісти – радикали. Вивезли Володимира Старосольського, голову партії, вивезли і Романа Домбчевського...»

Любов до оволодіння мовами різних народів робило життя Р. Домбчевського цікавішим, різноманітнішим. Ще коли він практикував у судах до Першої світової війни, його часто запрошували на різноманітні гучні процеси, як висококваліфікованого перекладача – юриста, оскільки він практично оволодів усіма мовами й говірками, які використовувалися на території Галичини. Цей резон комунікабельності був визначальним для пана Романа фактично упродовж всього його життя. Приміром, 1921 року, коли Українській Народній Республіці (УНР) конче знадобився фахівець із

чеської мови в українській амбасаді Праги, Р. Домбчевського (1921—1922 рр.) відрядили на посаду секретаря посольства України в Чехословацькій республіці за президенства там удатного державника Томаша Масарика.

Персональне доручення Симона Петлюри

Вельми складним, але надзвичайно цікавим був у Романа Домбчевського празький період життя. Буквально в останні дні 1920 року він пройшов останні узгодження в міністерстві закордонних справ УНР, яке перебалося в перших числах грудня і отаборилося в польському Тарнові. Саме в цьому повітовому містечку, після захоплення Червоною Армією Кам'янець – Подільського, розташованому неподалік Кракова, і яке вважається найпівнічнішою точкою Карпат, але водночас є найпівденнішим містечком Польщі, розташувалася Директорія УНР Симона Петлюри. Штаб Генерального Отамана отаборився в готелі «Брістоль» по вулиці Краківській, 9 – у самому центрі населеного пункту, практично на торговій площі, яка вся була вимощена доладною бруківкою. А ось Міністерство закордонних справ зайняло інший готель – «Солдінгер». Це приміщення знаходилося на вулиці Гольдхаммера – був свого часу такий історик та поет і чие ім'я вшанували поляки.

У МЗС панував повний розгардіяш. Частини співробітників, які з Романом Домбчевським проводили бесіди ще на початку жовтня 1920 – го в Кам'янець – Подільському про переїзд на дипломатичну роботу до посольства УНР у Празі, уже не було. Окремі з них пішли на фронт і десь згубилися в буревії війни, хто іще знаходився у дорозі, добираючись сюди з України, але виявилися й такі, хто просто таки дезертирував. Не витримав поневірянь грізного часу. Ось про таких тут найбільше й гомоніли в тісеньких, скромних приміщеннях «Солдінгеру».

До таких, на жаль, відносився і співробітник МЗС УНР Філарет Сольський, який оформляв усі папери на призначення Романа Домбчевського секретарем посольства України в Чехословаччині (ЧСР). Зібрані раніше документи, власне, й залишилися в нього. Майбутній дипломат мав лише з'їздити додому, узгодити з сім'єю своє переселення до Праги, позаяк все це сталося зі вступом на роботу в МЗС напрочуд швидко, якщо не сказати й зненацька для юриста, і мав він якнайшвидше повернутися за призначенням, аби звідси відправитися безпосередньо до Праги. Однак, стрімкий наступ Червоної Армії, остаточне захоплення нею Придністровського Поділля з тимчасовою столицею УНР у Кам'янці, поламала всі попередні плани. Так ось якраз Філарет Сольський виявився в числі тих, хто безслідно запропав після чергового переміщення МЗС молодій республіці до Тарнова. Пропав разом з усіма документами, якими займався у міністерстві, а це насамперед була частина особових справ дипмісії за кордоном європейського регіону. Забігаючи дещо наперед у викладі хронології подій життєпису пана Домбчевського, повідомлю, що виведені каліграфічним почерком Романа детальна його біографія та інші папірчики з особливої теки, як майбутнього дипломата, вигулькнуть через майже два десяти-

ліття, коли львівського юриста арештують співробітники НКВС. Чи здав Філарет їх більшовикам, чи вони їх просто перехопили з петлюрівцем, навіки залишиться загадкою.

До роботи в дипломатичному корпусі УНР Романа Домбчевського запросив особисто міністр закордонних справ молодій республіки, доктор Кость Левицький. Він добре знав молодого юриста замало не з студентської пори, коли на всю Європу гриміли виступи української молоді за створення українського університету у Львові, а Костянтин Антонович, як депутат Палати Послів (читай – депутатів) та представник Галицького сейму опікувався також цією проблемою з боку представницьких органів влади. Потім знав Романа по гучних судових процесах із захисту прав селян проти польської влади, в яких той брав найактивнішу участь. До того ж, молода родина Домбчевських була йому відома, ще й по добрих справах Ірини. Вона впродовж десятиліть була чільним активістом «Прогресів», а пан Левицький сумлінно виконував обов'язки постійного члена правління цієї громадської організації. Потім він щільно опікувався похороном Івана Франка, а Ірина з своїм невеличким штатом шпиталю Українських Січових Стрільців несла основний тягар організаційних заходів на тій жалобній огазі. Знав її публікації в пресі. Ось пан Левицький через добрих людей і відшукав в зеніті осені 1920 – го пана Романа, попрохав негайно з усіма документами прибути до МЗС у Кам'янець – Подільський.

Тепер у Тарнові вони зустрілися, як рідні. Щиро обнялися.

Костянтину Антоновичу принесли якраз обід. Він широким жестом запросив до столу Романа. Продовжив, майже два місяці тому розпочату розмову в Кам'янці – Подільському:

– Отож, ви їдете секретарем посольства України до Чехословацької Республіки, – сказав Левицький. – Там ситуація така. З 1919 року керівником дипломатичної місії ЗУНР трудиться, сподіваюся, добре знайомий вам пан Смаль – Стоцький. Будучи прем'єр – міністром ЗУНР, я особисто переконав його покинути на певний час свої рідні Чернівці і поїхати попрацювати керівником амбасади до Праги. Такої авторитетної персони, як він лише пошукати. Я його знаю все життя, тому, що ми з ним однолітки, правда, він трудився на Буковині. Але неодноразово зустрічалися. Чудовий український мовознавець і педагог. Далі ви його ближче знаєте...

– – Справді так, – обізвався Роман. – Ми разом активно трудилися в Союзі визволення України, формували українську армію з військовополонених, які перебували в таборах Австрії, для завоювання нашої незалежності. Я у складі місії СВУ переймався проблемами формування дивізії Сірожупанників в Фрайштадті, пан Степан в іншому містечку – Раштаті. Так, що це справді був чоловік великих організаторських шансів. Які й використав на користь здобуття незалежності України...

– Таким він і залишився. Вся справа в тому, що ви маєте його замінити в Празі, спершу, працюючи секретарем посольства, входячи в курс справ, а потім і послом. Степан Йосипович переходить на роботу з організації Вільного Українського Університету, що надзвичайно важливо для молоді нашої держави, там же, у Празі. А без нього, його унікальних педагогічних здібностей там не обійтися...

Того ж дня міністра Костя Левицького і майбутнього посла в Чехословаччині Романа Домбчевського прийняв голова Директорії УНР Симон Петлюра. Вся його приймальня в «Брістолі» була забита військовими. При чому багато людей зодягнуті в френчі зарубіжних армій. Усі на різні мови гомоніли, курили. Кость Левицький досить швидко проклав дорогу до вітальні Головного Отамана. На вході шепнув Роману: «Для нас із вами виділили не більше трьох хвилин...»

Провідник Української революції зустрів майбутнього дипломата посередині кабінету, центр якого був застелений круглим зеленавим килимом. Петлюра, поглядом світлих очей окинув далеко не атлетичну фігуру гуцула Домбчевського, і запитав:

– Ви були сотником Української Галицької армії? Ми могли десь з вами зустрічатися на фронтах?

– Під Білою Церквою...

Сівши до столу, два фронтовики мимохідь зачепилися спогадів про бойові дії. За тим Петлюра почав активно розпитувати про настрої селян Галичини. Величезний будильник у кутку кімнати вже двічі просигналив про витік з доби двох четвертинок години. Кость Левицький раз по раз нервово розгладжуючи на два боки зсивілу бороду і великі, козирні вуса, намагався втрутитись до розмови, аж нарешті Петлюра сказав:

У мене є персональне завдання для вас у Празі.

Домбчевський нагнувся над папірцем, щоб записати.

– Дійсно, запишіть. Я хочу, щоб ви мені підготували детальну аналітичну записку про те, як новий президент Чехословаччини Томаш Гарріг Масарик бореться з витісненням німців з керівних структур у своїй країні, засилля котрих там було просто жахливим, як він турить зі вжитку німецьку мову. Мені розповідали, що там тривають справжні революційні зміни, рівних котрим досі не було ніде. Що більше буде деталей у вашому документі, тим цікавіше виявиться повідомлення. Постарайтесь, я вас прошу...

Понад рік у Празі Роман Домбчевський сумлінно трудився секретарем посольства Директорії УНР у Чехословацькій Республіці, а точніше б сказати, після Степана Смаль – Стоцького виконував обов'язки керівника дипломатичної місії. Щодалі це робити було все важче і важче. Амбасада УНР містилася в невеличкому помешканні передмістя Праги. Незабаром у центрі столиці відкрилося посольство більшовицької України. Стало помітно, як у МЗС ЧР після цього відверто холодніше стали ставитись до петлюрівців. Здавалося, вони б взагалі могли перестати спілкуватися з представниками українських революційних сил, якби не особлива позиція щодо цього питання президента країни Томаша Масарика. А ось той з усіх сил намагався допомогти переможеним більшовиками українцям, підтримував їхні емігрантські групи, які отаборилися в Празі. У Чехословаччині з благословення пана Масарика одні за одними відкривалися багатолюдні організації: Український вільний університет (УВУ), Вищий педагогічний інститут імені Драгоманова, Українська господарська академія в Подебрадах, Українське історико – філологічне товариство. (Подебради, до речі, – курортне містечко в Полабській ни-

зовині за 50 км від Праги, на березі міжнародної річки, яка в Чехії та Польщі зветься Лаба, у Німеччині – Ельба.)

І все це, поміж іншим, фінансувалося на кошти Чехословацької держави. Так що чиновники, іноді скріплячи серцем, змушені були терпіти біженців українців, яких ставало все більше й більше в їхній країні.

Однаке, не дримало й агресивне москофілство. Якось на приміщенні представництва УНР уночі потрошили вивіску. Ще троє працівників посольства, які окрім Домбчевського трудилися тут, стали помічати, як за ними назирці ходять якісь невідомі люди. Щодалі ті вели себе все нахабніше. Котрогось дня навіть пробували прорватися до приміщення. На виклики, місцева поліція вже не з'являлася. Благо, на підмогу приходили українці. Вигнанці. Вони з якихось пір стали основною надією та опорою працівників амбасад. Бо уряд Директорії виселився з Тарнова, перебрався до Варшави, і загубився в польських адресах. Ніякої платні вже ніхто з посольських не отримував, а належало розраховуватися за оренду, за комунальні послуги. Нарешті, треба було людям жити за щось. На все це скидалися українці, які кожної доби стали чергувати в амбасаді. Роман з великим жалем спостерігав за тим, як усе в його дипломатичній кар'єрі безупинно котиться до трагічного кінця, але не подавав і виду на меланхолію.

За весь час перебування у Празі, Роман Домбчевський жодного дня не забував про особисте доручення Головного Отамана УНР. Він ходив на всі офіційні заходи за участі Томаша Масарика, збирав і читав всі його інтерв'ю і виступи. Відтак, проаналізувавши весь зібраний матеріал, написав трактат, озаглавлений: «Як Масарик вигнав німців із влади у Чехословаччині».

Це було десять сторінок густого, добротного тексту. Вельми скрупульозного, з прикладами, аналізом стану речей, висновками дослідження щодо зламу німецького панування, мовного, насамперед, у післявоєнній Чехословаччині. Пан Домбчевський показав зі статисткою у руках, скільки етнічних німців було в верхніх ешелонах влади, на керівних посадах у правоохоронних органах, в армії ЧСР, за станом на початок 1918 року, коли до влади в країні прийшов пан Масарик. Яка жаклива мовна ситуація склалася в державі. Вищі пости, за його даними, отримували переважно ті, хто голосніше говорив німецькою. Тоді на урядових нарадах можна було ставити цілком логічне запитання: це Німеччина, чи пораблена Чехословаччина?

Томаш Масарик встановив чіткий і конкретний діагноз засильницької зарази, призначив ліки. Вони були вельми зрозумілі і ефективні. Хто бажає займати державні пости, насамперед в урядових структурах, в армії, в поліції, податкових органах, повинен скласти серйозний іспит з чеської мови. Вперше, це була далеко не проформа. Вимагалось справді досконале знання мови титульної нації. І німці, які до того ніколи не шанували чеської, словацької мов, вважаючи, що вони їм зовсім не потрібні в житті, їхнім дітям, залишилися за боргом відбору на роботу. Кажуть, що Масарик особисто з академіками мовниками добирав запитання в інспекційні білети, підносячи їх рівень до тої критичної межі, коли іноземець прак-

тично не зможе подолати прохідного бар'єру зі своїми поверховими знаннями мов. Це була не дискримінація заїжджих людей, а вимушені захисні бар'єри проти нахабства одних людей, котрі намагалися суттєво вивищитися над аборигенами.

Стався жахливий удар по німцях, по їх гонору, пихатості, які до 1918 року суцільно заселили територію і Чехії, і Словаччини, й Моравії, займаючи всюди панівне становище некоронованих патрициїв. Вони вперше, мабуть, відчули, що Чехословаччина це не Німеччина, що це суверенна і незалежна держава. Що німці в ній лише якась там посередня пересічна меншина. За рік – два це проявилось настільки знищувально й різюче, що куди й поділося колишнє великонімецьке чванство. Чехословаччина барвисто заговорила рідними мовами. Німці масово потягнулися на свою історичну Предківщину, і найгучніше цьому, як зазначав у своєму аналітичному звіті Симону Петлюрі дипломат Роман Домбчевський, аплодував якраз Томаш Масарик. Мудрий глава держави...

У міжвоєнний період Роман Домбчевський та Кость Левицький зустрічалися не один раз у Львові. При першій же ж, Костянтин Антонович доповів своєму колишньому дипломату, що Головний Отаман Директорії УНР вельми дякував за проведenu роботу. Хвалив трактат Домбчевського. Йому надзвичайно сподобалась аналітична записка галицького юриста, тільки сама ситуація складалася так, що не було де застосувати, повторити досвід Томаша Масарика: комуністична реакція все настирливіше переслідувала українських революціонерів. Безжально знищувала їх провідників та лідерів.

Через десятиліття після Праги, готуючи до друку книгу «За права мови», в її доводах та аргументах, Роман Домбчевський вміло використав зібраний багатий у Чехословаччині матеріал, за дорученням незабутнього очільника Директорії УНР Симона Петлюри...

Бібліотека «Просвіти» і книги на кошти молодих Домбчевських

З доброго, міцного родинного кореня походила Ірина Рибчак – Домбчевська. У часи буремних випробувань батько її служив духівником Української галицької армії (УГА). Неодноразово заглядав у вічі смерті, коли червоні бузувіри проривали фронт. Пані Ірина стала громадською активісткою, активно зайнялася журналістикою. Вона — засновник бібліотеки «Просвіти» у західному містечку Миколаїв, де побравшись мешкали з Романом, комплектувала книжковий фонд власним коштом. Під її проводом, за підмоги її батька, отця Григорія, споруджено і будинок «Просвіти» у цьому містечку над Дністром. Тут Ірина Домбчевська, організувала перший у цьому краї драматичний гурток, поставила на сцені п'єсу поетеси – гуцулки, родом з села Білі Ослави тепер Надвірнянського району Івано – Франківщини Марії Підгірянки (справжнє прізвище — Ленгерт) «У чужому пір'ї». Синьоока Марійка разом із чоловіком Августином Домбровським, також великим поборником української поезії, мистецтва, бувала на виставах Ірини Домбчевської і в Миколаєві, і Стрию, в довколишніх

селах, і на Львівській сцені, куди містяни любовне запрошували талановитих аматорів з тамтешньої «Просвіти». Квартетом, разом з Іреною та Романом, вони особливо вдало, на «біс» у місцевої публіки виконували пісню Марічки Підгірянки «Ой, не нам у кайданах ходити», яку влада суворо забороняла співати, особливо ж у людних місцях.

У долі дружини Романа Домбчевського був особливий період життя, коли вона формувала і очолювала перший шпиталь Українських січових стрільців у Львові. На щастя пані Ірина залишила зворушливий спомин про ті буремні події, і тому я подаю його повністю в старезній, столітньої давнини, транскрипції. Лише підкреслю, що рукопис відтворили працівники наукової бібліотеки Львівського державного медичного університету, яких очолює пані Марта Недрага. У них я й розжився на цю давнішню сповідь:

«Цей скромний спомин присвячую світлій пам'яті членів – засновників першого Українського шпиталю у Львові: посла до парламенту Олександра Барвінського, д – ра Євгена Озаркевича, д – ра Луки Сафіяна, д – ра Бронислава Овчарського, радника Добрянського та редактора Федя Федорцева. Потреба заснування першого українського шпиталю у Львові виникла в часі Першої світової війни в 1915 році. Після перемоги над москалями під Перемишлем знеможене спекою і голодом австрійське військо гнало рештки розбитої ворожої армії за Збруч. По запеклих боях під Рясною Польською біля Львова, де москалі для прикриття свого відступу учинили збройний спротив, усі гостинці довкола Львова стогнали, здавалося, під тягарем підвід, що звозили до міста ранених австрійської і німецької армії. Львів був москалями розграбований, особливо спустошені були міські шпиталі, звідки ворог позабирав усе медичне приладдя і лікувальні середники. Хворих і ранених, за браком місця в лікарнях, клали просто на вулицях, віддаючи під опіку милосердних жінок, що рятували їх чим могли, задовольняючи їхню справу і голод.

Між раненими й хворими вояками було багато українців. Треба було комусь подумати про братню допомогу. Гурток людей доброї волі відразу розпочав заходи, щоб взятися організовано до праці. Наші лікарі на спілку з деякими видними громадянами і громадянками виготували план відкриття української харитативної установи. Потреба цього диктувалася ще й тими міркуваннями, що до Львова мали надійти частини Українських Січових Стрільців. За дозволом ігумена Климентія Шептицького, в монастирі оо. Студитів раптом закипіла праця старших жінок і молоденьких дівчат, які кинулися шити шпитальну білизну. Швальні машини загуділи, як на якійсь фабриці. Не називаю імен цих тихих самаритянок, що зробили тоді величезну прислугу для пізнішого шпиталю УСС.

У червні 1915 року ініціативний гурток скликав сходи левівського громадянства у великій залі митрополичої палати на горі Св. Юра. Митрополита А. Шептицького тоді не було у Львові. Він був вивезений москалями. Зала була переповнена, бо громадянство палало бажанням допомогти своїм раненим та хворим. Відкрив нараду директор «Народної лічниці» д – р Євген Озаркевич. На предсідника зборів був вибраний посол до австрійського парламенту і член управи австрійського Червоного Хреста

Олександр Барвінський. В президії зборів були: д – р Євген Озаркевич, д – р Бронислав Овчарський, д – р Лука Сафіян, радник Добрянський. Від преси були на зборах редактори Федь Федорців та Степан Чарнецький. Після доповіді д – ра Є. Озаркевича про ціль нової установи, створення якої вимагають обставини життя, та по річевій дискусії у справі, в якій брали участь лікарі та поважні українські львівські громадяни й громадянки, запала постанова створити харитативну установу під назвою «Українська самаритянська поміч». До управи цієї установи були обрані: радник Добрянський, як голова; д – р Є. Озаркевич і д – р Б. Овчарський, як лікарські дорадники; д – р М. Янкевич, як правний дорадник; редактор Федь Федорців, як скарбник; редактор Степан Чарнецький, як пресовий референт; Ірина Домбчевська, як секретарка.

До найближчих завдань цієї установи входило: 1) створення шпиталю для УСС в будинку оо. Студитів; 2) допомога для створення військового шпиталю в приміщенні духовної семінарії при вул. Коперніка; 3) організація курсів для медсестер при «Народній лічниці»; 4) збирання фондів на удержання шпиталю УСС та його медичного урядження.

Засідання «Української самаритянської помочі» відбувалися щотижня в приміщенні Банку урядовців та священиків при Домініканській вулиці. Головував звичайно на них радник Добрянський, а секретарювала Ірина Домбчевська. Ніколи не бракувало когось із членів управи. Головним питанням, над яким працювала управа УСП, було здобуття дозволу від військової влади на відкриття шпиталю для УСС в приміщенні манастыря оо. Студитів. Треба зазначити, що в тих часах були в Галичині дуже сильні польські впливи, які не хотіли допустити до відкриття окремого шпиталю для Українських січових стрільців. Лише за допомогою посла О. Барвінського, а також заходами д – ра М. Янкевича, військова влада дозволила нарешті відкрити шпиталь, але не під тою фірмою, яку ми виробили, тобто Шпиталь Українських Січових Стрільців, а під скромнішою назвою: «Захист для хворих УСС».

З одержанням цього дозволу всі труднощі були переборені. Завдяки дбайливій жіночій праці приміщення шпиталю було приготоване у всіх деталях і дня 15 липня 1915 р. воно прийняло перших УСС. Це був 265 перший у тих часах український шпиталь у Львові, який був обладнаний на 50 ліжок. На курси медсестер зголосилось тоді досить поважне число кандидаток. Це були переважно учительки та студентки різних шкіл і університету. Викладали на курсах д – р Є. Озаркевич, д – р Б. Овчарський та д – р Л. Сафіян. Виклади і практичні вправи відбувалися в «Народній Лічниці». Іспити учениць випали дуже добре. Склало їх 28 осіб в присутності представника австрійського Червоного Хреста – посла О. Барвінського та представника «Самаритянської помочі», радника Добрянського. Всі 28 медсестер були приміщені у військовому шпиталі духовної семінарії. Працювали вони дуже добре. Між хворими було багато вояків та старшин з Великої України й Підкарпаття. Редакції газет посилали хворим часописи, а ми, члени УСП, приносили книжки та знайомили хворих з українськими подіями. На Святий Вечір ми уладили для них кутю з українськими традиційними стравами та колядами, що

було для хворих великою потіхою. Пізніше, в часі пам'ятного листопаду, на вулиці Коперніка відбувалися жорстокі бої. Наші самаритянки вносили тоді ранених українських вояків до шпиталю та по змозі рятували їх. «Самаритянська поміч» опікувалась шпиталем аж до відходу УСС на Велику Україну. Шпиталь був добре забезпечений як із санітарного, так і з господарського боку. Постійним лікарем при ньому був д – р Б. Овчарський, який щиро відносився до хворих та був дуже прив'язаний до допомогової справи. До персоналу шпиталю належав також помічний лікар д – р Володимир Щуровський. В наглих випадках допомагав д – р Лука Сафіян. Управителькою шпиталю була Ірина Домбчевська, а після її виїзду до Австрії – Олена Косевич. Постійними медсестрами були Зоня Монжейовська та Катерина Дика. При обслузі кухні, праці у залах та при пральні працювало п'ять осіб. Секретарем, а рівночасно і скарбником шпиталю був УСС Володимир Залозецький, а після від'їзду його – січовий стрілець Іван Озаркевич. Варто зазначити, що всі шпитальні друки були лише в українській мові. Сам шпиталь містився в ясного соняшному приміщенні з гарною панорамою на Святоюрську гору. В цьому шпиталі перебував також хворий Іван Франко та митець Олекса Новаківський. Восени 1918 р., перед від'їздом УСС на Велику Україну (точної дати не знаю, бо не була тоді у Львові), увесь багатий інвентар та медичне знаряддя шпиталю заходами шпитальної служби було частинами перенесене або перевезене на Панську вулицю до дому Ліщинських, в якому жила моя заступниця, пані О. Косевич, і там сховане на горищі. Зроблено це було в добрій вірі, що поляки, які надходили до Львова, не довідаються про місце переховання шпитального майна і воно збережеться. Але не так склалося, як бажалося. Польські легіони, зайнявши Львів, почали не тільки нападувати всіх українців, а й обшукувати дома, де вони мешкали. Не уберігся від цього й дім Ліщинських на Панській вулиці. Поляки знайшли там шпитальне знаряддя і все забрали.

Якими фондами утримувався «Захист для УСС у Львові»? На цей фонд склалися: 1) жертви, що напливали після розіслання друкованих відозв; 2) збірки, які проводило львівське жіноцтво; 3) збірки, що їх проводило духовенство у звільнених від ворога повітах; 4) пожертви в харчах від священників та селян з близьких до Львова околиць. Для теперішнього покоління, особливо для читачів, що живуть у таких багатих краях, як Америка, ці пожертви можуть видаватися звичайним, щоденним явищем. Але коли ми пригадаємо, що все те відбувалося у воєнних часах, у бідній, розграбованій і знищеній ворогом Галичині, то ця жертвовність львівського населення та сільської інтелігенції і селянства набирає великої ваги і заслуговує на неабияку увагу та визнання. Те саме можемо сказати про безоплатну працю лікарів і шпитальної обслуги, як рівно ж про видавання з аптек ліків за собівартістю, про безоплатне друкування шпитальних оголошень у часописах. На увагу і визнання заслуговує самопожертвна відданість українського галицького громадянства справі допомоги дорогим йому борцям за народну волю.»

Берегиня Українських Січових стрільців

Пані Ірина Домбчевська ніколи не була занадто прихильною, зичливою до медицини, однак, завдяки своїм активним публікаціям у пресі зажила у краї слави авторитетної особи, ділової й конкретної. Тому саме її місцеві активісти доручають роль управительки шпиталю, який носить назву установи з «Захисту січових стрільців».

Якраз тієї бурхливої пори у Львові доживав свої останні місяці великий Іван Франко. Навдивовижу мудрий, замало не святий, він доволі погано по – людськи завершував свій земний путь. Перед цим неждано – негадано помер його син Андрій, велика батьківська надія. З розпуки і важкого психічного розладу від тієї непомірної втрати дружина поета потрапляє до психіатричної лікарні, надії на її одужання не було ніякої. Два інших сини Івана Яковича воювали: Тарас – у війську Українських січових стрільців, Петро літуном – на Австрійському фронті, дочка Анна через війну «застрягла» в Києві, ніяк не могла повернутися через бойові дії до Львова від рідні. Великий Каменяр залишається сам, як перст у величезній хаті. За ним приглядає шістнадцятилітній племінник Василько Франко – син брата Захарія, який просто таки випадково заглянув до дядька і змушений був залишитися біля німецького родича. Але старань юнака виявилось замало для одужання знаменитого літератора і філософа. Тому друзі письменника, одного зимового вечора приводять поета до шпиталю Українських січових стрільців. Казати б, поміж люди, аби прислуга притулку могла нагодувати відомого мислителя, приглянути за ним, підлікувати. Поставити на ноги, бо вже надто зле він почувався.

Тридцятилітня пані Ірина до нестями залюблена в поезію Івана Франка. І тут таке щастя, не просто знати, спілкуватися з всесвітньо відомим українцем, потурбуватися про його. На поміч собі в опікуни поета Ірина Домбчевська гукає молоду медсестру Софію Монджейовську. Практично з кінця 1915 – го року і до останніх хвилин життя Івана Яковича Франка (27 травня 1916 р.), Софійка, яку ще в шпиталі люб'язно звали Зонею, невідлучно знаходитиметься поруч з вічним революціонером. Вона його очі, вуха. І, звичайно ж, клопітлива медична берегиня.

Я розповім вам мою версію того, хто ж була ця галицька дівчина, котра знеацька стала найближчою опікункою Івана Франка, яка її доля. Цю історію я збирав по крупинках і ось якою вийшла картина.

Софія Монджейовська, яку ще всі називали Зонею, народилася 1894 року, в селі Кізлів поблизу Буська Львівської області Галичини. Її старша сестра Михайлина працювала продавцем у книжковому магазині, який належав товариству «Просвіта» і знаходився у самому центрі Львова. У п'ятнадцятилітньому віці (1909 р.) дівчина перебралася до сестри і записалася на курси професійних медичних сестер, які успішно закінчила. Трудове життя починала в одній з міських лікарень Львова. Будучи патріотично вихованою в дусі поваги до рідного народу, до своєї Вітчизни, юна медсестра Софія Монджейовська ще 1913 року записується до одного з перших загонів Українських січових стрільців (УСС). Проходить вишкіл у чоті 33 жінок – галичанок, яких очолювала Олена Степанів.

Завдяки медичній спеціальності, вже на початку 1915 року Зоня Монджейовська з загonom січових стрільців потрапляє в Карпати, на оборону

гори Маківка, де українці ведуть запеклі бої з російсько – імперськими військами. Тут молода сестра милосердя пройшла перше бойове хрещення, витягуючи з поля бою, надаючи невідкладну допомогу своїм побратимам. Вона не раз рвалася в саму гущу бою і на початку травня 1915 року сама була важко поранена. Ворожий кавалерист ударив її по голові, але на щастя не прямим ударом шаблі. Дівчина потрапляє до «Захисту Українських січових стрільців», який знаходився в домівці дяківської бурси при вулиці Петра Скарги, 2а (тепер – вул. Є. Озаркевича). Надалі лікуючись, Софія Монджейовська доглядає за пораненими січовиками, надає їм професійну медичну допомогу, а через деякий час починає працювати медичною сестрою в цьому закладі, стає правою рукою управительки Ірини Домбчевської. Від баталії при горі Маківці у неї залишається добре помітний шрам на обличчі.

Грудневої днини 1915 року медсестру позвала завідувачка шпиталем пані Домбчевська, таємниче попередила: маємо, мовляв, нині зустрічати особливого пацієнта. Невдовзі на порозі виріс чоловік з юнаком, вони вели попід руки літню, виснажену хворобою людину. Зоня придивилася уважніше і замало не зойкнула: це був великий поет і письменник, Іван Якович Франко, портрет якого здавна висів у їхньому сільському домі. Поруч з образами. Батько її був грамотною, прогресивною людиною і вважав Франка за поводиря і проповідника Мойсея.

Супроводжував поета призначений судом на роль опікуна родини Франків, давній приятель Івана Яковича, радник («радниками» і «послами» називали депутатів від Галичини в Австро – Угорському парламенті) Карло Бандрівський. Саме він домігся того, щоб правління гуманітарного товариства «Українська сарматська поміч», відоме в народі, як шпиталь Українських січових стрільців, надало право підлікувати в їхньому фронтovому закладі відомого митця і просвітителя. В одному з номерів газети українців США «Свобода», Ірина Домбчевська широко і цікаво описала всі ті події. Як вона збирала, сказати б, «продуктовий анамнез» Великого Каменяря, розпитуючи, що він полюбляє їсти та пити. Франко розповів, що найбільше йому смакує. Через десятиліття пані Домбчевська написала про це так: Іван Якович зізнався, що любить *«кутю, малиновий сік та особливі палички з цитриновою масою, що їх привозили під час війни з Кавказу»*. Взятася тут же за розшуку цієї вітамінної поживи.

Іван Франко під опікою Ірини Домбчевської

Як жив під дбайливою опікою лікарів та господинь шпиталю І. Франко, давайте дізнаємось з розповіді самої Ірини Домбчевської, що іще ніде не друкувалося в Україні. В її статті у давньому номері «Свободі» говорилося:

«— Усе буде зроблено згідно з вашим бажанням, пане докторе! Я навіть вибрала відповідну прислугу, щоб вас не надто турбувала, — відповіла я і відправила хворого до кімнати, побажавши йому доброї ночі. Так почався перший день перебування І. Франка в «Захисті УСС» в останню фазу його земного життя.

...Представила я Франкові Соню Монджейовську, медсестру, що мала піклуватися ним, та навіть Рузю, що мала прибирати кімнату та подавати їжу. Д – р Щуровський своїм ніжним підходом здобув прихильність хворого та до кінця перебування його в Захисті доглядав його, мов рідного батька.

Другого дня виїхала я на розшуки по місті, щоб знайти харчі, які любив наш хворий. Львів був окупований москалями. Крамниці порожні. Тільки в «Народній торговлі» закупила запас справді дуже добрих кавказьких ласощів, а малиновий сік дістала від моєї доброї тітки — пок. Паньківської. Кутю прислали мої батьки. Все було в порядку. Дієту Франкові записував лікар і згідно з його інструкцією страви для нього приготівлювано окремо.

На другий день взяв хворого під опіку д – р Овчарський. Що тільки можна було зробити, щоб полегшити довголітню недугу Франка — він робив. Хотів довести до того, щоб хоч пальці правої руки поета урухомити настільки, щоб Франко міг писати. В деякі дні почував себе пацієнт настільки добре, що навіть в товаристві лікаря відвідував хворих по залях. Пощастило навіть нашому секретареві зробити кілька фотографій. Під час відвідин — Франко розмовляв з хлопцями, радів з ними. Жіночий комітет, що його створив гурток жінок при «Захисті», приготівив прегарний Свят – Вечір. Взяли в ньому участь не тільки хворі, але всі Січові Стрільці із Станиці разом з комендантом – пок. д – ром Волошином. Був о. Софійовський, як представник парохії, представники преси, ціла управа «Самаритянської Помочі». Ми дуже раділи, що д – р Франко буде теж з нами. Але, не зважаючи на наші прохання, не хотів він прийти, що нас засмутило. Ходили тільки привітати його в кімнаті. Гомін коляд доходив до нього, бо великий рефектар о. Студинів — був теж на партері. В день Нового Року 1916 десятник УСС Гриневич зробив знімку групи: д – р Іван Франко, д – р Овчарський, д – р Щуровський та моя скромна особа.

Незабаром одержала я відпустку і виїхала до Фрайштадту в Австрії. Там був табір полонених українців під опікою Союзу Визволення України, де одним з професорів був мій чоловік. Багато цікавого побачила я там, бо це була справжня мала Україна за кордоном. Виклади, хор та оркестра, театр, своя друкарня, де друкувалася газета «Розвага», календарі та твори полонених і т. ін. Все добре запам'ятовувала собі, бо при прощанні з д – ром Франком перед від'їздом сюди обіцяла йому оповісти свої враження.

В часі моєї відсутності відбувся в Захисті у Львові Щедрий Вечір. Тоді заступили мене Олена Федак та моя пок. сестра Стефа Рнбчак. Тоді теж зроблено знімку з Франком, бо він погодився бути на вечорі разом з хворими. При виїзді з Фрайштадту передали мені полонені дарунок для Івана Франка — всі таборіві видання і лист. По повероті передала я все те Франкові. Він дуже втішився, оглядав з моєю допомогою книжки, читав листа. Випитував багато про життя в таборі...

На столі Франка побачила я рукописи, писані лівою рукою. Багато з них дав він Щуровському, а може передав ще декому з відвідувачів. Децо, мабуть, попало до Т – ва ім. Шевченка. Все ж таки в порівнянні з давні-

шим, здавалося нам, що здоров'я нашого пацієнта поправилось. Цікавився де чим, був навіть інколи веселий...»

Як написала Ірина Домбчевська в україномовній американській газеті «Свобода» у серпні 1956 року, на знімку зображено її з Іваном Франком (у центрі) та лікарями шпиталю Українських січових стрільців Володимиром Щуровським та Броніславом Овчарським.

Софія Монджейовська, за дорученням Ірини Домбчевської, стає персональним медиком Великого Каменяра. Відповідальною за його життя. Медсестра буквально ні на годину не відходила від ослаблого через різні хвороби, сімейні незгоди останніх років життя поета. Надає постійну медичну допомогу.

У ніч на 1 квітня 1916 року, Іван Франко, відчувши наближення смерті, за сприяння шістнадцятилітнього свого небожа Василька Франка, потайки, босоніж тікає з притулку січовиків додому. Зоня, відчуваючи особливу

відповідальність за долю геніальної людини, перебирається на помешкання до напівпорожнього будинку Івана Яковича на вулиці Понінського. Переконає поета в тому, що понад усе за його складного фізичного стану потрібно чітко виконувати приписи лікарів. Софія Монджейовська була поруч в Великим Каменярем до останніх хвилин його життя.

Після похорон І.Я. Франка, медсестра Софія й далі трудиться в шпиталі січовиків. 1918 року записується в Галицьку армію, а в листопаді 1918 – го входить до складу перших загонів Української галицької армії (УГА), яка виступила проти нападу польських військ на Галичину. Разом з УГА Софія Монджейовська дійшла до Києва. Особливо жорстокий бій, в якому вона брала активну участь, відбувся всередині липня 1919 р. поблизу міста Біла Церква Київської губернії, де УГА потрапила в оточення. Там відважна медсестра винесла з поля бою, перев'язала, надала необхідну медичну допомогу не одній сотні поранених бійців, врятувала життя сот-

нику Степану Гончару, який згодом став її обранцем на все життя. Там, під Білою Церквою, особливу мужність і вміння діяти оперативно, з найбільшою вигодою для справи медсестру Софію Монджейовську особливо відзначив Голова Директорії УНР Симон Петлюра. Він знайшов її на полю бою і вручив бойову нагороду від імені уряду УНР за врятовані життя бійців та командирів.

Після війни УНР проти Радянської Росії, Софія Монджейовська та Степан Гончар повертаються в Галичину. Заводять сім'ю, в них народжується двоє дітей – Христина і Лідія. В роки Другої світової війни, мужня Зоня стає зв'язковою УПА, потайки від німців, а потім і від злочинців з НКВС і КДБ лікує повстанців, перев'язує навіть рани «Тарасу Чупринці» – легендарному Роману Шухевичу. Сотник УПА Степан Гончар, чоловік знаменитої медсестри Зоні, помер 1962 року. Софія Монджейовська відійшла за світи 8 червня 1975 року.

6 червня 1993 р., у Львові, в Музеї Івана Франка, у рамках відзначення роковин смерті Великого Каменяра, відбулося вшанування двох славних українок – завідувачки «Захисту Українських січових стрільців» Ірини Домбчевської та медсестри притулку й реабілітації вояків Софії Монджейовської. Вони, на скільки змогли, продовжили земне життя геніального творця й мислителя: під їхньою недремною опікою Іван Якович зумів ще написати ряд блискучих поезій. Зокрема, до цієї події директор музею І. Франка у Львові Роман Горак випустить дві брошури, в яких розповідь про українок, котрі опікувалися долею хворого творця багатьох геніальних творів.

Під пошановком Ірини Домбчевської та Софії Монджейовської Іван Франко 8 лютого 1916 року створить вірша, який назве «Приємний вид». Він починається словами: «Коли війна нелюдяна кривава на Мир переминяється...» В ледве живому, тремтливому тілі Івана Франка бурлить, явочиться непереборне бажання припинення світової бійни. Тоді ж (3 лютого 1916 року, в шпиталі січових стрільців) народиться і поезія – присвята «Зоні Юзичинській». Критики з часом скажуть, що цей вірш – своєрідний тестамент, себто заповіт Каменяра молодим. Цілком ймовірно, що пружиною для його створення стало якраз ім'я Зоня, яким усі уславляли молоденьку медсестру, котра повсякчас турботливо опікувалася побіля поета. Аби не приписали посвяту цієї поезії саме Зоні Монджейовській, завбачливо зазначу, що Зоня Юзичинська – подруга дочки Івана Франка Ганни, з якою він часто спілкувався в яскраві дні безклопітного щасливого сімейного життя.

Від грудня 1929 року по грудень 1931 років пані Ірина була головою «Товариства жінок українок», яке було перейменоване в «Союзу Українок» у Стрию, де того часу мешкала сім'я Домбчевських. Гуртувала людей у лавах «Просвіти», організовувала драматичні гуртки, виступи аматорів, конкурси української мови, української пісні.

***

Ця ось світлина багатьох збила з пантелику. Навіки збережено мить, коли у Щедрий вечір 1916 року сіли до куті мешканці шпиталю Українських січових стрільців у Львові поспіль з великим письменником і філософом Іваном Франком, який знайшов тимчасовий притулок серед гурту людей, через те, що сім'я його була на фронтах, а дружина опинилася в лікарні. Всі ж, звичайно, вишукують: а з якого боку від Каменяра знаходиться на знімку управителька шпиталю, берегиня Українських січових стрільців, журналістка Ірина Домбчевська. Каюсь, я також піддався легкій спокусі, в одному зі своїх постів блогу написав, що «праворуч», як мені здавалося. І ось досліджуючи, так би сказати, американський період життя втікачів з України Домбчевських, я випадково відшукав статтю пані Ірени в №155 від 15 серпня 1956 року щоденної україномовної газети «Свобода», яка видавалася в США, в якій вона написала, що на цій світлині її зовсім немає. У цей період вона була у відпустці і виїхала на побачення з чоловіком, доктором права Романом Домбчевським до Австрії, котрий у складі місії СВУ, як відомо, займався формуванням української Сірої дивізії з числа військовополонених. А ось Софійка Монджейовська стоїть за спиною жінки, котра сидить поруч з Іваном Франком праворуч. Вона в білій, низько нап'ятій на обличчя хустині. Дівчина соромилася свого шраму на лиці від ворожої шашки, поранення, яке отримала при обороні гори Маківки.

Ірена Домбчевська (не дивуйтесь: ім'я головної героїні нашої розповіді в еміграції змінилося на американський манер) в останні роки життя у США.

Починаючи з 30 – их років минулого століття, журналістка Ірина Рибчак – Домбчевська активно друкувалася у львівських журналах «Жінка», «Жіноча доля», «Кооперативна родина», «Кооперативна республіка», газеті «Діло». Була вона активною, цілеспрямованою людиною, націленою на громадську, національно – патріотичну роботу. Мала пісенно – поетичну душу. Була навдивовижу комунікабельною, патріотично налаштованою. Вправно володіла писемним словом, мала й чимало публікацій. Тогочасні львів'яни зачитувалися її нарисами, оповіданнями. Найбільше з них вирізняється витонченим смаком і чуттям слова спомин «Три стрічі. Пам'яті Олекси Наваківського», хвилююча розповідь про відомого і модного тієї пори художника. Ірина Домбчевська була залюблена в насичену кольористику полотен митця. До того ж відомий живописець і графік певний час мешкав у шпиталі січових стрільців, куди поселили його за особистого прохання митрополита Андрея Шептицького, тому його розповіді про мистецтво, його жанри запам'яталися журналістці назавжди. Твір про митця опубліковано у вересневому числі львівського журналу «Жінка» за 1935 рік. Через 44 роки часопис «Наше життя» – публічне видання Союзу Українок Америки (СУА) передрукує уривок цієї розповіді з присвятою Ірині Григорівні, котра, як зазначалося у врізі до матеріалу, *«все своє життя і в Україні, і за океаном жила для людей...»*

Ірина Домбчевська не випадково очолила шпиталь Українських січових стрільців. Справа в тому, що з початком Першої світової війни все гучніше стали луhati голоси галичан про те, що належить створити свою армію з числа українських добровольців. І такий рух розпочався в різних напрямках. До народного війська записувались добровольці, але їх потрібно було годувати, одягнути. І першими на поміч прийшли селяни. Вони возами повезли до Львова для потреб армії Українських січових стрільців різноманітне добро.

Учасник тих подій Володимир Темницький згадував: *«На прокормленне добровольців ввозили наші селяни фірами з сіл даром всяку поживу. Цілі склади різного полотна назбиралися способом жертв. Жінки і дівчата з міської інтелігенції варили звербованим добровольцям на вільнім полі у*

великих казанах обіди, нераз серед дощу і хляпавки, обкурені димом, що годі було розпізнати їх. І у кожного був дивний запал, нечувана енергія, святе почуття, що робить для себе, для свого народа!»

Серед пожег, які надходили звідусіль – «золоті годинники, ланцюжки, бранзолети, кульчики і інші жіночі та мужеські дорожочинності», які жертвували українці», – читаємо свідчення в архівах.

Зароджується рух волонтерства. Він набирає найбільшого подвижництва у середовищі галицького жіноцтва. Відтак з'являється громадське гуманітарне товариство «Українська Самаританська Поміч» (УСП). Секретарем її волонтери одногосно обирають відому активістку та журналістку Ірину Домбчевську.

Якось, в одній з публікацій про бурхливі часи початку століття, вона розповідала про рух галичанок, які тоді записали в медсестри: «Скільки їх зголосилося стати в ряди Українських січових стрільців! Були між ними монахині, вчительки, студентки, кравчині, домашні помічниці».

І якщо інтелігенція жертвувала на нову медичну службу гроші та цінні речі, то сільські жінки надсилали подушки, вишивані рушники та лляні полотна. Все те надходило до фонду добровольчого війська у вигляді так званих «любистків» – посилок. З цього приводу один з тодішніх журналістів Михайло Гайворонський писав: *«Добре пам'ятаю, яку то радість робили нам у минулій війні «любистки», тобто ті пакунки, що їх громадянство висилало Українським Січовим Стрільцям, – згадував публіцист. – Кожна, навіть найменша пам'ятка була для нас висловом любови і прив'язання. І найменший даруночок від незнаной особи витискав сльозу радості і вдовolenня, що нас не забувають наші рідні. Ми почували себе через таку пам'ять щасливішими, певнішими, сміливішими і веселішими. Просто тому, що чули за собою одну велику сім'ю».*

З'явилася ідея організувати шпиталь для вояків народної армії. Його ще називали притулком. Справу доручили упорядити якраз пані Домбчевській, напевне, тому що УПС одразу найбільших зрушень домоглася в справі опікування пораненими й хворими січовими стрільцями. Під це виділили дванадцять кімнат колишньої дяківської бурси на вулиці Петра Скарги. А ремонт їх здійснили народним способом – толокою. В ньому брали участь і студенти, і монахині, і громадяни зі всього Львова. По завершенні робіт на засіданні громадського гуманітарного товариства «Українська Самаританська Поміч», з подання радника Олександра Барвінського – голови палати послів від регіону та радника Добрянського, тодішнього голови міста, управителем шпиталю УСС обрали Ірину Домбчевську.

Заснований у Львові тижневик «Українське слово» у перших числах травня 1916 року розмістив замітку, озаглавлену «Захист для недужих Українських Січових Стрільців». У ній дослівно зазначалося (подаю все в транскрипції того часу): *«Уже десятий місяць існує ся інституція, котра хоч невеличка, та чи не найбільше слугує на підмогу і поміч української суспільности і виключно її жертволюбивости завдячує дотеперішнє своє існуванє. Знаходить ся вона в будинку 00. Студитів, фундованимєх. митр. А. Шептицьким, при улиці Петра Скарги, 2а у Львові. Містять ся тут хорі, прислані з поля і з Січового Коша. Яких ліченє вимагає*

більшої печальності і домашньої опіки. Дотепер відбуло лічене в захисті понад 300 Стрільців. Денний стан виносить пересічно 30 Стрільців, хоч часами доходить сей стан і до 50 люда. Опіка лікарська спочиває в руках д – ра Б. Овчарського, за управительства Ірини Домбчевської.

Знайшов тут опіку також підчас цілої зими і наш найбільший з живучих національний поет др. Іван Франко. Щойно тепер переніс ся до своєї хати, потребуючи великого спокою. (Ці два останні речення виділені жирним курсивом – О.Г.)

В теперішніх часах неімовірної дорожні, при цілковитій недостатці деяких средств поживи, удержане такого захисту вимагає дуже багатогроший і заходу. Завдяки жертволюбивості доколичних сіл, а також добродіїв, що зволили тим ласкаво зайняти ся, зібрано осінніх місяцях зимові припаси біле і гроші. Завдячуєть ся се головно громадам; Мокротин, Скварява, Вороців, Перегінсько, Яниска, Карачинів, Фрага, Домажир, Зелів, Жорниска, Кожичі, Бродкі і багато інших, де збіркою заняли ся переважно місцеві священики: в Перемишин – «Українська Щадниця», в Калуши – док. Куровець, в Перегінську – Український Самаританський Кружок, а в деяких громадах остав і на молодіж, переважно дівчата. Уряджене сего захисту дуже скромне, а мимо того Стрільці навіть з дуже вибагливо уряджених державних шпиталів радо переносять ся до сего захисту, де відчувають опіку своїх лікарів і своїх людей. Українська суспільність не може допустити до обмеження і так скромних розмірів сего одинокого воєнного захисту для Українських Січових Стрільців».

Візит відомої маніпулянтки

Хвороба безжалісно розшарпувала тіло й душу Івана Яковича Франка і він, соромлячись своєї немічі з частковим паралічем рук, намагався щонайменше спобігати людей. Часто зачинившись у своїй палаті, він знаходив розраду в тому, що читав книги, переглядав свіжу пресу, яку доставляв сюди йому племінник Василько. Іноді хлопчина заночовував у дядька, у ті дні, коли не вертався до будинку письменника, за яким мав завдання приглядати також. Тут для нього услали ліжку. Фактично ж безперешкодний доступ до письменника мали медична няня Софія Монджейовська, доктор Володимир Щуровський і завідувача шпиталем Ірина Домбчевська.

Бували хвилини, коли великий Каменяр шукав відради в теплій бесіді, і тоді він через Софію – Зоню гукав на рандеву пані Ірину. Вперше таке сталося, коли від доктора Щуровського Іван Якович довідався, що Ірина щойно повернулася з Австрії. Туди вона їздила на десяток діб, аби провідати чоловіка Романа, котрий у складі місії «Союзу визволення України» працював у таборах військовополонених, займаючись відбором вояків для національної армії, які, за планом керівників політичної організації, мали б відстоювати суверенітет та незалежність України зі зброєю в руках. Великого письменника цікавило все: як пані Ірина добиралася до Фрайштадту, про що народ балакає у поїздах і на станціях, яка ситуація з продуктами харчування, а особливо ж тим, як живеться і працюється активістам СВУ. При цьому поет щиро подякував Ірині за те, що вона привез-

ла і подарувала йому кілька останніх номерів виданого у Відні часопису організації – «Вісника Союзу визволення України». Уточнив, що добре знає редакторів видання Володимира Дорошенка та Андрія Жука, бо це його автори й учні з часів випуску «Літературно – наукового вісника», який редагував І. Франко, по Науковому товариству імені Тараса Шевченка (НТШ).

Живо інтересувався поет тим, чим безпосередньо займається її Роман. Які настрої вояків. Слово за слово і стало зрозуміло, що пан Франко знає про її чоловіка більше, ніж можна було подумати. Він, виявляється, читав у пресі про ряд судових процесів над гуцульськими селянами, які вони виграли за допомоги доладного адвоката Домбчевського. Іван Якович уточнив, якими саме іноземними мовами володіє її чоловік, на яких музичних інструментах грає. Поцікавився Франко і тим, що пише, над чим працює сама журналістка Ірина Домбчевська. Знітившись від уваги до її скромної персони з боку великого філософа, керівниця шпиталю, зауважила що вся її доба тепер зіткана з вирішення проблем харчування, пошуку медикаментів для поранених вояків, так що на творчість залишається критично мало часу, хоча вона все – таки друкується у ряді львівських видань. А тут іще на порі скорі роди, поява дитяти.

За весь час розмови Іван Якович вперше лагідно усміхнувся і сказав, що все буде гаразд. Треба вірити в краще завтра, бо інакше життя втрачає свій сенс.

Якось – то медсестра Софія Монджейовська розповіла Ірині Домбчевській, що до їхнього опікуна, як поміж собою називали І. Франка жінки, приходила старша пані, як у цих краях називали літніх жінок, просилася на розмову. Коли Зоня передала її прохання Івану Франку, він категорично відмовив у побаченні і просив надалі ні за яких обставин не пускати цю добродійку до нього.

– Як звуть її? – живо справилася управителька шпиталю січових стрільців. – Вона ж, сподіваюся, назвалася?

– Сказала, що Целіна. Мовляв, пан Франко її добре знає...

– Ой, як би ж я хотіла побачити її, – вирвалося в пані управительки...

По цих словах, Ірина пішла до свого тісенького кабінетика і там на підвіконні взяла до рук недавно підписані Франком для неї збірки поезій «Мій Измагд» та «Зів'яле листя». Це були (особливо ж друга книжечка) скорботна інтимна лірика Івана Яковича, виплід яскравих його переживань і настроїв, нав'язаних нещасливим коханням автора. Ще вона пригадала, як університетський побратим Романа, його близький товариш Василь Панейко, нинішній редактор газети «Діло», в якій публікувала свої статті Ірина, якось перед війною завітавши в гості до Домбчевських, дивувався, що Франко аж п'ять чи не найкращих творів присвятив Целіні Журовській, жінці, яка гидує українську мову і не варта навіть найменшої уваги поета. А він частинку свого великого життя віддав, аби добитися бодай приязного ставлення до себе з боку відвертої українофобки, з примітивним мисленням людини. Ірина відшукала у збірках і перечитала дві поєвітки поета Целіні – «Моїй не моїй» і «Спомин». Зрозуміло, що їй дуже хотілося побачити ту жінку, яку Франко величає «зів'ялою квіткою», «моя

розкішна, невідступна мрія», «ясний і високий жіночий ідеал».

Ще тоді, коли Іван Франко потрапив до їхнього шпиталю, управителька закладу знайшла у своїй домашній бібліотеці збірку творів «В поті чола» (видана 1890 р. накладом Ольги Франко, з друкарні Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Бернарського. С.207—266) любовну історію під назвою «Маніпулянтка», де автор боготворить поштову служницю, польку Целіну, в яку закохався його герой – читай сам Іван Франко. Він тривалий час пише сам собі листи «до запитання» (посте ресторанте – на польський манер), щоб прийти до поштового віконця побачити її, а потім назирці провести до домівки з роботи. Життя ж складеться так, що певну розгадку цього Ірина Домбчевська дізнається аж через сорок літ, Про це дещо нижче.

Правовий мовний трактат сотника – юриста

Тим часом життя рухалося вперед. Після розвалу Австро – Угорської імперії на початку листопада 1918 року в Галичині проголошено Західноукраїнську Народну Республіку. Польська влада з усіх сил прагнула приєднати Галичину до своєї відновленої держави. Для захисту українських земель активно формується Українська Галицька Армія. 34 – літній дипломований юрист Роман Домбчевський стає сотником УГА. Йому довелося перетерпіти в новонародженому війську мішанину різних військових груп, напівпартизанського і партизанського характеру. Але новому командирі допомагав досвід, здобутий в тривалому австрійському відрядженні. Він розвинув у собі талант знаходити спільну мову з людьми. Надзвичайно виручало знання різних мов і діалектів. Різні люди сприймали його за свого побратима. Домбчевський з усіма і про все міг говорити, умовлятися. Відтак його солдати завжди були ситі і при зброї, з набоями. За це вони шанували, поважали свого командира і йшли за ним у бій без страху і докору.

Бойова і злагоджена сотня Романа Домбчевського хоробро билася на різних ділянках фронтів з поляками й росіянами. Обороняла Львів, брала участь в Чортківському офензиві (наступі), коли 25 – тисячна армія УГА змусила відступити стотисячне військо поляків, добре озброєне і навчене французами. У складі Другого Галицького корпусу включилася в антибільшовицький фронт з наступом на Київ. Але тут всю Галицьку армію спіткало жадливе лихо. В військах спалахнула епідемія тифу. Вона була страшніша за скоростріли росіян та поляків: люди мерли як мухи. Тисячами. Є багато тверджень істориків, безпосередніх учасників тих великих подій, що ця страшна, жадлива хвороба була не випадковістю, а цілеспрямованим застосуванням ворогами незалежності України хімічної, або й бактеріологічної зброї. По нині це питання дискутується на рівні дилетантських розмов, фахівці свого слова так і не сказали.

Наприкінці 1922 року правник Домбчевський повертається до Миколаєва над Дністром, відновлює колишню юридичну канцелярію, знову займається юриспруденцією. Подібне триває до 1926 року, коли Р. Домбчевський переїздить до Стрия, організовує й тут юридичну практику. Часто

виступає з блискучими статтями в місцевій газеті «Стрийська думка», у львівській пресі, юридичних часописах на правові теми, на теми моралі. З – під його пера виходять яскраві публіцистичні твори на злобу дня.

Ім'я адвоката Романа Домбчевського у Стрию пов'язують з організацією музейної справи. Саме він у 30 – ті роки минулого століття підготував статут краєзнавчого музею «Верховина». Зайнявся публічною пропагандою ідей збереження старожитностей, публікуючи статті про це в місцевій та львівській пресі. Тема для нього була надзвичайно близька й зрозуміла, навіть рідна, адже він гуцул з Верховини, і любов до рідного краю жила в ньому завжди. Писав різноманітні звернення, відозви громадськості до органів влади з метою створення в місті нового культурного центру зі збереження одвічної спадщини. В цьому йому активно допомагала дружина Ірина. Разом із гуртківцями вона поставила виставу про життя людей у горах. Уже тоді його блискучі статті на захист рідної української мови носять характер ґрунтовних наукових досліджень. Дружина у Стрию – визнана активістка «Товариства українських жінок».

Практикуючи в судах, доктор Р. Домбчевський часто зустрічається з кривдною несправедливістю, коли його клієнтів приневолюють відмовлятися від рідної і переходити на мову, не властиву їм для вільного, невимушеного спілкування. Приміром, польською, окупаційною мовою, що, зрозуміло, звужує можливість викладу власних аргументів через обмежений словниковий запас. Який, до речі, й не поповнювався: люди в побуті повсякчас використовували рідну – українську мову. Ще гірше, вважав, коли в судовому процесі рідну мову втрачали адвокати. Юрист Домбчевський чи не вперше в тодішній українській юридичній і філологічній практиці виступив за законодавче закріплення права національної мови в судах спольщеної Галичини. На повен голос заговорив про соціологічне і правове поняття нації та її рідної мови, про право нації мати таку. Він детально аналізує стан української мови в Польщі, Австрії, Росії, радянській Україні, Угорщині, ЧСР і Румунії, складає оцінку її правового статусу у законодавстві цих держав. Досліджує мовні закони УНР, ЗУНР і УСРР. Окремо аналізує стан вивчення української мови в школах Галичини та інших окраїн Польщі.

Напевне, першим серед українських правників Роман Домбчевський ще в 20 – х роках минулого століття порушує проблему права мовного носія на рідну, материнську мову як на засіб життєво важливої суспільної комунікації. Тому, що рідна мова є найголовнішим будівельним матеріалом при створенні власної, суверенної, незалежної держави.

Тоді, майже сто років тому, Роман Домбчевський пише: *«Існує непорушне право рідної мови нації: у школі, уряді і загалом у публічному житті, це перше право людини, народу і нації, що бореться за свою ідентичність. Воно перевиховує своє громадянство на членів новочасної нації, що мусять мати глибоке і непохитне відчуття свого етнічного походження, володіння правом рідної мови, цим знанням воно презентує свій характер національного існування і самостійності, честі та поваги...»*

Як результат, із – під пера юриста Р. Домбчевського виходить цікава, актуальна, злободенна праця «За права мови». Це фахове, юридично ви-

важене дослідження про роль і значення національної мови, роль адвоката — справжнього українського речника прав нації у судових процесах. Автор зазначає: «Факт, що національна адвокатура має по закону привілей бути речником прав національної мови, створювати фахове положення того суспільного стану серед нації й накладає на нього особливі обов'язки з утвердження етнічного засобу спілкування в судовому процесі».

«Національна мова — це золоті ключі, — казав Роман Домбчевський, — якими відкривають душу і закривають чорні роти».

Аналізуючи стан з українською мовою, автор, зокрема, пише: «Відомі з щоденної преси факти, що міська рада Львова відмовляла українським радним можності промовляти по українськи, а ради інших міст та соймиків відмовляли допущення в протоколах засідання міських і соймикових рад української мови».

Далі читаємо: «...трапилося досі багато випадків, що польська процесова сторона домагалася тому, що ніби не розуміє української мови, щоби суд спонукав українську сторону вживати польської мови, а суд повторював це бажання». У зв'язку з цим доктор права Р. Домбчевський робить для своїх читачів висновок: «Боротьба за право мови серед таких умов, це річ надзвичайно ускладнена і тяжка, яка вимагає особливого знання, свідомости, характерности й відваги національного загалу».

Як же ж бути, як українцям боротися за право своєї рідної (в праці Р. Домбчевського вона називається матірною) мови? Відомий юрист складає на це таку конкретну відповідь: «Слова француза Карре: «Адвокат це голос нації» набирають останнім часом особливого значіння. Адвокат має служити праву та допомагати до його здійснення, хочби те право не було це писаним правом, а мало ним цойно стати. Адвокатура має теж сповнити свою високу функцію в ділянці публічного права, права нації, права мови. Приймаючи справу клієнта, члена свого народу, адвокат має обов'язок боротися враз з ним за право мови, а окрім того ще й здійснювати повинність: впливати на клієнта в напрямі освідомлення цього права. Адвокатура це не тільки речник індивідуальних прав одиниці як особистості, але водночас речник цілих суспільних груп, особливо ж нації. В справі береження прав української мови не може бути українська адвокатура тільки поневольним зряддям своїх клієнтів, членів нації; вона мусить бути першим борцем за це право й учителем свого народу. Хоч адвокат має обов'язок сповняти волю клієнта, але він має право, а заразом й принуку стати незалежним, бо він пов'язаний почуттям своєї особистої і громадянської честі й достоїнства.

Сучасні умовини життя нації — особливо оборони перед присяглими — витворюють виймовко важкі моменти й етичні конфлікти для українського адвоката, особливо коли трапиться, що присяглі судді домагаються від нього, щоби промовив по польськи для того, щоби вони могли краще зрозуміти оборону. Компроміс у таких справах неможливий, особливо в політичних процесах, де справа національної мови мусить бути обов'язково складовою частиною процесової акції, а кожний, хто сповнює політичні вчинки, за які може відповідати перед судом, мусить задалегідь числитися з тим, що

йому не вільно нехтувати права своєї мови. Коли ж у звичайних процесах бажав би клієнт Українець, щоб адвокат Українець виступав у його справі в суді по польськи, то обов'язком адвоката Українця є переконати такого клієнта, щоб цього не робив і навіть евентуально відмовити правної помочі, до чого адвокат завжди має право. Нехай національне громадянство судить потім вчинки свого громадянина. Національний обов'язок адвоката подвійний: як звичайного громадянина й як експонента нації по закону в боротьбі за її мовне право.

Право мови може бути здійснене тільки щоденним вживанням і всякий відхил від цієї засади забирає в нації її право. Навіть у царській Росії вели національні революціонери різних народів боротьбу за права своїх національних мов; прикладом такої боротьби може служити акція ППС, особливо в 1905. р., та становище польських революціонерів в Австрії в 1846—47. рр. супроти австрійської та пруських поляків, супроти пруської влади. Завдання й позицію українського адвоката у відношенні до свого національного клієнта облегує факт, що Поляк суддя буде в усякому випадку старатися не показати свого невдоволення з приводу українського письма, а зручний натяк адвоката мусить відобразити йому всяку можливість виявлення таких почувань. З другої сторони шанувальники національний противник тільки того, хто шанує себе й своє право. Всяке змагання української сторони, приподобатися польському судови чи урядови вживанням польської мови, буде безумовно оцінюване як хитрунство й змагання, в цей спосіб поліпшити шанси лихого справи. Окрім того мусить національне громадянство добре розуміти положення своєї адвокатури в існуючому тепер правному порядку. Перед українським громадянином виринають майже ті самі конфлікти етичного характеру, що й перед українським адвокатом. Є обов'язком національного громадянства піддержувати свою адвокатуру в змаганні повної пошани прав української мови. Треба не тільки звертатися до національної адвокатури як до фахівця, але й вимагати від неї збереження прав мови. Тоді позиція українського адвоката в його боротьбі за право мови буде сильніша й певніша».

Усе, здається, чітко й конкретно розтлумачено. Однак, як мені видається, найбільш сильно й аргументовано виписана заключна частина правничо – пропагандистського твору Романа Домбчевського. Озаглавлена вона так: «Правні засоби й шляхи боротьби за право української мови в Польщі». Головний рефрен трактату зводиться, напевне, до ось цього визначального абзацу: «Громадянство мусить змагати, щоби держава ввела обов'язок повного знання української мови для кожного фахового і присяглого судді й кожного урядовця, що має зносини з українськими сторонами. Знання мови підсудних це примітивна підстава всякого судівництва й перша головна умова виміру справедливості».

Є твердження, що ця оригінальна праця частинами з'являлася у періодиці вже в кінці 20 – их років минуло століття, коли Польща в Галичині злісно і планомірне викорінювала українську мову. Однак, не важко в дисертаціях, дослідженнях науковців і тієї, і навіть зрідка нинішньої пори (очевидно, за традицією) знайти посилення на її друковані версії 1934, 1935 і 1936 років. Хоча офіційно відомо про випуск книжки лише 1934

року. Вона, через її актуальність, злободенність, високий фаховий рівень начебто неодноразово (щоправда, це, зазначу, ще потрібно вивчати й доводити) перевидавалася і в Львові, і, буцімто, навіть у самій Варшаві. Хоча в тексті, принаймні, в одному місці є посилання автора змісту: «Сьогодні, 1932 року...»

«За права мови» це твір, який Роман Домбчевський виносив у своїй свідомості впродовж десятиліть. Відтоді, як він на початку століття ще студентом брав участь у протестних акціях проти полонізації рідного університету, з котрого польська влада силою кийка й жандармськими кайданами викорінювала залишки української мови. Але найбільший гарт він, безумовно, пройшов в оточенні «Союзу визволення України». Поміж середовища його високоосвіченої, патріотичної еліти. До прикладу, головне видання цієї політичної організації «Вісник СВУ» буквально щоразу не виходило без статті про рідну мову українців. Про це писали Андрій Бабюк (М. Ірчан), Ромая Купчинський, Лев Лепкий, д – р Лука Мишуга, який згодом стане головним редактором україномовної газети «Свобода» в США, Юрій Шкрумеляк та інші.

«Вісник СВУ» масово випускав твори і власної бібліотеки, де також відчутно переважала тема рідної мови в наших вишневих краях. Приміром, праця М. Возняка «Наша рідна мова» перевидавалася ВСУ, мабуть, зо тричі. Але на неї далі й далі надходили замовлення з таборів військовополонених та й з регіонів України. Таку ж високу затребуваність мав своєрідний катехізис нашої нації, праця М. Заклинського «Що треба знати українцю?» Великим успіхом у читачів користувалася праця Володимира Дорошенка «Українство в Росії», де головний кіл затісувався в проблему українізації Шевченкового краю, Кубані, Зеленого Клину. Видавництво буквально не могло настарчити потреби читачів у творі Л. Цегельського «Русь – Україна і Московщина Росія», особливо ж текст його другого, доповненого видання. Всі запитували трактати В. Бузинського «Як Москва нищила Україну», М. Лозинського – «Галичина в житті України», В. Сімовича – «Великий Льох» Шевченка». Читали всі з задоволенням два унікальних дослідження В. Гнатюка про відродження австро – угорських українців, їхню мовну культуру та про українську народну словесність.

Пан Роман, вникнувши у глибину проблеми комунікативності свого народу, підійшов до обґрунтування питання заборон спілкуватися людям своєю материнською мовою в державних органах з точки зору юридичних нормативів. І йому вдалося дати цьому всенародному лиху достойну правову оцінку. Він, можна сказати, зібрав усі мовні проблеми пригнічуваних українців, які топталися, знищувалися окупантами – австро – угорськими, польськими та російськими, звів їх до спільного знаменника, і давши правову оцінку, всі сконцентрував у науковому трактаті «За права мови». В цьому й полягає всенародна цінність роботи доктора Домбчевського. Його неперевітна людська значимість.

Без права бути людиною

У травні 2001 року в Нью – Йорку, у середовищі громадськості української діаспори відбулося чергове вшанування пам'яті відомого правника Романа Домбчевського. На урочистостях з промовою про відомого галичанського юриста виступила доктор права Марта Трофименко. Вона підкреслила, що вважає книгу Домбчевського «За права мови» справжнім підручником для адвокатури, сповненим докладними поясненнями про десятки дрібних параграфів, на підставі яких можна було будувати компетентні аргументи в суді і в державних установах. Вона підкреслює наскільки актуальні та цікаві думки автора, який з боєм заявляв, що «хоч українці не мають своєї держави, вони мають свою мову і мають свою націю». (Не забуваймо, що трактах писався в тридцяті роки дев'ятнадцятого століття – О.Г.). Це в даний час є найважливіше, підкреслила американський науковець. Як стверджує д – р Марта Трофименко, позиція д – ра Домбчевського, що нація, а не держава повинна бути визнана як суб'єкт міжнародного права, і що міжнародне право до того, власне, й прямує – знаходить сьогодні підтвердження у Хартії Організації Об'єднаних Націй, власне, в самій назві цієї поважної міжнародної структури все чітко й однозначно сказано.

Але варто було зійти комуністичному «золотому вересню» 1938 – го над заходом України, як Р. Домбчевський тут же опинився у в'язниці спецслужб Москви з тяжким обвинуваченням у махровому українському буржуазному націоналізмі, контрреволюції. Після довгих митарств підвалами НКВС, автор твору на захист української мови був засуджений військовим трибуналом до каторги, яку відбув до останнього дзвінка на Північній Колімі. Після ув'язнення Р. Домбчевському суворо, під пересторогою негайного повернення в табори, категорично заборонялося:

- 1) повертатися до рідної Західної України;
- 2) налагоджувати будь – які контакти з колишніми політичними діячами;
- 3) займатися юридичною практикою;
- 4) писати статті на різні, а насамперед на правові теми;
- 5) будь – де публікуватися;
- 6) звільненого з ув'язнення попередили, що всі примірники його довірливої книги «За права мови» конфісковані і знищені, говорити, згадувати про цей твір будь – де також суворо заборонено.

Це було схоже на те, що вільного птаха посадили до клітки, могутнього кита викинули на посушливий берег і відгородили стіною від моря. Мовляв, якщо бажаєш, то живи. А точніше, гибій без рідної стихії...

Людину позбавили права бути «*Homo sapiens*». Треба дякувати, що не емансипували правила прямоходіння. Ідеологія сталіністів повертала насупроти весь віковичний процес гомонізації: це означало, що можна мислити тільки так, як дозволено владою, а не інакше. Дозволяється, до прикладу, розхвалювати радянський режим, всяко вітається безмежна вірнопідданість йому, а за проблеми, борони Боже, навіть згадувати, висловлюватись будь – де про них. Людину немов псину прив'язують до своєї будки: мешкати можеш тільки на певній, заданій території, і зась з'явля-

тися в іншій місцині. А головне, не можна ні писати, ні публікуватися, що для творчої людини подібно до смерті. Це чистої води комуністичний апартеїд, до речі, і по нині ніким не засуджений. Хоча всі його творці добре відомі.

Існувала примовка, що на Колиму, де відбував «покарання» Роман Домбчевський, легше потрапити, ніж вирватись звідтіля. Не багато людей, які пройшли через ту жахливу юдоль змогли вибратись на волю без додаткових накидок строків від місцевої адміністрації. Вірогідно, подібне сталося тому, що наш лицар був індивідом вельми комунікабельним, палахким, таким, що для всіх був за панібрата та побратима.

У сорокові роки минулого століття в Союзі існувало неписане, але залізне правило: той, хто пройшов ГУЛАГ Колими не мав права повертатися в рідні краї, їм і далі лежала дорога в чужинні краї. Для українців місцями поселення вважалися два щонайперших регіони – Архангельська область і Казахстан. (У дужках замічу, що це правило, либонь, не змінилося ще з часів Тараса Григоровича Шевченка, який на солдатчину був запроторений майже в ті ж самі суворі умови.) Тому яка, скажіть, була радість для, приміром, гуцула, галичанина відправлятися в ті Богом забуті закраїни? Що він там полишив, що забув? Як же ж вдалося панові Домбчевському добитися документів на вороття в рідну Україну, хоч би до Одеси, це загадка, яку, мабуть, не вдасться уже розгадати ніколи. Не відомо також, як швидко після розконвоювання він отримав паспорт, позаяк із цим в усіх були великі проблеми. Існувало стандартне правило НКВС: той, хто відбував строк покарання, повинен був відпрацювати ще років два – три вільнонайманним. Тобто, інкримінувався негласно ще один строк покарання жорстокою Коломою.

Умови для роботи, як розповідали мені неодноразово колишні «ходоки» в ті далекі й холодні, непривітні краї, пропонувалися доволі непогані, особливо в грошовому забезпеченні – чи не кожен мав дві – три ставки інженера центральної частини СРСР. Тому, що серед екс – зеків були переважно серйозні люди, як правило, різноманітні і висококласні фахівці. Одначе, відомо, що українці понад усе рвалися додому. Для стримування відтоку людей з тих малолюдних місць створювалися різноманітні штучні перепони, і найперша ця – до року неспішно оформлялися паспорти розконвойованим, упроголодь сидіти не будеш, тому всі влаштовувалися на роботу.

Жили нещодавні засуджені, як правило на віддаленні триста – п'ятсот кілометрів від Магадана. Тільки з'їздити туди – назад до тамтешнього НКВС – відіймало днів десятків. А навідатись за документом належало тричі щонайменше – ось вам і місяць втрати часу.

Відомо, що після каторги кожен колишній зек отримував новий документ, який посвідчує особу з особливою серією – ДУМ. Це був чіткий сигнал для міліції: перед тобою колишній каторжанин, так що діяти маєш з ним, як душа повелить. Це другий людський сорт.

Відтак, Роман Домбчевський поселився в Одесі, у шістдесят літ почав трудитися вантажником у порту, слюсарем, постійно перебував під наглядом комуністичних спецслужб. Відомо лише, що 1952 року його не стало. Помер у неймовірних злиднях, у моральному спустошенні. Де його моги-

ла ніхто не знає. І навряд чи відкриється будь – коли ця таємниця.

Я з усіх сил намагався розшукати бодай кримінальну справу Р. Домбчевського. Доволі оперативно відреагували на моє звернення керівники архіву СБУ. Повідомили першу у телефонному режимі, а тоді й письмово: всі спроби знайти матеріали слідства в центральному апараті відомства, а також у Львові, Івано – Франківську, Одесі ні до чого не привели. Висловили припущення: наглядова справа може знаходитись, або в архіві МВС України, або у Москві...

Декілька місяців з нетерпінням очікував я відповіді з міліцейського відомства. І ось нарешті довгожданий офіційний лист з Міністерства внутрішніх справ:

«Повідомляємо, що за наявними в державному архіві МВС України відомостями Домбчевський Роман Йосифович, 1884 року народження, який проживав у м. Стрий Стрийського району Львівської області, 9 жовтня 1939 року був заарештований Стрийським міськвідділом НКВС та 19 грудня 1940 року засуджений Військовим трибуналом за статтею 54 – 13 Кримінального кодексу терміном на 7 років виправно – трудових таборів, з поразкою прав на 4 роки. Слідчу справу №984, арх. №787, здано до архіву УНКВС (так у документі).

Інші відомості про Домбчевського Р.Й., у тому числі про місце зберігання кримінальної справи стосовно нього в ДА МВС України, а також Головних управліннях Національної поліції у Львівській та Івано – Франківській областях відсутні.

Заступник директора департаменту О. Севастьянов».

Довідково моїм читачам повідомляю, що стаття 54 Кримінального кодексу Української РСР передбачала відповідальність за «контрреволюційну діяльність» та «зраду батьківщини». 54 – 13 – активна діяльність проти революційного руху при цараті та під час громадянської війни. Санкція статті – розстріл або оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна і з позбавленням громадянства.

Умілий адвокат, Роман Домбчевський, кажуть, не раз ставив у тупик Військовий трибунал під час швидкого судового процесу своїми спростуваннями несосвітєнних звинувачень і таки зумів виторгувати у безжальних, тупоголових червоних інквізиторів замість розстрілу сім років таборів. Але він втратив головне у житті – зв'язок з сім'єю. Пан Роман зовсім не знав, де знаходяться його Ірина та дочка Христинка. Вони не приходили до нього на побачення до в'язниці, не подали жодного сигналу про себе. Він не отримував від них листів. За всі роки – від 1939 – го до 1952 – го – жодного! І це було для пана Романа подібним до моральної смерті. Він втратив мотивацію у житті...

У дорозі на Колиму

У неділю надвечір, 8 жовтня 1939 року, Роман та Ірина Домбчевські провідували родину відомого у Стрию художника Олекси Харківа. За три тижні до цього польська націоналістична боївка розстріляла миття на окраїні міста, як українського активіста боротьби проти колонізації Галичини.

Сходилили дізнатися, на коли намічені сороковини вшанування відомого українця, що потрібно допомогти сім'ї для оказії. Роман в останні роки тісно приятелював з Олексою, знаходив відряду в розмовах з толковим східняком: Харків був родом з Кременчука. Познайомилися, заприятелювали вони під час організації і оформлення в прикарпатському місті музею «Верховина», ідею створення якого, можна сказати, що нав'язав місцевій інтелігенції авторитетний у Стрию юрист – гуцул Домбчевський, а потім і запалив усіх цим помислом живий та енергійний пан Роман. Олекса був якраз одним із найближчих його соратників у новій справі. Якось вони удвох – Роман з Олексою у різдвяні канікули помандрували на саму Верховину, в рідні місця Домбчевського. Звідтіля привезли чимало старовинного начиння гуцулів, зокрема, й старезний верстат для виготовлення ниток із овечої вовни. Все це припасували в новій експозиції музею.

Олекса був надзвичайно приворожливим співбесідником Домбчевського: ерудований, не по літах мудрий, а мав лише ледь – ледь за сорок, з освітою двох відомих навчальних закладів – Петербурзького політехнічного інституту та Краківської академії мистецтв. Знали обидва по декілька мов. Як і Роман – в опануванні чужих висловлювань Харків був автодідактом, себто, самоучкою. Іноді, залишаючись наодинці, могли розмовляти польською, німецькою, англійською мовами. У такий спосіб практикувалися. Книги іноземних видань читали в оригіналі. Водночас Олекса Харків був вельми знаний, шанований у Галичині художник. Виконав цілий ряд розписів церков та іконостасів у витонченій візантійській традиції. Ось і в середині вересня 1939 – го він закінчував оформлення греко – католицького храму в селі Завадів під Стриєм. Там О. Харків створив свою унікальну роботу – образ святого Юрія Змієборця на білому коні, який, відомо, є покровителем України. Подивитися на це рукотворне диво митця сходилося й з'їжджалося багато людей з округи, ще до офіційного відкриття церкви. Це найбільше й розз'ярило польських нацистів: вони безжалісно розстріляли знаного майстра, коли він зі своїм учнем, студентом Краківської академії мистецтв Зеноном Охримовичем поверталися з роботи у Завадові до Стрия. Як казав Роман Домбчевський друзям, він немовби втрапив брата.

Хоронили Олекса саме в той день, коли СРСР окупувала Галичину – 17 вересня. З цвинтаря Роман з Іриною йшли під цокіт об бруківку підков червоної кавалерії, яка заповонила вулиці, по Стрию з гаркотом і лязкотом проносилися смердючі московські танкетки з червоними зірками на боковинах. Настрій був гидкий. Домбчевські пам'ятали, як за російської окупації 1915 – 1916 років у їхньому краї загарбники закрили всі українські класи в школах, заборонили випуск ряду рідномовних газет. Невже це все має повторитися? Роман пригадав і зустріч з Павлом Дуб'яком, уродженцем верховинських країв, його побратимом по загону січових стрільців, котрий якось при зустрічі розповідав про жахи концентраційного табору «Кожухів» безпосередньо у Москві, які йому довелося пройти на початку двадцятих років. Ця орда знову прийшла «наводити порядок» у їхній Галичині.

Тепер же, повернувшись від родичів Олекси Харківа, Роман та Ірина довго обговорювали можливість знову перебратися до Львова, де вони

мешкали раніше. Там же хоч трішки можна було розчинитися, загубитися в людському стовпищі. Зате у тихому і уважному до всього і всіх Стрию, вони були немовби на долоні: Ірина активістка «Просвіти», голова жіночого осередку українко міста, він – відомий юрист, захисник усіх бідних та голодних, чинний поборник повсюдного і широкого використання української мови, борець з колонізацією краю. З ним не розправилися польські загарбники на кшталт Олексі Харківа лише тому, мабуть, що занадто він був відомою особистістю у прикарпатському місті. А нові зайти окупанти можуть на таке і не зважати.

Не вчулися, як уже повернуло за опівніч. І саме цієї миті задзеленчав дзвоник у дверях, хтось, здається, важкими чобітьми глухо стукав у двері. Такого ще не було. Стривожений Роман вийшов до коридору. Тієї ж миті Ірина почула, як грубий чоловічий голос страхав чоловіка: «Почему не откриваеш? По зубам захотел?»

Ще через мить до великої кімнати зайшли російські військові з червоними зірками на кашкетах, при зброї. Всі у синіх галіфе.

Потім вповодж десятиліть пані Ірина буде тисячі разів згадувати ці рокові хвилини, і все що залишиться їй у пам'яті з них, то це тільки сині галіфе чекістів, ненависні хромові рипучі чоботи. Вона намагалася не дивитися на їхні обличчя, в їхні очі. Опустила повіки, нахмурила брови і стояла в куточку кімнати, обійнявши дочку Христину, розглядала лише підлогу. Бачила, як галіфе в чоботях переміщалися по кімнатах. Ось вони кидали з етажерок книги, топталися по них. Потім хтось із них нагнувся, підняв одну.

– Домбчевській? – запитали сині галіфе, – а ето і есть твоя подрівная книга?

– Моя, – глухо відповів Роман.

– Товарищ лейтенант, вот то, что ми іскали, – почулося. – Тут три десятка етой книги, сколько забирать...

– Виносите все...

«Воронок» дуже швидко із центра Стрия вирвався на трасу і понісся у напрямку до Львова. Сотні разів в останні роки туди – сюди їздив нею Роман Домбчевський на рідких попутках і тому знав сю дорогу, казати б, як свої п'ять пальців. Сидів у металевому «стакані» спецавто, а наче дивився на все крізь шкло кабіни на битий шлях. Знав, де розбита колія на маршруті, глибокі бакаї, де потрібно триматися, аби не кинуло на підлогу. Відчув, як в'їхали до Львова. Рахуючи повороти вліво – вправо, зрозумів, що везуть до тюрми на вулицю Лонцького. Ось уже й перехрестя вулиць Леона Сапєги та Коперника. Ця дорога була йому добре знайома, бо щомісяця раз – двічі тут неодмінно бував, як адвокат захищаючи своїх клієнтів, приїжджаючи на побачення з затриманими. Тепер ось доведеться відбронятися самому від окупантів. Одначе, як зрозумів, його доставили не до тюрми, а до управління НКВС, як дізнався про це напередодні, позаяк приміщення, котре ще нещодавно займали польські правоохоронці, стало гніздом совєцьких спецслужб.

Коли Домбчевського привели до кабінету слідчого, репродуктор на стіні у вигляді чорного запиленого капелюха почав передавати гімн СРСР,

неприсмну для Романа какофонію звуків, серед яких найбільше виділялися слова «Русь» і «Союз». Заспаний лисий чоловік, який, либонь, тут таки ночував у кабінеті, очікуючи поки привезуть йому на допит зі Стрия доктора Домбчевського, піднявшись, направився до рупора і скрутив його звук до рівня, що його було ледве чути. На столі вже лежали стоси паперів, вилучені з дому і юридичної контори Домбчевського. У кутку розкидалася гірка примірників його книги «За права мови». Перед слідчим був також розкритий фоліант твору. Поруч вогнів червоний олівець.

Слідчим виявився геть голомозий, дещо опецькуватий чоловічок, у на половину розстібнутому кітелі. Звідти виглядало скуйовджене як на шолудивому псові руде волосся. «Якби не лисина, це був би з вигляду геть розпечений тип», – подумалося Роману. Він розміркував, що йому тут явно не повезло, позаяк добре знав прикмету, що рудий та червоний чоловік завжди скаженіший брүнета чи блондина.

– Ти зачєм мутіть народ своїм хахляцкім язиком? – сівши до столу, упер свої маленькі, свинячі очиці в лискучу лисину Романа слідчий. З боку це, мабуть, виглядало забавно, обидва голомози, але такі різні. Справжні антиподи.

– Я підготував юридичне обґрунтування права людини на рідну, материнську мову...

– Молчі! – враз злісно завищав рудогрудий у кітелі. – Отвечай мне по – руські. В обектівке на тебя записано, что ті знаєш восемь языков. Русский знаєш? Будєшь ісчо мне здєсь хохлїть – сразу переведу в другой г – г – габінет, там тебя научат по всякому мичать...

Із цієї жовчної тиради конквістадора, з його заїкуватого «г – г – габінета», що малася на увазі, напевне, катівня, з акценту, а тим паче безграмотного «ісчо», завжди уважний до слова Роман ясно зрозумів: перед ним не росіянин, а дешевий прислужник, манкурт, продажний поштуркач. І це, мабуть, було ще гірше, ніж коли його б допитував сам рафінований московіт. Бо цей зі шкури вилазитиме, намагаючись вислужитись перед руськими, доказуючи свою тупу ортодоксальну «правду» і те, що юрист Домбчевський страшний ворог радянського щастя щодо звільненого СРСР Заходу України. Пропагуючи право українців на свою рідну мову, він тим самим виступає за суверенітет, самостійність нації. А в Радянському Союзі таке недопустимо.

За чотирнадцять місяців і десять діб львівського ув'язнення йому довелося зустрітися з добрим десятком різноманітних енкевєєсників, які вели його справу. Були це, як правило, тупоголові м'ясники, котрі криком і погрозами, садистськими катуваннями добивалися «зізнання» від ув'язнених. Лисий Леміша, Лемєша, як він себе називав, записав Домбчевському, що він обвинувачується за статтю 54 – 13 Кримінального кодексу УРСР. Роман не встиг іще за неповний місяць порядкування комуністів в Галичині освоїти законодавство советів. Але дуже швидко озвичаївся з цим, уяснив те, що йому збираються приписати. Адже стаття 54 – 13 окреслювала відповідальність за «контрреволюційну діяльність», «зраду Батьківщини». Введена вона до Кримінального Кодексу УРСР 1927 року в редакції від 20.07.1934 р. Була аналогом статті 58 Кримінального кодексу РРФСР (1926). Санкція її – розстріл.

Домбчевський вже на другому допиті насміхався над Лемішою: як його, мовляв, можуть судити за зраду Батьківщини, якщо він насправді не належав до Батьківщини СРСР? Рудогрудий червонів з ненависті, його лишина покривалася крапельками поту, він раз по раз витирався хустинкою і знівівало ричав:

– А ти неумнічай, нестрой із себя юридическое світло. Єслі ми прілепілі тебе клеймо предателя, то с ним ти і подохнеш у нас на нарах. Ти біл сотніком Галіцкой армії, ти воевал против советской власти – вот за это і отвечай по закону.

– Я воевал за свою Родину – Австро – Венгрию, в которой родился и вырос. Я защищал свою независимую Украину против разных захватчиков, – відповідав Домбчевський, – и это был мой святой гражданский долг...

– Вот – вот, – аж підскакував у кріслі Леміша. – Сам признался, что воевал против молодой советской власти...

Тим завинив, що народ свій та рідну мову любив

Арештант Роман Домбчевський за п'ятсот діб свого ув'язнення спізнав великого горя неймовірного приниження й катувань. Комуністичні окупантис висунули йому найстрашніші інкримінації – участь у контрреволюції та зраді. Відповідно до цього й було ставлення слідчих та тюремної обслуги до бранця, як до найзапеклішого супостата. Спершу вимагали зізнатися в тому, що він буцімто ще з часів Української галицької армії тримав у готовності до боротьби свою колишню сотню. Домагалися видати списки цих людей. Але які реєстри, коли основна частина його бійців у кінці серпня 1919 року полягла під Києвом та Білою Церквою в боях проти більшовиків, парадоксально багато згинувало від епідемії тифу, який страшно викосив українців, неначе хто спеціально заразив їхні ряди смертельним недугом? Але особливо уперто тиранізували його чекісти за книгу про право українців на рідну мову.

Тупість москвітів зводилася до нерозуміння того, чому він захищає саме українську мову. Адже такої, наче змовившись в один голос твердили слідчі, не існує. Її їхня Москва «запрешяла не єдіножди, мол єтот язик для Малоросії, і Польща в єтом нам помагала тоже...»

– Вот єслі би ти, Домбчевській, так рьяно отстаивал в Польше право русского языка на свою ідеєнтність, ми би тебе уже давно, знаєшь, вручілі золотую звезду героя і находілся би ти сейчас не на тюремном дне, а, положім, в хорошем ресторане, – заявив якомсь чекіст Бруснічкін, завезений до Львова російськими танками аж із Чіти. – А по сему ти мой ненависный враг, і я ізо всех сіл буду тебя унічтожать. Такова моя задача. Хотя человек ти умный, похоже, совестливый, но вьсо такі контра і тебя нужно отсюда не випустіть живим...

Усі дні арешту Роман Домбчевський провів у камері смертників – невеличкій душогубці, куди іноді набивалося по декілька десятків арештантів, і тут завжди було важко дихати. Особливо ж улітку, коли сонце немилосердно нагрівало білий світ. «Провітруванням» називалися нічні

зачистки, тоді скрипучі металеві двері відкривалися навстіж, група військових у кашкетах з зірками ставала на коридорі з гвинтівками і починала викликати змордованих катуваннями людей. Лампочка над головами окупантів була сильнішою, ніж та, що жовтаво світилася в камері під сволюком, тому звідти на всіх падали великі тіні людей зі зброєю. І тоді здавалося, що це якісь страшні демони вихоплювали своїх жертв із каземату. Названі люди зі списку знали, що їх везуть на розстріл. Адже лише одиниці з цього смертного закутку тюрми відправлялися на етап. Але ніхто чомусь не опирався, не кричав, не здіймав крик. Бо хіба ж це могло хоч будь – як зарадити тій біді, в яку вони потрапили? Арештанти підводились з долівки, на дерев'яних ногах виходили у коридор, їх обов'язково там штовхали у спину прикладами, і тоді тіні зброї затуляли камеру, на цьому бідові острожники зникали назавжди.

Спершу Роман безумно хвилювався через те, що в таку нічну годину можуть назвати і його прізвище. Але незабаром зрозумів. Московські загарбники створюють самоочевидний вигляд благопристойності, пропускаячи ув'язнених і цього кривавого каземату тюрми через так званий військовий трибунал. Домбчевського теж готували до цього м'ясорубного дійства. Але перед цим з юристом уже тричі, по разу на тиждень, проводив бесіди услесливий чоловічок, якого самі військовики поміж собою називали Фомою. Насправді, як він представився при першій зустрічі Роману Домбчевському, – це був лейтенант держбезпеки Фомічов. Кадровий чекіст, майстер з вербування агентів.

Він навіть не скривав, мабуть, зважаючи на те, що перед ним спокушений юрист, зауваживши: його бажання – зробити невільника добротним агентом КГБ. Радянська влада, мовляв, вельми поважає, шанує тих, хто співпрацює із її представниками в спецорганах. Домбчевському тут же пообіцяв тихе, радісне життя в колі сім'ї, а при бажанні, то бурхливу політичну діяльність. У такому разі можна залюбки отримати й славу і високе реноме. В обмін, звичайно ж, на виконання завдань чека.

– Ми знайдемо вашу дружину й дочку, вони повернуться з вами до Стрия, чи ви всі разом, при бажанні, поселитесь у Львові. Ви ж тут раніше мешкали, і у вас надзвичайно багато знайомих у середовищі міської інтелігенції, – наполегливо торочив своє мовою Фома. Побите віспою, немовби подзьобане на щоках його обличчя залишилося непроникною маскою, і вряди – годи важко було зрозуміти, коли він жартує, а коли говорить на повному серйозі. – Ми хочем мати повну інформацію про те, як ставиться до нашої влади, про що говорить, які має плани й наміри ця гнила містечкова рать. Ви будете її нам поставляти...

Роман у відповідь лише посміхався.

– Гаразд, – казав примирливо огидний Фома, – ви поміркуйте. Я дам вам на роздуми тиждень. Вам ніхто не буде мішати думати...

Справді, тиждень Домбчевського ніхто не турбував. Подзьобаний Фома, здавалося, що й без тіні роздратування в обличчі через гру у мовчанки Романа, терпів ще два тижні. Але коли втретє його супроводжували двос охоронців назад до лежака, на одному з поворотів коридору СІЗО хтось стрибнув бранцю на спину. Він опинився на долівці. Звідусіль не-

спинним градом посипалися удари ногами. Від котрогось із них Домбчевський втратив свідомість. Коли очунявся, лежав під стінкою коридора, поруч курили два російських охоронці. Наче й нічого не сталося, один сказав:

– Ну что, ожіл? Пошли в стойло...

Роман спробував підвестися, але страшенні болі пройняли все тіло, особливо в районі робер. Він подумав, що їх, мабуть, поламали.

– Неможешь подняться? Ладно, мы тебя дотянем. – Двоє вхопили його за рукави, і поволочили коридором, у тому числі й по крутих східцях на одному з вигинів централу. Страшенні болі пронизували все тіло Домбчевського, він знову провалився у безпам'ятство.

Дві доби Роман катався в гарячці по бетонній долівці камери, яку невідомо хто й коли заслав старим і дрантивим рядном. Бранці уступили йому найкраще місце, бо він був тут справжнім старожилом. Просто його поважали. За час, поки Домбчевського тут утримували, троє чи четверо його колишніх клієнтів опинилися в камері. Пізнали, шанобливо називали його доктором, дякували за колись там виграні судові справи на їхню користь. Він у відповідь смівся, казав, що надзвичайно шкодує за тим, що не може надати повнокровної допомоги тут їм, та й собі, напевне, теж, оскільки СРСР не правова держава. Ось і тепер знайшовся молодий чоловік, який закінчував Львівський університет, і, виявилось, навіть читав його книгу «За права мови». Орест, так звали цього чоловіка, раз по раз міняв мокру хустинку на голові Домбчевського, нічим іншим більше він не міг підстрахувати.

Покалічений чекістськими посіпаками доктор права все більше схилявся у думці до того, що справу має зі звичайними вбивцями. В окремі хвилини сум'яття його притуманював відчай. Усе нагально котилося до кулі в потилицю. Але так безславно помирати не хотілося. В одну з ночей, коли він боровся між життям і смертю від побоїв окупантів, побачив, як до нього прямує сам... Іван Якович Франко. Великий поет підійшов, мовби то сів на стільчику біля Романа і журливо посміхнувся в вуса. «Живий? – запитав. – І слава Богу. Тримайся, ти міцний і надійний. Вони тебе не здолають...»

Очувшись, Роман довго думав над тим, чи це справді все було, чи тільки примарилось. Він лише один раз зустрічався з Великим Каменярем, але цього було досить для того, щоб відчутти його внутрішню силу, пройнятися ще більшою повагою до його творчості і мудрості. Було це в останні дні березня 1916 – го, коли Домбчевський з подарунками для сім'ї, безпосередньо з поїзда із Австрії навідався до притулку Січових Стрільців, на роботу до Ірини. Тільки привітавшись із ним, дружина побігла на виклик із першого поверху, але повернулася занадто швидко.

– Иди хутчіш, – сказала, – тебе бажає бачити Франко. Я сказала йому, що ти приїхав з Фрайндштату, він оживився, каже, що добре себе почуває, просить тебе завітати.

Роман кинувся до валізи. Вийняв ряд австрійських та німецьких журналів, які спеціально купив для поета за кордоном, прихопив коробку з цукерками.

– Ні, ні, – заперечила Ірина, – якраз солодкого йому не можна.

– Нічого, – заперечив Роман, – можливо, йому схочеться пригостити вас...

Іван Якович привітався з Домбчевським, боцімто вони були давні знайомі, хоча про доктора права чув лише кілька разів від управительки шпиталю. Його живо цікавило те, як формується в австрійському полоні українська армія, скільки людей стало під наші штандарти. Як поживають вожді Союзу визволення України, окремих з яких він добре знав – Володимира Дорошенка, Андрія Жука, до прикладу.

Волі – поволі розмова торкнулася життя – буття Івана Яковича. Він зізнався, що найбільше йому перечить зайва опіка, позаяк любить свободу в усьому. А шпиталь, як висловився, четверта його Бастилія. Пояснив: тричі за життя його ув'язнювали в різних тюрмах. А тут, мабуть, вже останній острог.

Повернувшись додому, Роман тоді взяв до рук томик віршів Франка, і чомусь зупинився на поезії «Думка в тюрмі». Прочитав раз, удруге й втретє, настільки його пройняла, звабила, приголомшила мудрість слів поета – філософа. Хто ще міг так яскраво й просто, доступно передати біль людини, яка страждає неймовірно за свій народ, за його волю, котрій не страшна й тюрма? Домбчевський натренував свою пам'ять до запам'ятовування в судових процесах великих текстів, а вірш, побудований на ритмі й милозвучних римах, наче сам ліг на душу, всотався назавжди в пори пам'яті. Він часто, перебуваючи у львівській в'язниці звертався до цих слів мудрого поета, як до своєї сокровенної молитви:

*Ой, рано я, рано устану,
На яснеє небо погляну,
А небо, як синій кришталь,
серці важкий сум і жаль.
Всміхається небо без зміни,
Глядить на тюремній стінн,
А стіни пожовкли від сліз,
Що ними просякли наскрізь.
Гей, яснеє небо, чому ти
Глядиш, так чудово всміхуте,
По що в ту проклятую кліть
Ти шлеши такий любий привіт?
Тут сльози, ти ж радість голосиш:
Ти вільности запах приносиш,
А тут ось понура тюрма,
Могила тісна та німа.
Живий у мотику заритий,
Гляджу я на світлом облитий.
На вільний, веселий той світ, –
Кров жаром у жилах кипить.
– За що мене в пуга скували?
За що мені воленьку взяли?
Кому я, і чим завинив?
Чи тим, що народ свій любив?*

*Бажав я для скованих волі,
Для скривджених кращої долі
І рівного права для всіх —
Се ввесь і єдиний мій гріх.*

Франко, мудрість якого, закладена чи не в кожній фразі, допомагав Романові терпіти і підбадьорювати інших. «Думка в тюрмі» не раз декламувалася ним у камері, і тому знали її на пам'ять замало не всі побратими по нещастю.

Батіг не янгол, душу не витягне, а правди доб'ється

Радянська камера смертників – помешкання не для людей зі слабкими нервами. Поляки, які віками сприймали українців за рабів, теж не шанували «хохляцьке бидло», але московські комісари, треба визнати, виявилися захмарними майстрами катівень. Багато завезли вони імпортих «новинок» на український Захід.

Заледве не щодоби з допитів сюди заволочують людей за ноги чи руки невовби баранів із бойні. Здебільшого без пам'яті. Бо «пресова кузня», як звали поміж собою в'язні катівню, працює цілодобово. Про способи тортур тільки й розмови поміж тими, хто уже там побував і тими, хто так чи інакше має пройти через це молотарське чекістське сито. Бо нові окупанти від кожного добивалися насамперед зізнання в висунутому проти бранця обвинувачені, досить часто в просто таки несусвітньому, або ж якихось неправдоподібних відомостей, чи обмовлення нових і нових людей. Людожерному радянському млину потрібні були свіжі жертви. Сміючись, кати казали українцям: «Радянський батіг не янгол, душу не витягне, а ось правди доб'ється...»

Дехто з московітських, ординських слідчих, явно хизуючись своєю обізнаністю в сфері тортур, відправляючи до «пресової кузни» своїх клієнтів, посилалися на «Указ військовій старшині, яка пішла з Мазепою до Шведов», виданий Петром I 1 листопада 1708 року. За два віки від Лебединської катівні українських козаків, у котрій брали участь деспот Меншиков і сам людожер російський цар Петро I – ий, катування так не зпрогресували, як за радянські часи.

Роман Домбчевський мав від тих, кого вже вивели звідси під час нічного «провітрювання», аркушик паперу та олівець, заслинивши котрий, можна було дещо записати. Ось він і склав таку нехитру градацію мордувань, яку застосовували нові «визволителі» щодо острожників.

«Максим Веретейко» – значився перший не хитрий запис. Проти нього зберіглася помітка – «поливали водою» Це така тортура, коли роздягають до гола, ставлять під струмінь води, або годинами ллють її з цеберок на голову. Довго витримати подібне, кажуть, не можливо. Людина обов'язково здається, обмовить хоч матір рідну, підпише будь – який протокол.

«Артем Деревій – «льодовий масаж». Молодцюватого хлопака грудневої днини по обіді, коли на вулиці закипав нищівний мороз, вивели у двір тюрми, роздягнули до підштаників і стали на нього поливати водою

з відра. Тіло миттєво перетворилося в панцир льодовика. За годину його затягли до камери, це була глиба криги, яка ворушилася лише в тому місці, де мали б бути груди. Тільки зачинилися сталеві двері, кілька людей кинулося розтирати невідьника в мерзлій шерешні. Здерли з нього немовби дубові підштаники. Троє – четверо співкамерників одночасно без передину терзали тіло Артема. На зміну їм кволим приходили інші. З часом постраждалий подав ознаки життя, почав страшенно кашляти. Сусід Романа ледве чутно прошепотів: «До ранку не витягне. У мученика почалося жахливе двостороннє запалення легень...»

Справді, вже за опівніч у кашлі чоловік не зупинявся. Замість мокроти виділялася кров. Почалася страшенна гарячка. З мертвецьки холодного, Артем перетворився на огарок поліна: губи стали чорні, очні ями запалилися і звуглилися. Хтось почав грюкати у двері. Дехто кричав: «Доктора!» Чулося: «Позвіть лікаря! Чоловік помирає...» Нарешті двері відчинилися. За порогом були двоє. Вони про щось порадилися між собою, і тоді один з тюремників сказав: «Ви вдвоєм – ти і ти, беріте его і тяніте за нами...»

Окремим рядком у записнику Домбчевського значилося слово «келії». Бо й це були новинки московських катів, імпортовані до Львова з місією «визволення українського народу». А далі йшов список імен та прізвищ тих, хто пройшов крізь цю садистську муштру. При чому келії були світлові, коли на декілька годин бранця ставили під прожектори, які кріпилися на стелі, і вони, здається, пропікали сам мозок. Інших вкидали до сумнозвісної «собачої будки». Це був вузький затвор, куди можна було тільки заледве втиснутися. Чим ширша в об'ємі людина, тим гірше для неї. І в цій позі, коли не можна навіть набрати повні груди повітря, годі поворухнутися, відчуючи тиск стінки з усіх боків, люди заклакли, ридали, кричали, особливо ж ті, хто страждав від фобії тісних приміщень.

Ще був один немилосердний совєцький «затвор», привезений до Львова з Росії – «душогубка». Заходить людина до келії, начебто все гаразд. Але невидимими насосами непомітно відкачується повітря. І за хвилину – дві бранець уже валяється на долівці, вхопившись руками за своє горло, відчуючи задишку, нестачу повітря для дихання. Як карась, вихоплений з води, людина намагається вхопити легеньми кисню, а його немає. Очі викочуються з орбіт, все тіло покривається потом. Краще про подібні страждання не розповідати.

Романа повсякчас на допитах мучили одним і тим самим настирливим запитанням: «Де може перебувати Ірина Домбчевська?» У слідства, мовляв, до неї надзвичайно багато запитів. Він безсило розводив руками. І був тут справді щирим, оскільки й насправді нічого про це не знав, бо ж навіть не встиг будь – що обговорити з нею у ніч неочікуваного арешту. Його за опівніч забрали з дому, не давши під час обшуку й обмовитися кількома словами з дружиною, завбачливе утримуючи їх у різних кімнатах квартири. Ірина більше ніяк не озивалася. Здогадувалася, що при спробі отримати побачення з чоловіком буде затримана.

Домбчевський широ й доладно розповів, як потрапив до Української Галицької армії, хто були його командири, як планувалися операції, звідкіля поступало озброєння, боєприпаси, як працював і поповнювався харчами й

реманентом обоз. У цьому вже давно не було ніяких таємниць. Це швидше за все стало уже історією. Ще цікавилися чекісти, як, на підставі яких матеріалів писалася його книга «За права мови». І тут він також мав, що відповісти, бо поляки справді знущалися на окупованих територіях з українського бідового люду. Прикладів затиску українців висловлюватись рідномовно у нього було сотні, з якими віч – на – віч стикався у судах.

На одному з допитів Роман Домбчевський розповідав:

– Перед приходом Червоної армії в Західну Україну, польські газети «Варшавські Дзєннік Народови» та «Вечур Варшавські», опублікували, як зразок патріотизму і вболівання за державу, надгробну проповідь польського ксьондза Токаржевського з Ковеля на Волині. Там відбулися похорони убитого українськими бойовиками польського проповідника. Ксьондз всяко вихваляв турботу варшавської адміністрації про українське населення.

Майстер залюбки запам'ятовувати різні тексти, Роман Домбчевський процитував уривок публікації, немовби по писаному: «За польські гроші — казав ксьондз Токаржевський — не раз коштом гонору та польських інтересів, місцевого православного хлопа навчено, переконано, не раз проти його волі, вмовлено в нього, що він 1) є українцем, 2) навчено співати «Ще не вмерла Україна», про яку довідався від поляків, 3) польським дітям наказано вчитися їхньої холопської мови. 4) Створено їм власну українську церкву. 5) український театр, 6) українські часописи, 7) кіюби — «Рідні Хати», 8) ВУО — політичну організацію».

– А насправді що ж є вам відомо? – хвацьке поцікавився слідчий.

– Що насправді? – перепитав Роман. – Львівська газета «Новий час» передрукувала статтю з тамтешнього часопису «Волинь». Він повідомив, що за даними статистичного управління Ковеля в місті зареєстровано 399 товариств, із них українських – лише одинадцять. «На 95 етатових і філіяльних православних церков на Ковельщині, українська Служба Божа відправляєється тільки в семи церквах. В усіх школах навчання ведеться виключно польською мовою...» Чи треба будь – що пояснювати?

– Да, мы быстро и кардинально поменяем ситуацию в вашем крае, – самовдоволено і пихате заявив новоявлений окупант, – польского ничего не останется: всё будет исключительно по – русски... Мы ведь настоящие освободители...

За час батракування казематами тюрми, Роман Домбчевський зблизився у спілкуванні з десятками різних людей. Але найближчим до душі і серця пригорнувся йому тут Юрко Капуста, порівняно молодий чоловік, корінний киянин. Вельми тепла й порядна особистість. Він виходжував правника – гуцула після страшного побиття його сексотами вертухаїв. Підкладав примочки до лоба, збиваючи жар у тілі Романа, проминав і термосував боки та поясницю, аби уникнути пролежнів. Було про що поговорити їм удвох.

Юрій фігурував ровесником віку. Розбитний та шустрий, ну справжній киянин, на початку 1917 – го був у самому центрі гарячих подій, крутився біля охорони Центральної Ради. Казати б, перебував у самій гущі історичних подій. Кілька разів переповідав побратиму по невільниці про

найскравіше видовище тієї пори – маніфестацію 19 березня. Тоді тисячі й тисячі людей вийшли на національну українську демонстрацію. Очоловав її великий портрет батька нашого – Тараса Григоровича Шевченка, увітчаного вишиваними рушниками і квітами. За ним крокували члени Української Центральної Ради. Слідом йшла Костянтинівська військова школа: всі арміїці при зброї, далі без кінця – ряди за рядами солдати запасних полків, люди, які щойно вийшли з окопів, у тому числі й кінні. І надзвичайно численною була армія містян. Усе неукраїнське населення Києва, відверті вороги України повтікали геть. На Софійському майдані зібралось перше всеукраїнське віче.

Коли Юрій удруге розповідав про цю okazію, з іншого кінця камери озвався доволі літній учитель історії, як він представився – Аверкій Явтухович. Ув'язнили його за те, що він на уроці розповідав дітям про Українських Січових стрільців та вояків Української Галицької армії. Хтось доніс про це в НКВС і зараз підстаркуватому педагогу загрозували, якщо не розстріл, то доволілітня каторга, оскільки нова влада заявляла, що все те були бандити і покидьки, про яких не можна й публічно згадувати. Учитель допитувався у Капусти, чи був на першому українському віче Михайло Грушевський. Він вважав, що ця деталь для нього вельми важлива, розраховуючи ще колись повернутися до шкільного класу.

– Ні, не було його там, – пояснював Юрій. Ми із хлопцями стояли біля самої трибуни і бачили всіх, хто був організатором і учасником зібрання – Михайло Сергійович, казали, цієї пори знаходився у Москві. Він наступного дня – 20 березня, повернувся до Києва і був обраний до складу Центральної Ради...

– До приїзду Грушевського не з Москви, а з Симбірська Центральну Раду очоловав Володимир Павлович Науменко, – озвався неговіркий чоловік із дальнього кутка каземату. Він якось, аж начебто відлюдкувато цілими днями лежав, дивлячись у стінку, міркуючи про щось своє.

– Науменко? – почулося. – А хто він такий.

Тут уже обізвався охочий до слова Аверкій Явтухович:

– Цілую ручку, панове. Я в одну мить усе доповім по цій зело шанованій персоні. Це, нехай буде відомо, – великий український патріот. Його ще називають моральним авторитетом нації. У 1905 році Володимир Науменко відкрив на власні кошти на вулиці Велика Підвальна в Києві (нині вул. Ярославів Вал – моє уточнення – О.Г.) чоловічу гімназію, був її директором. Пан Науменко за царату став дійсним статським радником, що відповідало чину генерал – майора. Володимир Павлович більше чверті віку очоловав редакцію «Київської старовини» – єдиного журналу, що був друкованим органом національної думки в підневільній Україні. Він активний член «Старої Громади», жодний захід із захисту нашої мови, культури не проходив без безпосередньої участі пана Науменка. Йому, до речі, належала ділянка землі, де поховано Тараса Григоровича Шевченка. Власним коштом він доглядав могилу, створював музей Кобзаря. Роками Науменко збирав матеріали для словника української мови, «вигриз» у Петербурзі дозвіл на його видання і передав роботу Борису Грінченку. У 1906 р. у Києві було

утворено Українське Наукове Товариство імені Тараса Шевченка, В. Науменко був заступником голови, а в 1914 – 1917 роках очолював цю організацію. Він подарував свою бібліотеку, яку збирав десятки років — кілька тисяч раритетів...

Учитель випалив ці слова скоромовкою, наче остерігаючись того, що хтось його зупинить, аж закашлявся у кінці.

– Краще б він тоді не приїжджав, – сказав на все попередній сиротливий промовець.

– Це хто ж? – озвалася камера чийсь запитанням до одинака у кутку.

– Та звісно ж москофіл Грушевський.

– Так це ж він на чолі Центральної Ради привів Україну до незалежності, – несміло обізвався педагог.

– Усе далеко не так, – наполовину підвівшись, і сідаючи в своєму лежанку, заявив незнайомиць. – Не зважаючи на те, що виріс кар’єрно в Австро – Угорщині, цебто в Європі, Грушевський був патологічним русофілом і не мислив свого життя без Московії. В усьому орієнтувався на ординців. Буквально сліпо ліз у пастку російському ведмедю. За що і сам поплатився, і нас усіх підвів під дурного хату. Бо лише наступ більшовиків на Україну 1918 – го року змусив його проголосити в Києві незалежність. Те, про що ви кажете. Але вже було пізно, звір відчув запах крові і не зупинявся, не зважаючи на наші публічні суверенітети. Все життя його супроводжувала якась сліпа, химерна віра в більшовизм, у «радянську Україну», і це призвело до поразки української революції, до особистих його нещасть, до каторги єдиної його дочки.

– А ви ж хто будете за фахом? – поцікавився дідусь – учитель.

– Професор Львівського університету...

– У нас тут, мабуть, усі наукові світила зібралися, – криво усміхнувся Юрко Капуста до Романа Домбчевського.

Юрко ж також опинився в тюрми через підлий донос «доброзичливців». Останніх десять літ він мешкав у Львові, одружившись на галичанці. І не раз розповідав у застіллі, як козакував під час революції у Києві, вихвалявся тим, що це він особисто збивав «неправильні» москальські літери на пам’ятнику Богданові Хмельницькому на Софійському майдані.

Так ось, за його твердженням, після 19 березня 1917 року віче на площі відбувалися доволі часто. В один із днів велелюдна маніфестація постановила, що потрібно привести до належного порядку пам’ятник гетьману Хмелю. Доручили це виконати охороні Української Центральної Ради, а Юрій Капуста вже був у її складі.

Оглянули вояки пам’ятник гетьману і прийшли до висновку, що справді твориться безладність. На постаменті красувалися дві примітні таблички. На одній було написано: «Волим под царя восточного, православнаго» (так начебто, за московітською версією, голосували козаки на Переяславській Раді року 1654 – го, але в березні 1917 р. це було повним анахронізмом); на другій таблиці значився напис: «Б. Хмельницькому единая, неделимая Россія». Хлопці з охорони УЦР геть відірвали і з собою забрали першу табличку, а біля другої попрацював якраз Юрій з двома своїми друзями. Вони збили молотками з напису дві літери – «н» та «е», і тоді на

постаменті вийшов цікавий і принизливий для Москви зміст напису, який безмежно радував усіх – «єдина і делімая Россія».

Енкевєєсники за це надзвичайно жорстоко катували сорокалітнього Юрка, його щоразу приводили з допитів надзвичайно побитим, але він лише білозубо усміхався і шепотів пересохлими губами: «все одно діліма, якби вони не скаженіли...»

А ти українцю «скачи, враже, як пан скаже...»

Якось мимохіть поміж арештантом та слідчим розмова склалася про те, якого тиску зазнавали українці від своїх гнобителів поляків.

– Ось наш батько Тарас Шевченко майже сто років тому писав, що українцеві помолитися не дають вороги лихії, – заявив Роман Домбчевський. – Нічого відтоді не змінилося за польського панування. Ця антимоловнива істерія продовжувалася донедавна, казати б, аж до вересня 1939 – го. І навіть, за моїми спостереженнями, постійно посилювалася. У нас по Службі Божій зібраний християнський люд у церкві від давньої старовини звик співати «Боже великий, єдиний...» Але через те, що у церковній молитві далі сказано «...нам Україну храни...» – польська влада заборонила співати цю величальну. Мені відомі випадки, коли за молитву судили і карали матеріально. Я у судах неодноразово захищав таких людей, хоча звинувачуваних було вельми важко витягнути з – під коліс жорстокої репресивної машини.

Слідчий улєсливо усміхався лишень на ці слова, бо ж вони стосувалися Польщі, а не його рідного СРСР. Тому пан Роман продовжив:

– Ще з гострішим спротивом ставилися поляки до тих українців, які на Зелені Свята прямували на цвинтар вшанувати пам'ять героїв, борців, що віддали життя своє за рідну нашу Україну, помолитися над їхніми могилами за душі полеглих. І тут за тиху молитву над лицарями духу, польські жандарми пускали в хід палиці, арештовували милостивих прихожан.

– Ты будь осторожнее с выражениями, а то я вмиг прекращу твои дурацкие монологи, пригрозив слідчий. И не делай дурацкие глаза при словах «польские оккупанты», я ведь хорошо понимаю, на что ты намекаешь, совсем забывая поблагодарить Красную Армию за то, что она наконец – то воссоединила раздробленную вашу Украину.

– Даруйте, я пам'ятатиму вашу пересторогу, – ламаною російською висловився Роман Домбчевський. – Надзвичайно принизливою є дискредитація за мовною ознакою. Українець на своїй землі підходить до каси і просить продати йому квиток на чугунку. На нього просто не звертають увагу. А швидше не бажають чути. Бо за віконцем на престижній посаді касира завжди сидить гонорова полька. Коли прохання лунає вдруге, втрєте, людина в віконці, обурливе з відразою кричить: «Не розумем по – хінську!»

На пошті ніхто не приймав конверти з адресами, підписаними українською. Таке правило могли поламати для себе лише окремі вельми наплегливі священники. Тоді поляки з огидою казали: «вольностьсьць, Томку, в своїм домку». Це означало, мовляв: тут Польща є, а ваша Україна на

Зеленім Клині. Зрозуміло ж, все навчання в українських школах (окрім уроків української та Закону Божого) проводилися польською мовою. Відповідно, «ойчизною» для всіх була Польща, а найбільшою рікою «ойчизни» вважалася Вісла. І це тоді, коли довжина Вісли – 1047 кілометрів, а Дніпра – 2290. Навіть Дністра – 1362 км.

Ще більшим глумом польського начальства над українцями було те, – наголошував юрист Домбчевський, – коли священика, котрий у церкві сказав слова про те, що не потрібно соромитись свого українського коріння, ув'язнювали на декілька діб. За... підбурювання «обивателюф» проти «ржонду», себто, уряду, проти діючої влади.

Під різним примусом селян із греко – католицької віри перереєструють у римо – католиків, як мовиться у народі, навертають на польську віру. А ти українцю «скачи, враже, як пан скаже...»

Окрім молитви «Боже великий», – підкреслював у розмові доктор права, – поляків особливо вражав наш народний славень, який починався словами «Ще не вмерла Україна...» Разив він поляків так, що окремі з чиновників багровіли й зубами скреготали з ненависті. Дехто кричав і тував ногами: «Пшестець співець кабанске песні!»

– Домбчевській! – грюкав об стіл кулаком слідчий, брудно вилаявся, закотив очі за орбіти, – ти што себе дозволяєш, і мене агітируєш?

– Боже сохрани. Разве можно переубедить русского? – змилювався содлодкий і вкрадливий, благодушний пан Роман.

– Я іудей, – вигукував інквізитор. – Но я – комуніст, і не позволю распевать мне здесь ваши хохляцкіе гімни... Захотел в карцер? Я бістро устрою сію радость...

– Ви вот только послушайте, как полякі іздевалісь над моїмі роднимі гуцулами, живущими на Верховине. Они ізгонялі наших людей с іх родной землі...

– Кончай антисоветскую пропаганду! Єшьо одно слово і ти получишь сто плёток. Рубцов! Рубцов! – почав гукати свого помічника – інквізитора московітський чекіст.

Котрогось надвечірку Романа Йосифовича гукнули з камери без речей. Це означало, що поведуть, напевне, до слідчого. На якомусь із крутих поворотів тюремного централу йому зненацька збризнув в очі промінчик сонця, як подарунок з світу свободи, і арештант аж здригнувся від того чарівливого небесного поцілунку.

«Боже, Боже, – подумав пан Домбчевський, – скільки вже лихого, пекельного часу я не милувався, не тішився благодатним сонцем, не дихав свіжим повітрям, не відчував на собі благопристойного подиху розкутого вітру...»

Думка сягнула ще далі: де його рідні – мила й чарівна Ірина, люба донька Христина? Де вони зараз зустрічають цей захід сонця? За всі тривалі місяці арешту ніхто ні разу не навідався до його. Він добре розумів усі трагічні й делікатні обставини свого ув'язнення, жажливі й безнадійні обставини життя їхньої сім'ї, коли дружині ні за яких обставин не можна з'являтися тут, на побачені, та й дочці либонь, також – адже вона уже доросла, сягнула віку двадцяти трьох років. Нова окупаційна влада ще жорстокіша, безпардонні-

ша за попередню, може навіть шантажувати батька й арештом доньки. Як адвокат з багатолітньою практикою в умовах тривалої, багатолітньої окупації України, розумів ці нюанси, як ніхто інший.

За цими роздумами Домбчевського завели до кабінету. За столом слідчого сидів незнайомий йому чоловік. Це був смолянистий брюнет, худий, кістлявої постави. Роман про себе відмітив: у нього на голові та шиї було немовби два кадики, чи два крочкоподібних носи. Розміри їх вражали і були чимсь подібні. Це з якого боку дивитися на незнайомця. Коли він заговорив до бранця, мову його було нелегко зрозуміти: слідчий антипатичне картавив та гундосив. До того ж «кадик», як одразу про себе прозвав нового ката полоненик, висловлювався занадто швидкомовне. Напевне, розуміючи, що його можуть не зрозуміти, він часто по двічі, а то й по тричі повторював ключові свої слова з говірки. Від того здавалося, що його кострубата, недорікувата рашівська мова взагалі не закінчується. Тривала безперервна тріскотня

Спершу на просторому столі перед слідчим лежало два томи особової справи в'язня. Але далі чекіст почав звинувачувати Домбчевського у тому, що львівський юрист буцімто активно проводив широку антирадянську пропаганду. Мовляв, маючи в Стрию багато знайомих, як адвокат та активіст, паплюжив комуністичний устрій, називав Леніна й Сталіна антихристами, стверджував, що колективізація й індустріалізація знищили мільйони українців. У той час, як все це начебто за вченням товариша Сталіна було благом для України. Доказ цьому – Дніпрогес і нові шахти Донбасу, споруджений за п'ятнадцять місяців Харківський тракторний завод...

– Це ж звідки відомо слідству про мою немовбито антирадянську пропаганду, – здивувався адвокат, – і які є докази цього? Адже на своїй рідній землі я мешкав при радянській владі до свого арешту лише десять діб, і навіть ще не маю радянського громадянства. Я наразі громадянин Польщі...

– Докази неспростовні, аргументовані, – виразно запинаючись на букві «р» у словах, і з притиском у реченні повторюючи фрази з проблемним для нього звуком, заявив слідчий. – Ось полюбайся, – прогугнив, дістаючи з – під столу книжку французького письменника Андре Жіда «Retour de l'URSS» «Повернення з СРСР». – Ви ж читаете французькою?

– Так, я вільно володію французькою, – відповів доктор права.

– Це ж вами придбана книжка?

– Так, либонь, моя. Власне, з моєї приватної бібліотеки.

– Де ви її взяли? – повсякчас плутаючись поміж займенниками «ти» і «ви» у звертаннях, уточнив «кадик».

– Якось в адвокатських справах їздив до Варшави, там у книжковому магазині й придбав. У Польщі вона була не заборонена.

– Кому ви її показували, для кого читав вголос, перекладав, передавав її зміст? – грізно заторохкотів, як з кілька зірвався слідчий.

– Читав сам. Нікому вголос тексти з книжки не декламував, ні з ким не обмінювався думками щодо її змісту і враженнями від прочитаного ні з ким не ділився, оскільки знайомих, які б володіли французькою у мене не було. Та й мені було не до цього, я постійно був безкінечно заклопо-

таний справами в судах, а також надзвичайно – виконанням громадських обов'язків...

– Але ж у книзі, як стверджують наші експерти, є твої помітки, підкреслення, котрі чітко вказують на те, що ви виділяли саме ті місця, де автор принижує радянських вождів, глумиться над соціалістичною дійсністю. Для кого ви їх робили, ці, мабуть, виписки? – якщо перекласти на людську мову, так приблизно звучало його довгезелезне запитання.

– Та звісно ж, для себе особисто. Мені хотілося з'ясувати для самого себе, як живе СРСР. Тим паче, що наскільки я розумію, радянський уряд сам запросив відомого французького письменника до своєї країни, щоб підготувати книгу про побачене й почуте. І Андре Жід попервах був у захопленні від більшовизму, співав хвалебні оди комуністичному раю. Коли він доїхав до Москви, на скільки мені відомо, йому повсюдно влаштували грандіозні й бурхливі прийоми. Його книжки стали виходити в СРСР мільйонними тиражами. Йому перераховували величезні суми гонорарів. Як не важко було здогадатися, ці заходи Москви мали свою конкретну ціль: Йосип Сталін хотів використати світове ім'я й авторитет славного письменника для своєї закордонної пропаганди. Але, як я розумію, медовий час досить швидко поминув, варто було французу проїхатись окраїнами СРСР, як він побачив справжнє убоге життя людей...

– Стоп! Стоп! – заверещав «кадик», злий, як зінське щеня. Він зірвався на ноги, і Роман побачив, що його зріст сягає, напевне, двох метрів – не менше. Нижній кадик на довгій шиї нервово забігав вгору – вниз, коли слідчий почав кричати про те, що оголошує Домбчевському три доби карцеру за спробу приниження честі й гідності великого СРСР. Його велетенський крючкуватий ніс став схожим на страшний дзюб глістоподібного хижака.

– Мені що забороняється давати пояснення з приводу ваших запитань, пане – товаришу слідчий? – почувся у відповідь.

– Я тобі не пан, – знову, як зі сказу завищав довготелесий, немовби поросля, що застрягло в плоті. – Ти чітко відповідай на задані запитання, а не проповідай тут свою буржуазну ідеологію. Ми вас націоналістів швидко оброзумимо, панів засцаних... – Чорні й густі, зрослі на перенісці брови найжачилися, «кадик» московіт перетворився на нервову линву, що височіла над голомозим Романом. Здавалося, він ось – ось накинеться на арештанта з кулаками.

– Ти підтримуєш цинічного брехуна Жіда, який продався світовому капіталізму, – через декілька хвилин дещо заспокоївся і став начебто й менше заїкатися дознавач. – А це що таке? – Дістав знову ж таки з – під столу ще одну книжку нервовий слідчий. – Визнаєш, що це твоя?

– І це моя книга, – ствердив Домбчевський...

– Ану прочитай її назву, – зажадав слідчий.

– Перекладається дуже просто – «Додаткові малюнки до повернення з СРСР», – прочитав уголос Роман. – Автор той же...

– Але ж там немає малюнків, там лише текст, – зауважив Ізя. Це ім'я прозвучало одночасно з запитанням арештанта. Хтось за спиною Домбчевського відчинив двері і через поріг звернувшись до слідчого, запитав, чи піде він вечеряти.

– Малюнками називаються штрихи і деталі до першої частини розповіді про поїздку Андре Жіда, – пояснив Роман. – Тут багато статистичних викладок, порівнянь з життям капіталістичного світу і радянської дійсності.

«Кадик» задумався. Він навмання відкрив сторінку другої книжки і наказав прочитати абзац перекладу з французької: змилювавшись, як вовк над поросям.

– З задоволенням виконаю ваше доручення, – з іронією сказав доктор права, і почав читати. – «У СРСР ставляться з недовір'ям до всіх і всього. Людину можуть закопати навіть невинні розмови дітей! Всі шпигують — один за одним. Кому можна відкрити своє серце, свої думки? Хіба тільки пізно вночі в ліжку власній дружині, і то тільки тоді, коли є абсолютне переконання, що вона вам віддана сповна і не служить в КГБ На шаблях советської соціальної ієрархії на кращому рахунку твердіше стоять при владі тільки найбільш рабсько успосіблені, найбільш зігнуті, найбільш лякливо! Але тих, у котрих є здібність незалежно підвести голову, тих винищують безпощадно. Тверджу, що коли так триватиме довше, то з советського народу не залишиться нічого, що може викликати пошану й любов; залишаться тільки кати, злодії і їх жертви...»

– Досить! – знову підняв неймовірний лемент лихоманковий Ізя. – Тебе ещю двое суток карцера!

– За що ж, ваша ласка? Ви ж самі мене змусили читати цей текст.

– Ти как должен біл читать, если тебе поручил ето делать следователь? Наверное, тихонько, неуверенно, А ти – глаза выпучіл, надулся как індюк, громко, словно Левітан по радіо. Что очень понравилось? Враг ти, і еслі не покаешься – сгноім здесь...

– Ваша воля, товаришу слідчий, тільки за які конкретно мої протиправні дії така немилосердна кара? Я ж не встиг порушити жодного закону Радянського Союзу?

– Ти французский шпiон. Вот бері ручку і бумагу, всьо напиші как біло. Кто в вашу группу входіл, кто ей руководил, какие біли задания?

– Це неправда, я нічого подібного не вчиняв, я ніколи не був французьким шпигуном, я лише купив і прочитав дві книги французького письменника Андре Жіда, якого знаю, надзвичайно розхвалювала радянська влада за солідарну підтримку на комунізацію суспільства.

– Ти что іздаєаешься надо мной? – що є сили заверещав Ізя – «кадик». – Рубцов! Рубцов, ко мне!

Двері кабінету різко розчинилися, через поріг переступив чоловік у гімнастерці та синіх галіфе, у кубанці набекринь з – під якої вибивався кучерик натуристого чубика. В руках у нього була довгохвоста нагайка. Вона в одну мить загрозово засвітіла в повітрі, і добряче вперіщила по спині Домбчевського. Був ще зловтішніший удар. Ще і ще раз. Останній замах зачепив обличчя доктора права, і в нього під оком тут же спалахнув вогнистий пухир.

Ізя підняв руку, козак зупинився.

– Продолжім? – запитав слідчий. Роман мовчав.

Дознавач нагнувся під стіл і витягнув звідти чотири номери журналу

«Фолкс Цайтунг».

Питання було таке: тобі знайомі ці номери журналу? Звідкіля вони взяли в твоєму домі. Кому ти їх читав? Якою він мовою видається? Після каскаду цих запитань, «кадик» учепився поглядом у лисину Домбчевського.

– Це австрійський журнал, видається німецькою у Відні. Я також вільно читаю і розмовляю німецькою, тому купив їх також у Варшаві, де тижневик є у вільній продажі, – пояснював арештант. .

Слідчий враз заявив, що Домбчевський його придбав тому, що в усіх цих номерах журналу є карикатури на Сталіна й Молотова. В іншому він звинуватити не міг, оскільки ж, зрозуміло, німецькою не володів, а малюнки, либонь, переглянув. Карикатури ж лізли в очі, як оси.

Адвокат пояснив, що купив саме чотири номери видання тому, що у них з продовженнями опублікована стаття відомого австрійського правника про розгляд майнових справ в австрійських судах, це ж якраз тієї пори вельми цікавило юриста Домбчевського, оскільки він знаходився в подібному процесі у Галичині. Однак це лише викликало криву усмішку на маленькому обличчі «кадика».

– Ти ещю і германській шпіон, – зробив висновок інквізитор... – Ми все про тебе знаємо. Твоєю рукою написано? – Довгоносий Буратіно витягнув зі столу ще один сувій документів. Поклав їх перед здивованим Домбчевським. Це були справді його рукою заповненні матеріали особової справи, яку він оформляв 1920 року а Міністерстві закордонних справ УНР

Юрист Домбчевський декласує військовий трибунал

Військовий трибунал з розгляду справи Романа Домбчевського засідав 19 грудня 1940 року. Це був четвер. Холодний, морозяний, голодний. За майже п'ятсот діб перебування у слідчому ізоляторі доктор права такого надивився, начувся, що його вже нічого не дивувало в московітському людиноненавистництві щодо гордих українців. Які лише неймовірні звинувачення не вигадувалися супроти тих, кого чорні «воронки» щоночі довозили в каземати. Панові Роману завжди було легко вбезпечувати інших від безглузких інкримінацій, виступати в ролі оборонця інтересів обвинувачуваного. Він завжди з успіхом вигравав практично всі судові процеси, в яких брав участь. Тепер належало захистити від нісенітних інвектив самого себе. І пан Роман розумів, що це буде зробити надзвичайно важко, оскільки тут доведеться говорити про власні наміри, почуття, вчинки двадцяти і тридцятилітньої давності. Захищати доведеться головну працю свого життя – книгу «За права мови». Її окупанти якраз ставлять у центр звинувачення, приписуючи йому розпалювання ворожечі в суспільстві на основі мовних процесів. Адже вся історія стосунків Московії і України якраз будувалася на основі заперечення, знищення української мови як душі і генів нашого народу.

Те що був сотником Української Галицької армії, бив більшовиків у Білій Церкві і довкруги Києва – цього не заперечиш. А ось про книгу, про неї

можна сперечатися. Тільки б витягти їх на діалог. Він добре розумів, що в ході цієї мовної оборони проти ексекторів треба вміти хитрити, можливо, навіть десь відступити з своїх звичних позицій, у чомусь лукаво начебто покаятись. Позаяк безглуздо йти наосліп проти судів – кровопивць, яким може набриднути його впертість у дебатах, тоді хтось із них стомлено махне рукою конвою, мовляв, забирайте... На той світ... І все...

Тотуючись до процесу, Роман нічого не їв, не спав кілька днів поспіль. Він весь начебто зжовк, вицвів, зіщулювся, у свої п'ятдесят чотири роки виглядав на всі шістдесят з гаком. Глядівся похмурий, як туман. Однак дякував Богу, що в камері випадково пізнав його колишній підлеглий із сотні УГА Михайло Байтала. Спритна донька Катерина, якого розшукала, на прохання Домбчевського, зуміла передати через знайомого конвоїра підручник з римського права. Юрист оживив свої знання з класики юриспруденції. Тепер навіть перед самим Господом Богом міг би вміло й доладно захищати всі свої вчинки і дії.

Романа Домбчевського на засідання трибуналу завели третім. Він у душі втішався тим, що все складається начебто добре. Насамперед, судили його в четвер. Четвер мав чоловічі начала. Всі справи цього дня у нього переважно вирішувалися вдало. Потім трійка – це теж число його вдачі. Що ж, тоді з Богом! Перехрестився тричі, як батько і мати вчили. Містика залишилася для нього єдиною втіхою, яку він начебто зумисне підганяв в оцінках подій під позитивний результат.

Але всі надії на краще розлетілися, як липове кілля, тільки завели його до холодної зали. Під розіп'ятим над головами червоним молоткастим і серпастим прапором сиділи троє у військовій формі. В центрі сивий дідусь. Він раз по раз кашляв, попивав гарячий чай, над яким клубився легенький випар. Був він схожий не на лихого Малюту Скуратова, грізного вершителя доль зі стратами, як насправді було, а на благодушного університетського професора. Одначе подібне видавалося таким, поки старик не відкрив шербатого рота. Бо ще до початку суду над Романом головуючий обізвав його і злочинцем, і «ворогом народу», і контрреволюційною гнидою, яка мутить народ книжками про недостойний уваги «українській язык», котрий потрібно «іскоренять под ружьйо, как учіт товаріщ Сталін...».

Досі чемний, дідусь роздувся, як ковальський міх, найкачив вусики, вороже зблиснув окулярами. Поруч з ним сиділа жінка у шинелі, розпатлана як овечка. Від того видавалася сердитою, мовби кропива. З іншого боку від головуючого увихався у паперах худий чоловік, з лица рябий, як гороб'яче яйце.

Зачитали обвинувачення. Дідусь запитав, чи визнає його підсудний. Роман відповів, що не може не погодитись із цим, хоча має свої суттєві зауваження до його. Як юрист, як доктор права.

– Цікаво, які ж це? – почувлося від розпатленої мадам.

Роман почав говорити. У казематі, де відбувався процес, запала мертва тиша. Всі члени трибуналу відірвалися від своїх паперів на столі, перестали гортати сторінки книги Домбчевського, яку їм роздали, як речовий доказ згубних його дії проти советів і гегемонії руського языка в СРСР,

відклали олівці та ручки і з цікавістю дивилися на арештанта. Він говорив про право людини бути вільною, мислити і висловлюватись рідномовно, про право на захист тієї держави, в якій вона живе. Мабуть, це було незвично, а від того й усім цікаво, тому, що в засіданнях воєнного трибуналу в дебати не вступали. А тут доктор права трапився в ролі жертви...

– Ви нам читаете лекцію про архаїчне квіритське право. Але ж ми не римляни, – зауважив строго голова трибуналу, різко закрутивши при цьому носом, наче тертого хрону понюхав.

– Так, ми не римляни, але люди, і які повинні сповна користуватися правами, котрі виробило людство впродовж своєї еволюції – відповідь Домбчевський. Він говорив про те, що багатомільйонний український народ, возз'єднаний в результаті подій вересня 1939 року, напевне, має право мати свою національну мову. І що його книга, випущена, до речі, ще 1934 року, ні скільки не спрямована проти «великого і могутчого руського язика». У ній йшлося про право українців, узурповане поляками, на відстоювання своїх інтересів у судах рідномовно. І тільки. Роман сік словами, як ціпом, зумисне вихваляючи дії Червоної Армія, яка буцімто возз'єднала український народ, знявши з галичан польське ярмо, помовчуючи, звісно ж про те, що при цьому закабалила українців ще страшніше – по – московітськи. Йому просто не вигідно було налаштувати проти себе цих м'ясників у одностроях.

Ніхто із бранців ніколи не мітингував перед військовим трибуналом. Люди приходили сюди уже зламаними, морально дефектними. Юрист Домбчевський знав, що по великому рахунку головним має бути не досудове слідство, а суд. Звичайно, він серйозно ризикував, позаяк це було не правосудне, а радянське судочинство, читай, – людоджерне. Процес тут відбувався надзвичайно швидко. Поступали два – три коротких запитання до приреченого, на які ніхто не слухав пояснень, у відповідь звучало декілька фраз про справедливе покарання трудового народу. Ось і вся, власне, процедура. Позаяк слідство не допускало, аби обвинувачений, дійшовши до суду, не визнавав своєї вини. Циркуляр із Москви вимагав від слідчих доводити справу до зізнання в злочинах самими підсудними. Їх із них вульгарне биввали. Суддям нічого не залишалося іншого, як брутально проштампувати вердикт, якого прагнуло звинувачення. А це були десятиліття каторги, або ж просто нещадний розстріл. Тому суддям радянських військових трибуналів працювалося вельми легко: їм не потрібно було вникати у суть звинувачення, в доказову базу, зібрану слідством. Якщо «царицею доказу є зізнання», а воно було практично завжди присутнє в матеріалах справи, то залишилося для формальності провести засідання, подивитися на бранця очима фанатичного дідуся й розпатланой овечки, і оголосити кривавий вирок. Хто ж мав панькатись з «ворогами народу», які призначалися на цю жертвну роль ще задовго до суду доблесними чекістами.

Роман Домбчевський, мабуть, один з небагатьох, хто зумів все повернути в судовому процесі на свій бік. Він, по – перше, заінтригував своєю особистістю цих машиністів січкарні смерті. По – друге, втягнув механічних робітв кривавой кухні у примітивну, але дискусію, бо йому ста-

ли ставити запитання окрім голови трибуналу й інші судді. По – третє, юрист розклав по полицках повну нікчемність, протиправність інвектив, висунутих проти нього. І так вийшло, що трибуналівці вислухали всі його аргументи, позаяк він говорив конкретно по – справі, але водночас і цікаво, і образно, з використанням аргументів Декларації прав людини і громадянина, прийнятою постановою Французьких Національних зборів 26 серпня 1789 року, вже в перший місяць Великої Французької Революції. Напевне, слово «революція» всіма трьома інквізиторами в президії трибуналу було сприйняте підбадьорливо, бо всі троє наче коні нашорошили вуха, сприймали все без агресивності і ненависті. Це дало навіть змогу панові Домбчевському виголосити головний постулат Декларації, який проголошував найцінніше право людини – вільно повідомляти ідеї і погляди, вільно висловлюватись, писати і друкувати, але підлягає відповідальності за зловживання цією свободою у випадках, передбачених законом.

Тут дідусь – інквізитор, хитрий, як Панасова гуска, певне бажаючи підкреслити перед доктором права свій показний демократизм і політичну незалежність, запитав підсудного:

– Сподіваюсь, ви сповна користуєтесь своїм правом у судовому процесі, як ви кажете. «вільно висловлюватись», чи не так?

– Так, ваша честь, – аж надто тріскуче й бравурне відповів Роман Домбчевський. Суді багатозначно перезирнулися поміж собою, позаяк подібної форми звертання в радянському суді не існувало, але ця новація, либонь, теж сподобалась їм. Патлата навіть поза спиною маленького дідуся потяглася до ряболицого і той тут же, витягнувся як жираф у її бік. Про щось погомоніли у дідуся за спиною.

Змучений, виснажений роком страждань у тюрмі, доктор Домбчевський наче розправив підрізани московітами крила, і заговорив про волю від несправедливого ув'язнення, але тут його грубим окриком зупинили. Говорити про таке, звісно не можна було. Пан Роман лише встиг сказати: «завтра виповниться п'ятсот діб, як я годую воші в слідчому ізоляторі. Нізащо. А я б міг би ще багато зробити для нової держави, суті законів якої я досконало не знаю, не встиг ознайомитись і з її правовою системою також. Тому, мовляв, ніяких злочинів проти СРСР не вчиняв. Цього не міг зробити фізично, бо на свободі в Радянському Союзі мешкав лише три тижні. Я пробачаю слідству все що тут зі мною було. Прошу зняти з мене всі абсурдні звинувачення і випустити з – під варти...»

Тут його ще раз незграбно перебили і дідусь головуючий оповістив, про щось пошепотівшись з своїми помічниками, сопвістив: вирок Роману Домбчевському буде оголошено перегодя.

Тільки за добу його запросили знову на засіданні військового трибуналу. Зачитали присуд: сім років каторжних робіт. Для розстрільної статті 54 – 13, за якою його звинувачували, це покарання було значно нижчим від нижчого. Відтак, Роман Домбчевський перемиг судового демона совєцької доби. Але немилосердний каторжницький потяг все одно повіз його до Сибіру...

Сафари енкеведистів

9 жовтня 1939 – го, коли серед ночі заарештували Романа, пані Ірина збрала в клунок документи і найцінніші речі, з дочкою Христиною покинула домівку. Точно знала, що наступних присмерків ненажерливий совецькій «воронок» неодмінно прибіжить за нею. А з ким зістанеться дочка, немічні батьки – і її, і Романа?

Третьої доби, з потугами добираючись з попутними їздовими, мандрівниця з донькою за опівніч ледве чутно пошкрябали в віконце на затиллі батьківської хати у Домажирі. У давні часи за ним назирці завжди спочивала мати, очікуючи в юності з примісячних прогулянок свою красуню Іринку. Тепер старенька й вичахла ненька немовби тільки й ждала цієї миті. Не запалюючи світла, потайки і без жодного скрипу прочинила двері, і стиха заплакала, лиш рідні переступили поріг житва. Це були сльози не радощів від зустрічі з дорогими рідними, а швидше з відчаю, страху. Виявляється, батька Ірини навіжені комісари забрали серед білого дня, безбожно зірвавши хреста з нього у церкві побіля вівтарю, добивалися зізнання, де переховується їхня донька зі Стрися з онукою. Обстежили катадоли й горища садиби. Значить, їх уже розшукують. Це була повна катастрофа розміреного життєвого укладу сім'ї. Коло розбрату, влаштоване енкеведистами, замкнулося. Проблеми кусали за саме серце, як рак.

Прохолодного світанку дві фігурки покинули домівку репресованого енкеевесниками священника Рибчака. Вирушили у незвідані світи, ховаючись від комуністичного свавілля, яке принесла в Галичину зореносна Червона армія. Це було 13 – го жовтня 1939 – го.

Оминаючи Стрий, Миколаїв, де кожен знав відому журналістку і просвітянську активістку, а також знайомі місця Львова, де її могли пізнати перехожі, Ірина Домбчевська з дочкою Христиною направились на Захід. Перейшли за кілька діб кордон з Польщею, звідти подалися до Австрії. Ірина дорогою розповідала дівчині, як замало не четверть віку тому з любов'ю описував їхній батько Роман своє перебування в казковій альпійській країні, розхвалював теплоту і людяність тамтешніх громадян, формуючи з колегами із СВУ українську армію а таборах військовополонених. Тоді, коли вони залишалися наодинці, пані Ірина доставала давні листи чоловіка, які вона зберегла і прихопила про всяк випадок із собою, покидаючи дім, вони перечитували з дочкою удвох, виписували згадки імен і прізвищ людей з Австрії, з котрими контактував Роман Домбчевський, і котрі, напевне ж, могли їм хоч якось допомогти в скрутну годину, коли вони опиняться в альпійській державі. Якщо ж, звісно, дістануться туди. В окрему колонку занотовувала тих людей з місцевих в Австрії, з ким зустрічалася й пані Ірина, перебуваючи з візитом у чоловіка, активіста Союзу Визволення України вже далекого 1916 – го. То були здебільшого лікарі й медсестри, тому що тоді якраз Ірина готувалася стати матір'ю. Тепер Христині вже виповнилося 23 – и, а інша донька Стефанія згасла під час епідемії тифу, який не оминув сім'ї Домбчевських. Вони потребували підтримки небайдужих людей. Як потопаною,

хапалися за соломинки давніх зав'язків. І це давало їм хоч якусь надію на майбутнє.

Колись, згадуючи ту страхітливую подорож у Європу, Христина Домбчевська – Навроцька буде переповідати, що мати часто в дорозі повторювала слова Тараса Григоровича Шевченка: «О, Боже милий, подай словам святую силу, людськеє серце розтопить...»

Ще мати повчала доньку, що в таких майже безвихідних ситуаціях, яка склалася у них, аж ніяк не можна падати духом. Треба за всяку ціну твердо вірити в те, що все одно прийде час, коли вони повернуться до рідного дому, зустрінуться з батьком Христини, і пан – отцем Григорієм Рибчаком. «Людина без віри жити не може, – твердила Ірина Домбчевська. – Людина без віри — це ліхтар без вогню. На нього навіть нічні комахи не летять...»

Там, в Австрії, вони згодом познайомляться з Іваном Кедриним – Рудницьким, який у Відні очолюватиме певний час, до виїзду в США 1949 року, Допомоговий комітет, котрий надавав матеріальну підтримку землякам – українцям. Ірина Домбчевська послухавшись поради колеги – журналіста Кедрина, згодом своїх рідних, чисельність яких в еміграції помітно збільшилась, позаяк з України навздогін коханій дівчині прибув Юрій Навроцький, з яким Христина повинчалася, у них народилася донька, – переконала переїхати з Європи до безпечніших і багатших Сполучених Штатів. Але перед цим, у них ще було кілька років мешкання у німецькому Мюнхені.

На різних берегах морів – океанів

З чого починалося життя біженців Домбчевських з України у США, краще всіх розкаже сама Христина Навроцька, дочка наших героїв Романа й Ірини. Я випадково знайшов цю дивну її сповідь в одному з старих журналів «Наше життя» (НШ) сімдесятих років минулого століття, який й по нині регулярно видає всесвітньо відома громадська організація «Союз Українок Америки» (СУА). До речі, в структурі цієї міжнародної організації чарівна й мила пані Христина виконувала декілька десятиліть поспіль ключову організуючу роль. Прохання: не дивуватися лексиці письма видання. Такою була стилістика українців діаспори в США кінця минулого століття. Головне, що все з написаного можна добре уяснити, зрозуміти. Я передрукую цю статтю – спогад Христини Навроцької з огляду на те, що вона окрім згадуваного журнальчика, який видавався накладом у неповну тисячу примірників, і потрапляв лише до українських родин у Штатах, ніде й не оприлюднювалася. Це я перевірів.

Зізнаюся: я не поправив у тому тексті жодного слова. І зробив це з принципово важливої обставини. Справа в тому, що мовну редакцію, тобто, літературне редагування часопису «НШ» багато років беззмінно, а це упродовж частини більш як столітнього свого життя (Бог відвів її аж 103 роки!) довершувала велика й незрівнянна українська поетеса Наталя Лівницька – Холодна. Дочка Андрія Миколайовича Лівницького, відомого українського громадсько – політичного діяча, багатолітнього президента

Української народної республіки в екзилі (1926 – 1954 рр.). Та, яку по за очі називали «фамфаталь» – себто, рокова жінка. Її сповна можна назвати генієм української пристрасної, інтимної, камерної лірики. Це у неї, найвродливішу з берегинь краси українок – поеток, які опинилися в еміграції після розгрому УНР, до нестями був закоханий великий поет, публіцист, енциклопедист Євген Маланюк. За велике щастя було отримати від неї чарівливу усмішку Олегу Ольжичу, Михайлові Телізі, Юрію Липі, Юрію Дарагану та попервах й навіть Петрові Холодному, з яким потім нарешті таки пов'язала свою долю відома поетка. Усі ці відомі й серйозні чоловіки були безтямно закохані в пані Наталю. Якось вона писала про когось, мабуть, із цих чоловіків:

*О, струнки твої ноги, струнки,
і усмішка така проста!
А у мене обійми палкі
і солодкі, як мед, уста.
О, міцні твої руки, міцні,
і бездонна глибінь очей!
Золоті, як весна, наші дні,
і палка самота ночей.*

Так що переді мною ці рядки, написані Христиною Навроцькою 1979 року, про свій переїзд із матір'ю, чоловіком і донькою до США, прочитала, схвалила до друку саме незрівнянна Наталя Ливицька – Холодна. Так що не дивуйтесь формі написання, способу звучання окремих слів і фраз. Саме такими вони були в ходу. Тепер із ними знайомитесь й ви, панове:

«У липні на Івана Купала минуло тридцять років, як моя Мама, ми обоє з Юрієм і наша маленька доня причалили до бостонської пристані гостинної землі Вашингтона. Але це зовсім нецікаво — тисячі наших скитальців покидали Європу і їхали в невідоме, одначе в нас з тим в'яжеться дуже цікавий спомин.

Був чудовий травневий ранок у Мюнхені, як я вийняла з поштової скриньки на фіртці, де ми тимчасово мешкали, »Ді нойеЦайтунг« На першій сторінці світлина дивовижного чоловіка з бородою майже до поясу. Заголовок – "БруклінГерміт". Починаю читати і біжу до чоловіка зі словами. — «Бачиш, ти хочеш їхати до Америки. Подивися, які в Америці дива трапляються» (Я ж, зізнаюся, хотіла їхати до Канади).

— Що таке? – питає мій чоловік.

Читаю, йому що в Брукліні, Н. Й. в травні 1949 р. якась жінка повідомила поліцію, що в домі під числом 102 А Нассау Еве. є замуrowаний у помешканні чоловік. Поліція розбила стіну і справді знайшла молодого мужчину з довжелезною бородою, який називався Павло Макушак.

— Боже! Та ще й до того українець, — догадуюся.

Дальше написано, що в кімнаті і від цього чоловіка був такий страшний сморід, що поліціянти мусіли вдягнути маски. Взяли його на психіатричний відділ у шпиталі. Дальшої історії ми не знайшли у пресі.

Приїхали ми до Америки — Брукліна, де жив наш спонзор. Немає куди дітися, у нього маленьке помешкання. Як усі інші «трінори» почали ми від шукання праці і мешкання. По десяти днях я почала працювати, але мій

чоловік тижнями був без праці, а мешкання теж не видно. Аж одного дня пішов він з дитиною до парку, підходить до нього старший пан і питає у польській мові: «Пан шукає мешкання?»

— Так! А Ви, може, знаєте, де є вільне мешкання?

— Знаю, але не знаю чи ви схочете там мешкати, бо там жив той "БруклінГерміт", і ніхто не хоче там винаймати житло. Мій чоловік зрадів надією і попросив адреси. Пішов до господаря, і справді він українець, родом з Теробовлі — кравець. Запровадив мого чоловіка нагору і оповідає історію свого сина.

Ще у 1939 році, як «вибухла» війна в Європі, його жінка намовила сина Павла, якому було тоді 25 років, що його сховає, щоб не взяли до війська. Вони втратили першого сина, який, захворівши на тиф, в гарячці вискочив крізь вікно і забився, і тепер боялася, щоб не втратити другого. Син Павло був тоді студентом колюмбійського університету. Мабуть, думав, що війна скоро скінчиться і дав себе заховати. Мама вимурувала з цегол стіну у маленькій кімнатці залишаючи тільки маленький отвір, щоб подавати їжу і забирати посуд. Ціле мешкання на третьому поверсі було велике, складалося з 5 кімнат з лазничкою. Льокаторам на другому поверсі вимовила мешкання, а чоловікові сказала, що Павло поїхав до Канади. Чоловіка не допускала до мешкання, і він жив в кімнатці за своєю кравецькою робітнею.

Павло взяв зі собою велику кількість книжок з ділянки економії та підручники чужих мов і там студіював. Минали літа. Війна закінчилася, але мама синові про це не сказала, тільки даліше держала його у сховку. Аж у 1949 р. почала себе дуже зле почувати, просила сусідку, щоб давала синові їсти і показала їй, де він захований. Сусідка не хотіла вірити, що це можливе, але переконалася, коли почула, як на голос мами він відізвався. Мама сказала йому, що сусідка буде давати йому їсти. Мама пішла до шпиталю, а сусідка до старого Макушака.

— Чи Ви знаєте, що Ваш син Павло нагорі замуrowаний?

— Що Ви таке говорите — він у Канаді!

— Ходіть нагору і побачите.

Макушак прямо не хотів вірити, але син відповів на його голос. Як уже знаємо, покликали поліцію і його забрали. Згодом оповідали нам сусіди, що дружина Макушака доробилася великого майна торгуючи домами, але вбиралася в лахміття і перев'язані шнурком тальоші і виглядала як жебрачка. У шпиталі знайшли у її кількох спідницях тисячі доларів. Не вийшла вона вже зі шпиталю, там і померла.

Мій чоловік оглянув помешкання, яке було у жахливому стані, але можна було привести його до порядку і винайняв його, з тим, що дві кімнати від вулиці, господар застеріг собі для себе. Десять днів працював мій чоловік зі своїм швабром над цим мешканням і щойно тоді привів мене до нього.

Мешкання було гарне, просторе і найважливіше з великою лазничкою. Впровадилися ми до нього, а господар до своїх двох кімнат. За кілька тижнів каже нам, що його син Павло вертається зі шпиталю додів і буде мешкати з ним.

«Як ми будемо жити з варіятом у другій кімнаті? Що робити?» — попала моя мама у паніку. Між нашими і його кімнатами були скляні две-

рі, під які ми пересунули старе піаніно, і мама заспокоїлася.

Прийшов Павло. Його тато привів до своєї кімнати, а він і чути про це не хоче. Каже: «Я буду мешкати у пивниці, там буду себе добре почувати...» І в цей спосіб ми дістали ціле помешкання, бо старий Макушак перенісся до другого свого дому, де мешкали теж українці, і для них ціле мешкання було завелике.

Познайомилися ми з Павлом. Високий, пристойний мужчина, говорить зовсім добре українською мовою і виглядає зовсім нормально. Не раз запрошувала я його на вареники чи бараболяніплячки, які він дуже любить. Любив теж говорити на теми релігійні і цитував Святе письмо... Знав французьку, німецьку і еспанську мови і був дуже начитаний. За якийсь час Павло дістав працю перекладача на Волстріт. Вдягався завжди в чорне вбрання, носив солом'яний капелюх з червоною стрічкою і червону квітку в бутоньєрці. Його батько просив мене:

– Пані, — підіть з Павлом купити йому вбрання, — я дам гроші, — але Павло не слухав, бо не хотів бути, «таким, як усі інші». Був дуже помічний, старанний, усе направляв, що було потрібне у хаті. Жили ми у Макушака п'ять років, опісля писали один одному святкові картки, але одних свят картки від Макушака не було — мабуть, помер. Якось їдучи до церкви в Брукліні, вступили ми на 102 А Нассау Еве і побачили крізь брудне вікно робітні, що виглядає так, якби туди ніхто не заходить. Ніколи ми не могли думати, що якраз ми, які читали у німецькій пресі про цю дивну людину, зустрінемо її і житимемо в одному з нею домі так багато часу. Цікаво, що з Павлом? Де живе? І чи колись побачимо його?»

Колима проковтнула і лисих, і чубатих

Берег американський, як пише пані Христина Навроцька, зустрів утікачів з України гостинно, хоча й з традиційними для біженців проблемами. Але хто шукає себе, готовий докласти зусиль, аби прилаштуватись у новому житті, обов'язково знайде себе. Бо нікому там мана небесна не падає під ноги. Навіть такий відомий у Європі чоловік, як журналіст Іван Кедрин, прибувши за океан, до прикладу, спершу трудився і землекопом, і на свинарнику. Визнання і слава прийшли потім, коли достатньо проявив себе на газетній ниві за океаном.

Жінка з кипучою, діяльною енергією, вельми активна Ірена (так її тут стали всі звати на американський манер), пані Домбчевська невдовзі знайшла роботу. Стала трудитися в управі громадської організації, яка мала справу з українськими переселенцями. Але ні дня, ні миті вона не забувала свого рідного Романа. Йшли роки і десятиліття, а ось жодної згадки про його долю ніде не можна було віднайти. Благо, поселилися біженці родини Домбчевських у Брукліні, окрузі штату Нью – Йорк. Тут тоді сконцентрувалися найбільші у Сполучених Штатах емігрантські поселення з Європи – насамперед, євреїв, поляків та українців. Вона зустрічалася з сотнями людей, які щойно прибували з комуністичного союзу, але, не зважаючи на настирливі пошуки загубленого в радянських казематах Львівщини її Романа, жодної звістки про чоловіка не було. Вельми комунікабельна Ірена знайшла людей, які порадили писати листи звернення й офіційні запити

щодо долі доктора права Романа Домбчевського спершу до посольства і генконсульства СРСР, а за тим використати ту обставину, що штаб квартира ООН знаходиться у Нью – Йорку, стукатись у її високі двері. «ООН, напевне, вони повинні відповісти...» – була позиція радників жінки.

Радянські дипломатичні установи на всі її листи відповідали безтурботною гробовою мовчанкою. Пані Ірена не зупинялася, щоразу все активніше стукалася у високі двері відомої міжнародної організації і потрапила навіть на прийом до одного з заступників генерального секретаря ООН. Її чемно й уважно вислухали, забрали чергове звернення, пообіцяли за підписом чиновника, який проводив прийом, відправити запит з приводу її чоловіка особисто міністру закордонних справ СРСР. Але й тут Москва не розщедрилася на відповідь. Майже рік пані Ірена навідувалась до місії ООН за відповіддю. Чемні чиновники, привітно усміхаючись, лише безсило розводили руками: мовляв, для вас немає нічого. Гнила дошка цвяха не приймає...

Пошуки слідів Романа за щільною комуністичною завісою наштовхнули пані Ірену на ідею попросити допомоги відомого журналіста щоденної україномовної газети «Свобода» Семена Демидчука. Він іноді публікував статті про долі людей, які заблудилися у широкому світі, довірилися комуністичній пропаганді, повернулися навіть з еміграції у рідні краї. Рано чи пізно, сталіністи розправлялися з колишніми біженцями. Такі люди якнайбільше підходили до числа «ворогів народу», за якими було повсюдне полювання в СРСР, оскільки «поверненці» були знайомі з приладами вільного світу. Їх дуже просто було звинувачувати у шпигунстві на користь іноземних держав, що в Радянському Союзі носило практично пандемічний характер.

Пані Домбчевська написала листа Демидчуку. В ньому вона розповіла, як на початку 1916 року, коли трудилася управительською шпиталем Українських Січових Стрільців, одного дня Іванові Яковичу Франку, який лікувався там, принесли з пошти бандероль. Оскільки руки в поета майже не функціонували, то він попросив її відкрити посилку. Там був лист від його швейцарського друга Альфреда Єнсена – історика, слов'язознавця, дійсного члена Наукового товариства імені Тараса Шевченка, а ще невеличка книжечка в жовтавій обкладинці. Перечитавши послання і брошуру, великий поет вдруге того дня гукнув Ірину і попросив взяти прислану йому книгу. Це був політичний трактат доктора Семена Демидчука, озглавлений вельми загадково: «Не скує душі живої!» Іван Якович запропонував Ірині прочитати цю брошуру, аркушів за тридцяти розміром, а також ознайомити з нею січових стрільців у палатах.

Повернувшись до свого тіснуватого кабінетика, І. Домбчевська побачила, що книжечка видана у США. Стосувалася вона гарячих подій сучасності, зокрема, участі громадян Галичини у Світовій війні.. Автор, либонь, був великим прозелітом поезії Івана Франка, тому, що часто в оцінці ситуації посилався на поетичні його твори. Крилаті фрази філософа надавали тексту більшої образності, публіцистичності. Зокрема, закликав створювати сильну й могутню українську армію, пояснюючи, що найбільш відданими захисниками самостійності України є армія Українських Січових

Стрільців. Демидчук, як вона пригадує, у своїй праці боготворив ідею самостійності української держави. Закликав українців з усіх держав світу об'єднуватися в одну велику національну родину.

Ірина увечері після вечері збрала всіх, хто міг рухатись у великій кімнаті, розповіла про пропозицію Івана Яковича Франка всім ознайомитись з книжкою, виданою в Америці, і почала читати. Години через півтори, коли вона вже наближалася до останніх сторінок брошури, вояки шпиталю всі раз зашущукали. Ірина оглянулася. В дверях, опираючись на лікоть Василька, стояв Великий Каменярь.

– Читайте, читайте, – сказав стиха. – Я теж трішки послухаю...

Софія Монджейовська тут же принесла стільця, Іван Якович присів на його краєчок, племінник Франка став поруч, Ірина продовжила читання.

У книзі автор говорив про те, що «Се нам байдуже, що перші загони Українських Січових Стрільців зорганізовано в Австрії. Ми змогли б їх сформувати і в Америці. Бо як пише Іван Франко, «хто не терпить кайданів, той не боїться війни...» Далі йшли строки з поезії Великого Каменяря:

*Та ж не даром пробудився
Український жвавий рід.
Та ж не даром іскри грають
У в очах тих молодих!*

Цитуючи поезію, Ірина оглянулася на Івана Яковича. Обпершись спиною до одвірка, він уважно слухав усе, заплющивши очі...

Цю картинку й змалювала Семену Демидчуку Домбчевська у листі.

Надворі був 1953 – їй рік. Пан Семен зателефонував до громадської організації, де трудилася пані Ірена саме в той день, коли у пресі з'явилося екстрене повідомлення про смерть у Москві Сталіна. Значить, був березень. Всі українці, які працювали тут вітали один одного, висловлюючи надію на те, що тепер, либонь, можна сподіватися на переміни у їхній українській стороні. Всіх боліла проблема рідної землі, своєї Батьківщини.

Журналіст «Свободи» запропонував зустрітись сьогодні ж, позаяк уже наступної доби відбував у відрядження. Вона мовби на крилах летіла до вказаного місця. Пан Семен вручив їй букетик ніжних квітів, і це так зворушило Ірен, що вона заледве не розплакалась. Просто уже й не пам'ятала, хто й коли їй дарував квіти після втечі з України восени 1939 – го. А тут так несподівано...

Це був симпатичний чорнявий, трохи вищий середнього зросту чоловік з дещо довгуватим обличчям. Коли він зняв капелюха, на голові у нього виявилася копиця м'якого, добре вимитого волосся. Він був зодягнений у білу сорочку з широким і довгим коміром, з під якого виглядала модна краватка. На ньому додалоно сидів добротний костюм з гарно випрасуваними штанами і плащ. Загалом цілком респектабельний чоловік. На обличчі звертали на себе увагу тоненькі вусики. Яскравий чоловік, як дзеркало...

Семен Демидчук був однолітком її Романа, заледве не в один вони день з'явилися на світ. Народився у Буську, здобув освіту у Львові. Він порівняно давно виїхав з України, 1914 року вже бігав по Нью – Йор-

Семен Демидчук, відомий український журналіст в Америці, виходець із Буська Галичини, на початку п'ятдесятих років минулого століття працював кореспондентом щоденної україномовної газети «Свобода» і активно займався пошуками Романа Домбчевського в СРСР...

чоловік з української сторони проїздом, який, можливо, допоможе їм відкрити завісу долі її Романа. Пані Ірена тієї ночі майже не спала, дочка Христина раз по раз міряла температуру матері, носила завари з сердечними краплями. Зять Юрій ходив по кімнаті майже навшпиньках. Внучки принишкли у свої кімнаті. Було тихо, як у вусі...

У редакції Домбчевську очікував маленький чоловічок, який регулярно курих з мундштука. Виявилось, що він лише два роки тому вирвався з СРСР, перейшовши нелегально кордон із Польщею, до того дев'ять літ провів у Сибіру. Довго розшукував свою сім'ю, яка подібно пані Ірени з ріднею втекла з «комуністичного раю» до Америки. Сліди її, за допомогою Семена Демидчука, шкільного однокласника, вдалося відшукати аж у Клівленді, мешкає на берегах озера Ері. Ось якраз туди й прямує безпосередньо із Польщі її новий знайомий.

— Ти кажеш, що на лісових розробках зустрів Романа Домбчевського? — запитав журналіст.

ку, виконуючи завдання україномовної газети «Свобода». Потім повертався на короткий час до рідної сторони, а з 1920 року постійно мешкав в Америці.

Журналіст жваво розпитував про давній притулок Січових стрільців у Львові, про перебування в ньому Івана Франка, про останній його дні. Як за ним доглядали Софія Моджейовської з пані Іреною. Як побивалися над тим, що Великого Каменяра не було в що одягнути до домовини. Вияснив, де опікуни в критичну годину позичили вишиту сорочку для небіжчика. А потім з великою увагою вислухав розповідь про Романа Домбчевського, задав десятки уточнюючих запитань, щось із почутого занотував до записничка.

Розпрощалися вони години за півтори. Пан Семен пообіцяв зателефонувати, тільки щось йому вдасться з'ясувати про Романа Домбчевського.

Якось восени того ж року пані Ірену гукнули до телефону й вона одразу пізнала привітний голос Демидчука. Він просив її по можливості наступного дня приїхати до нього в редакцію, позаяк буде

– Авжеж. Ми з ним майже пів року в 47 – му жили в одному бараці на виробітку. Друзями не були, але з одного казана черпали баланду. Віталися, позаяк були знайомі, земляки – і він, і я з Галичини.

– А тобі відомо, приміром, що пан Роман був юристом? – справився Демидчук.

– Ні, хто яку мав освіту, де і ким працював до арешту, яку займав посаду, про це ми один перед одним не звітували. Подібне там не віталосся. Не дай Боже, якби хто спробував чимось учорашнім вивишитися. Головним було те, який ти тут, у колективі таких як сам небораків, притиснутих життям і людоджером Сталінім...

– Ви привезли світлину? – справився Семен у Ірени.

– Так, так, – поспішила запевнити вона. Руки від хвилювання не слухалися, вона не могла відкрити сумочки. Нарешті вгамувавши неспокій і сум'яття, Ірена достала довоєнну карточку. Роман на ній був усміхнений, у розхристаній сорочці. Фотографувався у день народження Христини, 1936 – го. Їхній донці тоді виповнилося рівно двадцять.

Взявши до рук фотознімок, пан Митро, так звали цього чоловіка, майже одразу заперечно похитав головою.

– Ні, ні, це зовсім не той Роман Домбчевський, якого я знав. Ваш, даруйте, геть лисий, а той, з котрим я «мотав» строк, мав сиву шевелюру. Чубатим був – це точно, – він співчутливо розвів руками, повернувшись у бік пані Домбчевської. – Даруйте, пані Ірено, що не допоміг. Проклятий Сталін позганяв на Колиму мільйони людей, так що могли бути й люди з однаковими іменами та прізвищами. Пробачте...

Вона гірко заплакала... Щастя з рук вилетіло, як пташка з сильця...

Воскресіння із вірию

Один знаючий дипломатичні тонкощі чоловік, розтовкмачив мені нещодавно. Відсутність особової справи Р. Домбчевського в архівах українських спецорганів, якраз і пояснює ту обставину, що Москва на звернення ООН, либонь, і затребувала документальну базу на репресованого галичанина для детального вивчення, доповіді аргументів по інстанції аж нагору. Документи, очевидно, й залишилися навічно у зореносній...

До останнього свого подиху (5 серпня 1964 року), Ірена Домбчевська так і не могла з'ясувати, чи живий її Роман. Що з ним? Навіть через двадцять літ після того, як він ображений, принижений, позбавлений всього – сім'ї, родини, професії, того, чим жив, у що вірив, над чим працював, чим дорожив – покинув усе і пішов за світи. У вірий. Це те святотатство, за яке обов'язково потрібно ще пригянути до кримінальної відповідальності, всенародно судити комуністичний режим СРСР, живих іще лідерів КППС, яка сповідувала і злочинно втілювала в практику політику геноциду щодо ідеологічних супротивників. У числі яких найпершими завжди були, звісно ж, українці.

Проклятий комуністичний режим жорстоко і безбожно розправився з волелюбним, толковим юристом, борцем за незалежність української

Христина Навроцька, дочка Романа та Ірини/Рени Домбчевських, 1916 року народження. В сімдесяти і вісімдесяти роки минулого століття в США трудилася заступником голови «Союзу Українок Америки» (САУ), вельми поважної громадської організації. Залишила по собі двох дочок, які продовжують український рід у Штатах...

держави і торжество рідної мови на теренах неньки України, стерши силоміць, підступно ім'я його зі скрижалів історії Галичини і всієї нашої молодого незалежної держави. Але, на щастя, не навечно. Завдяки українській діаспорі Сполучених Штатів Америки. Найбільше цьому посприяла, звичайно ж, рідна дочка Романа й Ірини Домбчевських – Христина Навроцька. На початок сімдесятих років минулого століття вона зробила, завдяки природній комунікабельності, розуму, яким нагородили її батьки, чудову кар'єру в шанованій громадській організації «Союзі Українок Америка» (САУ). Пані Христина стала поважним політиком у країні, де вельми ціниться гендерна рівність. А ще завдяки таким діяльним людям, як журналіст Іван Кедрин. Завдяки їм про Романа та Ірину Домбчевських, трагічну долю їхньої сім'ї дізналося багато людей. Я написав статтю про забутого доктора права, гуцула – поліглота до української Вікіпедії – Інтернет енциклопедії. Тепер його ім'я знає вся Велика Україна. Про це він мріяв. Підготував я

і публікацію у Вікіпедії і про Ірину/Рену Домбчевську.

Зверніть увагу: потрапивши до благословенної Америки, донька Христина продовжила святую справу батьків, на заокеанській землі вона гуртувала українських біженців, поєднувала їхні серця й душі з рідною землею, мовою, культурою. Тривалий час була комунікатором роботи СУА, а потім і заступником голови всесвітньо відомої організації. Знаючи це, батько, безперечно, був би щиро вдячний своїй донці.

Якось мені зателефонував заступник декана юридично факультету Львівського університету імені Івана Франка, повідомив, що науковці з захопленням прочитали ряд моїх публікацій в Інтернеті, газеті «Слово Просвіти» про доктора права Романа Домбчевського, випускника їхнього вищу, про його героїчну і нескориму сім'ю. В нинішньому університеті, на жаль, ніхто з сучасників не знав імені до Другої світової війни вельми відомого доктора права. Роботи по відновленню пам'яті забутого науковця, великого патріота і поборника відстоювання інтересе-

сів української мови вже активно тривають. Вдалося розшукати оригінал книги «За права мови». (Нині її вже можна почитати в Інтернеті). Кафедри університету включили до своїх робочих планів підготовку розробок, наукових розвідок, тем дипломних робіт студентів за проблемами, які порушував у своїй проблемній праці Роман Домбчевський. Як запевнив мене науковець університету, деканат потурбується про те, щоб молоді аспіранти бралися за поглиблену розробку праці, начерк якої залишив їм у спадок Роман Домбчевський, котрий, можна сказати, повернувся у пам'ять українського народу з вирію. Тим паче, що актуальність, злободенність застосування української мови у вітчизняному судочинстві, адвокатурі (та хіба тільки там?!), нині не применшилася, а навпаки, в зв'язку з підвищеною агресивністю «руського міра» ще й навіть зросла. І це ми маємо не забувати.

Неважко переконатися у тому, що в болісній історії Романа, Ірини/Ірени, Христини Домбчевських віддзеркалена доля всього нашого рідного українства і нашої стражденної рідної мови, котра стала буцімто державною, але все одно перебуває під загрозою придушення з боку московітів, які пішли на нас відвертою, кровопролитною війною. За цих обставин нам, нинішнім українцям, потрібно обтрусити пил з історій роду таких людей, як незабутній випускник Львівського університету, гуцул Роман Домбчевський, його дружина і донька. Заговорити про них на повен голос. Зверніть увагу: потрапивши до благословенної Америки, донька Христина продовжила святу справу батьків, на заокеанській землі вона гуртувала українських біженців, поєднувала їхні серця й душі з рідною землею, мовою, культурою.

Нинішнє завдання тих, хто любить Україну, вважає себе борцем за зміцнення української мови в суспільстві, захист її інтересів як найбільшого національного скарбу народу, повернути пам'ять про Романа Домбчевського, його високопатріотичну родину. Трагедія його сім'ї, яка за любов до рідної мови, її пропаганду в масах, розробку правових канонів національного способу спілкування показала всьому світові, що українці готові піти на неймовірні муки, навіть на смерть за свою ідентичність. Такий приклад заслуговує на всенародне пошанування.

Журналістське натхнення Ірини Домбчевської

Понад усе Ірина/Ірена Домбчевська любила Львів, який спізнала ще з пори свого школярства. Впродовж усього творчого життя вона десятки разів писала про чарівності й принади близького їй міста. Особливо гостро поставала ця тема в житті, коли Львів для неї виявився недосяжним, далеким – за тисячі кілометрів, але такий близький і рідний в пам'яті й живий в уяві. Тут вони познайомилися з Романом. Першого ж вечора пішли на виставу «Сатана в бочці». Була тієї пори модною одноактова п'єса – комедія невідомого автора. Насміявшись досхочу, вони всю ніч ходили вулицями міста. Швидкий на запам'ятовування різноманітних текстів, а особливо ж пісенного гагунку, Роман, йдучи на Святоюрську гору, куди вони направились до собору, уже наспівував дівчині:

*І учора горох,
І сьогодні горох,
Прийди, прийди серденьтко.
Поговорим удовою.
І учора паляниці,
І сьогодні паляниці,
Прийди, прийди серденьтко
Дай на тебе подивитись.*

Ця водевільна пісенька Василя, звернена до Феськи зі сценічного жар-ту далекого 1910 року, їй завжди згадувалась, коли сідала вона писати навіть вельми серйозні речі про Львів. Начебто підключала до своїх спогадів й інтелект її в усьому мудрого Романа. В одному з видань діаспори, пані Домбчевська якось зазначала: *«Історія Львова це фактично одне безперервна явище, зіткане з підступних полум'їв, пожеж, боїв, блокад. Вічний наступ на українців. Безпощадна боротьба наших гордих людей проти чужинців усіх мастей. Уже при моєму житті і за моє участі не забути формування підрозділів Українських січових стрільців, за тим Української Галицької армії. То були виклики, які з маси людей перетворювали нас у згуртований український народ, готовий на самопожертву заради незалежності і суверенітету своєї омріяної держави...»*

Особливо вдавалися пані Ірені, коли вже вона знаходилась у США, статті про жіноцтво. Якось вона писала: *«У половині 19 стол. впали перші зерна свідомосте у душі наших жінок. Віщі слова Шевченка вказали на трагедію дівчини – покритки на матерів – удовиць, що були беззахисними жертвами своїх гнобителів. Голос Марка Вовчка змалював чудовими невеликими картинами долю жінки – селянки. Все це вражало сумління й кликало до боротьби...»*

Пані Ірена захоплюється образом Наталі Кобринської та Олени Пчілки, які фактично стали в Україні першими призвідниками організованого жіночого руху. Перша, скликаючи в Стрию невідоме досі жіноче віче, інша у Полтаві, 1905 року, організовуючи «Союз рівноправності жінок». Чарівні полтавки розробляють і приймають маніфест у справі автономії України.

Як писала пані Домбчевська, поворотним моментом у формуванні жіночого руху в Україні став 1919 рік. Тоді у Кам'янці – Подільському з'являється перша соборницька жіноча організація – Українська Національна Жіноча рада. Як Всеукраїнський орган. Головою її обирають Софію Русову. Українська національна рада вливається до міжнародного руху, вона стає членом Міжнародної жіночої ради.

Журналістка Домбчевська по – справжньому залюблена в образ відомої активістки жіночого руху України Софії Русової. Не одну публікацію готує про неї для преси української діаспори США пані Ірена. У своїх статтях вона обов'язково робить наголос на просвітницькій ролі пані Русової – Лінфорс, як на березині української національної школи. Загалом шведки за національністю, виданої заміж за росіянина, а відтак найбільше знаної у ролі діяльного поборника української мови. Ще у січні 1913 року

в Петербурзі на першому всеросійському жіночому з'їзді Софія Федорівна виступила на захист навчання українською мовою і поставила питання про необхідність оволодіння дітьми рідною мовою. У роки УНР активно займалася дерусифікацією в школах, працюючи в департаменті шкільництва, як член Української Центральної ради. Вона, як зазначала в своїй статті пані Домбчевська, часто повторювала слова відомого громадського діяча Степана Сірополько: «Основним педагогічним принципом має бути навчання рідною мовою».

На початку п'ятдесятих років минулого століття Сполучені Штати Америки, які в пресі української діаспори називалися З'єднаними державами Америки (ЗДА), приймали переселенців – українців з усього світу. Була навіть встановлена квота в декілька сотень тисяч громадян. Ірина Домбчевська та її донька Христина Навроцька щоразу ходили зустрічати тих, хто прибував до Нью – Йорка. Звісно, першими кого розшукували вони, це були ті земляки, котрі зуміли втекти безпосередньо з України, а не прибути, скажімо, з Австралії. Їх насамперед цікавило те, чи була не доводилось кому зустрічати, чути будь – що про їхнього чоловіка і батька, доктора права Романа Домбчевського. Але жодного разу ніхто не відгукнувся жодним повідомленням. Залізна стіна тримала таємницю.

Пані Ірена з таких зустрічей подавала короткі репортажі, як ось цей, оприлюднений 2 листопада 1955 року: «Транспортовим кораблем «ДженералЛенгфітт» прибули до ЗДА такі нові імігранти, спроваджені на ашуранси ЗУАДК – у: Олександр Тара з жінкою Лорою і сином Петром; Іван Шмата з жінкою Галютою і дітьми Богданною й Андрієм; Федір Деменко з жінкою Калиною; Віктор Кокодинський з жінкою Теодосією; Михайло Фриндей з жінкою Олександрєю і дітьми Марією та Оленою; ЕвстахійГаврилків, д – р медицини; Володимир Іванович з жінкою Євгенією; Марія Мусій з донькою Уляною; Микола Кузин з жінкою Стефанією і дітьми Марією і Володимиром; Іван Попович; Іван Сахно з жінкою Ільзою і донькою Лілеєю; д – р Олекс. Жизневський з жінкою Стефанією і сином Олександром, Іван Борківський з жінкою Катериною і дітьми Марією та Бертою...»

Цей список ще продовжувався. Розповідалося про теплоту зустрічі, організованої представниками діаспори, а в кінці було повідомлення: «Досі прибуло до ЗДА на основі Акту про допомогу втікачам з 1953 року 57,957 осіб».

Наскільки могла пані Ірена, вона в пресі української діаспори США розповідала про хазяїв висотних країв Карпат гуцулів, особливості неймовірної краси рідного краю Романа Домбчевського – Верховини. Це рідкісною сторінкою залишилося в її пам'яті, зберіглося навкі. Особливо ті незгадані картини фантастичної сторони, якою вони влітку 1911 року мандрували на її перше побачення, в ролі нареченої, з рідними Романа.

Від Коломиї добиралися верхи на конях. Усе відбувалося немовби у феєричному сні. Пам'ятала, як їздили з візитом до Криворівні, де мешкав близький родич Домбчевських, нереально красивого села над Чорним Черемошем. Там прямо на вулиці зустріли самого Михайла Коцюбинського, з задиркувато хвацькими вусиками, який запанібратські вітався з дядьком

Романа, а Ірині навіть поцілував ручку. Тоді він там писав свої знамениті «Тіні забутих предків». Ще тієї пори там, виявилось, мешкали Михайло Грушевський та Іван Франко, маючи за літні свої резиденції звичайні гуцульські хати. Криворівня, як писала якось у журналі діаспори «Наше життя» Ірена Домбчевська, то справжні українські Афіни, своєрідна столиця казкового народу – гуцулів. Насамперед, обитель тогочасних літературних богів Західної України, де окрім уже названих корифеїв краснописьменства, часто гостювали ще й Леся Українка, Ольга Кобилянська, Осип Маковей, Василь Стефаник.

Роман настільки любив свою рідну сторону, що мешкаючи якийсь час у Стрию, знайшов серед місцевих зачарованих однодумців (О. Сілецького, Т. Залеського, І. Максимчука, О. Бачинську, художника О. Харкова), і вони поспіль заходилися й таки створили музей «Верховина» у Прикарпатті, який діє й по нині тут. З сотнями експонатів з життя і побуту гуцулів. Ірина, мешкаючи в місті, очолюючи громаду українок, була повсякчас першим помічником чоловікові у створенні духу казкових гір на берегах тихоплинного, у порівнянні з бурхливим Черемошем, Стрия.

У пошуках «Зів'ялого листя»

Скільки жила на білому світі пані Ірина Домбчевська, вона найчастіше згадувала яскраву пору молодості – час управління в шпиталі січових стрільців. Позаяк, то була доба звитяги й для неї. Під опікою медперсоналу виявилися не лише герої – українці з передової, а й Великий Каменяр, відомий митець, художник Олекса Новицький. Кілька разів, з ціллю вирішення проблем щодо поставок медикаментів, провіанту для вояків довелося зустрічатися з безпосередніми посланцями від самого Митрополита Андрея Шептицького, оскільки його самого московіти тієї пори в принизливій ролі арештанта якраз вивезли до Росії, але він все одно управляв справами церкви і з ув'язнення. Знався на всіх тонкощах життя вірних.

Уже перебуваючи в США, у пресі діаспори, журналістка Домбчевська декілька разів з хвилюванням розповідала про гіркий ранок 1 квітня 1916 року, коли виявилось, що з притулку вояків – стрільців уночі, босоніж утекли Іван Якович Франко та його племінник Василько. На світанку Ірина чимдуж кинулась до будинку письменника і застала його в чорному меланхолійному стані. Він весь був – печаль та смуток, насичений досі небаченою агресією, презирством і ненавистю до себе самого. Руки йому фактично відмовлялися слугувати остаточно. Він не міг ні читати, ні писати, навіть без сторонньої допомоги поїсти, сходити до вбиральні. Це був повний крах для його гордої й незалежної особистості.

Поет з усіх сил, але небагатослівно, намагався переконати заплакану пані Ірину в тому, що їхня з племінником втеча від затишку шпиталю, лагідних рук доктора і медсестри, ніяк не образа, можливо, на недогляд персоналу, якби могло з боку видатись подібне, а чистої води результат глибокої внутрішньої депресії, котра охопила все єство Франка. Мудрий розум його не покидав, і тому він усе добре уявляв, що коїться. Це було, як пояснив у декілька слів, гостре його бажання з розпуки схватись від лю-

дей, які є небажаними свідками неймовірних страждань приреченого, відтак, перетворилися в медичному закладі на публічні езекуції. Франку ж хотілося зі своїми муками залишитися наодинці, йому здавалося, що дома, серед рідних стін неодмінно полегшає. Але, либонь, то був самообман.

Про все це розповідала в своїх статтях українській діаспорі Ірена Домбчевська, публікуючись в закордонній пресі. Ще пані Домбчевська переповіла українцям, як вони ладнали з Софією Монджейовською в останню путь незабутнього Івана Яковича. Як виявилось, що великого поета, філософа, громадського діяча не було в що одягнути для труни. В будинку панувала пекуча убогість.

Декілька разів у своїх статтях щодо постаті геніального поета, пані Домбчевська легенько торкалася питань відомої Целіни Журовської, у заміжжі – Зигмантовської, котра певний час начебто фігурувала негласною Музою Франка у створенні яскравих і чутливих ліричних поезій, відомого оповідання «Маніпулянтка», і з котрою чомусь відмовився зустрічатися великий поет у шпиталі Січових стрільців у березні 1916 – го. Ця історія, як можна було зрозуміти, виявилася мало відомою і для самої журналістки. А їй, звичайно ж, було вельми цікаво дізнатися, хто ж вона насправді та, кому Великий Франко сплів із своїх неспокійних мрій, срібної туги, серцевих тремтінь, такий запашний вінок пісень? Колись, у середині двадцятих років минулого століття пані Ірині розповідав друг Івана Франка, український етнограф, мово – і літературознавець, перекладач Володимир Гнатюк, коли вона заглянула до його кабінетику голови Етнографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка (НТШ), що цим натхненником була не красуня Ольга Рошкевич, руки якої просив молодий Франко, про котру і гомонить повсякчас народ, а узуальна поштова служниця Целіна Зигмунтовська. На доказ цього, Володимир Михайлович показав пані Ірині листа Івана Яковича до нього з хорватського курортного міста Ліпик, куди Каменяр їздив термальними водами лікувати свої болячки рук. В тому посланні він зізнається, що йому там надзвичайно не вистачає образу пані Целіни, яка його якнайбільше надихає останнім часом.

Але зараз ви дещо дізнаєтесь з тієї загадки: мені вдалось розшукати примірник журналу Союзу українок Америки «Наше життя» за 1956 рік, виданий мізерним накладом у Нью – Йорку, начебто лише в 517 примірників, як поталанило попередньо уточнити. Саме через цю мізерність накладу, я й передруковую без будь – якої редакції і скорочень ту публікацію, в транскрипції тодішнього україномовного часу. Свідок тих подій початку минулого століття Осипа Ракоча, шістдесят літ тому дещо цікаве повісти-ла про стосунки Франка і пані Зигмантовської так:

«Багато писалося в нас про Целіну Зигмунтовську, оту пошкову «маніпулянтку», що її малював Іван Франко у своєму однойменному оповіданні. Ціле своє життя прожила вона у Львові. А проте про неї є мало споминів і даних. Через те її постать мало зрозуміла й зовсім не має того значення, що її вона мала в житті Івана Франка. Мені пощастило познайомитись із нею в 1912 році.

Я мешкала в неї довший час і можу сказати, що пізнала добре цю скромну, нескладну, але шляхетну жінку. Тому й хотіла б відтворити її

риси такими, як вони в дійсності були. Коли я тоді шукала помешкання, звернула увагу на картку, що була виставлена в одному вікні вул. Павлівів. Прізвище на дверях мешкання мене застановило. «Целіна Зигмунтовська», – прочитала я і якось воно видалось мені дивно знайомим. Я подзвонила. Мене зустріла середнього віку, скромно одягнена жінка. Гарні риси її обличчя притягали. Я оглянула кімнату. Вікна її виходили на вулицю, устаткування було скромне. Так почалося моє співжиття з жінкою, що колись була великим коханням Івана Франка.

Доволі скоро увійшла я у життя цієї сім'ї. Целіна Зигмунтовська була вдовою і в неї було двоє дітей, що були змістом її життя. Дівчинці Зосі було тоді 14, а хлопцеві Здзісьові 12 літ. Жила вона зі скромної пенсії по чоловікові, що був податковим службовцем. Та це не вистачало їй на життя, тому вона винаймала кімнату, а сама з дітьми спала у кухні. Між нами була певна різниця літ, їй було тоді 46, а мені 32 роки. Але між нами скоро знайшлися спільні точки зрозуміння. Ми ж обі були матерями і важко пробивалися життям. Правда, існувала основна різниця у думанні і відчутті, бо ж вона була полька, а я українка. Але Целіна виказувала багато такту й оминала дразливих тем. Тому створилась зразу ж між нами погідна атмосфера.

Проминув деякий час, заки я наткнулась на слід Івана Франка у цьому малому, замкненому світі. Одного разу, перебуваючи в кухні, я зачула розмову Целіни з сином, що торкалась його успіхів у школі. Здзісьо ходив тоді до гімназії і слабо вчився. Целіна цим дуже журилась і дорікала малому. Тоді то я вперше почула від нього прізвище Івана Франка. Мовляв, треба попросити його, щоб він промовив за нього у школі. Я ще не зовсім з'ясувала собі роллю Івана Франка у житті Целіни. Ця розмова мене застановила, але я не питала wyjaśnienia. Аж трохи згодом почула від неї, що д – р Іван Франко, український письменник, часом відвідує її. І дійсно, трохи згодом я побачила його. Сидів мовчазно за кухонним столом, де Целіна поставила горнятка з кавою. Целіна розказувала, стараючись розважити гостя. Вона й допомагала йому їсти, бо в поета вже тоді були спаралізовані руки. Вона познайомила нас, згадавши, що я українка і приклонниця його творів. Франко мовчазно вклонився мені і дальше мало говорив, а більше слухав.

Поволі я зрозуміла їх взаємини. Вряди – годи він відвідував Целіну і вона вже вгадувала його прихід із дивного стукоту ліктем у двері. Звичайно приносив він якусь свою книжку їй у подарунку. Цікавився поступом Здзіся у школі, питався про її здоров'я, але назагал говорив мало. З часом Целіна сама розказала мені про перше їх знайомство. Це сталося за віконцем поштового уряду, де сиділа вона — «маніпулянтка» та впродовж сім годин видавала публіці листи. Саме тут її застановив той «молодий, але згорблений і немов розломаний» (цитую за «Маніпулянткою») чоловік, що приходив до віконця по листи. А потім щораз частіше чула на собі погляд його «сивих» очей. Коли підходила до поштового уряду, коли поверталась додому, або коли зненацька виглядала з вікна своєї дівочої кімнатки. Він їй не подобався. «Його не певний, блукаючий вираз очей, руде волосся і старенька і немов не на нього шита одіж. Це все робило з нього дивака в очах молоді, вродливої Целі».

Нараз почали приходити листи. Палкі листи від незнайомого чоловіка, що чекав відповіді, вістки, знаку життя. Небало кидала вона їх у скриньку столу і пожалілась тітці, в якій мешкала. Тітка уважно прочитувала їх.

— Це не дивак, — Целю, говорила вона. — Це незвичайні листи, дитино. Подивись, який їх стиль, яке відчуття!

Але Целі дивний незнайомий не подобався. В її вузькому світі не було місця для небайливо зодягнутого, не цікавого чоловіка. Вона не шукала великих почувань. Її самотнє дитинство пробігло під опікою тітки, яка дала їй звичну на ті часи освіту. Потім прийшла одноманітна праця за поштовим віконцем, що була незвичним у ті часи заробітком, але «сирота» мусіла заробкувати. Тому й не реагувала вона на листи. Правда, й не викинула їх, бо слова тітки викликали все ж таки до них пошану. Зберегла їх у невеликій скринці поміж метриками дітей та іншими рідними паперами. Один із них запам'ятався мені так живо, що й досі можу його повторити. Бо я читала їх із далеко більшим зворушенням, як їх адресатка.

«Вельмишановна Пані!

У хвилинах пригноблення і смутку, коли почуття втраченого життя пригнічує душу, здається мені, що одне слово, одна буква, написана Вашою рукою могла б урятувати мене від розпуки й божевілля. Отже, кидаю цей листок паперу на вітер. Може дійде до Ваших рук і може знайде іскорку милосердя і Ви, замість вкинути його з погордою в вогонь, відгукнетесь бодай одним словом. А може — хто зна? Може й у Вашому житті є хвилини, коли б Ви хотіли почути голос старого дивака, що йому Господь не хоче дати дару забуття. Від сьогодні за тиждень запитаю Вас на львівській пошті, чи немає листа пострестант для Ігната Постемського.

Щиро вітаю Вас!

Д — р Іван Франко».

Ніколи не було відповіді на цей і подібні листи. Даремне схилилась постать поета при віконці пострестант і даремне впивався його зір у її вікно вечірньою порою. Тоді — то постали оті болюче — чарівні пісні «Зів'ялого листя», що їх він присвятив тій, що ніколи його почувань не розуміла. Бо й справді, в наших розмовах я завважила, що Целіна зовсім не усвідомлює собі значення Івана Франка. У неї були деякі його книжки, багато з них мали власноручно написану присвяту. Але Целіна не вміла читати по — українськи. Для неї Іван Франко був і досі незрозумілим їй, трохи дивачним паном, що виказував і зберіг прихильність до неї. До цього її відношення домішувалась певна пошана (адже ж міг мати вплив на успіхи Здісія у школі). Але найсильнішою ноткою, що бриніла у її душі у відношенні до нього було живе, людське співчуття до його каліцтва. Тут вона зраджувала своє добре серце, що було найбільш замітною рисою її вдачі.

Із її оповідань я накреслила собі дальший перебіг їх знайомства. Коли Целіна завважила, що дивачний незнайомий чекає на неї при виході з дому або з пошти, пожалілась тітці. А що їй приходилось нераз вертатись увечері зі служби, то тітка доручила сторожові приходити по неї. Хто

зна, які наміри у цього чоловіка? По якомусь часі листи перестали приходити. На якийсь час зник із її кругозору цей дивачний незнайомий. Проминуло доволі багато часу, аж одного дня він з'явився при віконці якось дивно змінений. І не був сам. Із ним була невеликого росту молода пані.

— Дозвольте я вас познайомлю зі своєю дружиною, — сказав. Від нього була така радість, що Целіна перемогла свою нехтіть до нього. Вона також зраділа цим оборотом справи. Привітала сердечно молоду пару і побажала їм щастя. Як гарно, що він не чує жалю до неї!

Проминуло трохи часу. Іван Франко приходив вранці — годи до віконця по листи і щиро побажав їй щастя, коли довідався, що вона виходить заміж. Трапився їй солідний, багато старший від неї податковий службовець і тітка була дуже рада тому подружжю. Целіна покинула працю на пошти й віддалась новому своєму призначенню. Подружнє життя й материнство заповнювало тепер її дні. Чоловік був для неї добрий, дитина піростала. Тихо плило її життя, засмучене тільки смертю тітки, що померла незабаром по її шлюбі. Але постать Івана Франка з'являлась усе на краю цього її щасливого світу. Нераз зустрічала його сірі очі, коли рухала дитячий візочок, бачила його злегка похилу постать на своїй вулиці. Правда, вже не було в неї тієї дивної нехтіть до нього. Було радше якесь здивування, яким вона поділилась із чоловіком. Зигмунтовський не придавав цьому великої ваги. Коли одного дня Іван Франко відвідав їх, він зустрів його дуже ввічливо. І яке було здивування сім'ї, коли виявилось, що Франко бажає запросити Целіну на хресну матір своїх дітей! Діти вже піросли до школи і він задумав влаштувати спільні хрестини. Целіна відмовилась. Хоч її чоловік дораджував їй, проте вона мала поважну причину. Сама була вже кілька місяців вагітна і не виходила між людей. Тому перепросивши Івана Франка, вона подякувала йому за це вирізнення.

Цей крок Івана Франка поставив їх взаємини тепер у площину приятні. Коли помер чоловік Целіни і вона перейнялась клопотами виховання дітей, Франко став її відвідувати. Допомагав їй у дечому, радив. Чи розказував і про себе, не знаю. Але Целіна дуже добре розбиралась у родинних умовах Франка і з того виношу думку, що мусів і про те говорити. Я пробувала в розмовах з'ясувати їй, хто такий Іван Франко та яке він має значення для нас усіх. Та вона не виявляла зрозуміння для того. Може я не вмiла представити цього, або може її ум був замало вироблений, щоб це зрозуміти. Аж коли я принесла додому «Зів'яле листя» й попробувала їй дещо з того прочитати, то побачила, що вона схопила красу і силу тих віршів. Тільки ніяк не могла повірити, що це вона стала спонукою, що через неї деякі з них постали. У своїй скромності Целіна не приписувала собі такого впливу. Потім я читала їй інші твори Франка. Вона так запалилась до того, щоб їх пізнати, що допомагала мені розшукувати їх по бібліотеках. Пам'ятаю, як ми з нею ходили до бібліотеки «Просвіти», шукаючи «Зів'ялого листя» та інших його творів. Згодом сама почала вчитись української азбуки. Розказувала мені, що нераз ходила до Стрийського парку з букварем, щоб вивчити та прочитати той чи другий уступ. Ми дискутували з нею про твори Франка. Багато дечого в них вона не розуміла, особливо національних прагнень і змагань. Але де йшло про чисто мис-

тецьку силу відчуження, вона схоплювала відразу вагу твору. Пам'ятаю, як ми дискутували про вартість повісти «Лельом – Полельом», яку вона вважала дуже слабою. Їй було важко зрозуміти, як можуть постати з однієї руки великі й багато слабші літературні твори.

Поволі здавалось мені, Целіна усвідомила собі велич Івана Франка. Але це не змінило її відношення до нього. Кризь її пошану все пробивалась нотка співчуття до його недуги й нещастя в родині. Тут вона його найкраще розуміла.

У тому часі дружина Івана Франка була у закладі нервово хворих. Господарство залишилось без догляду і Франко запропонував Целіні, щоб вона перенеслась до його віллі та наглядала над його хатою. Целіна відмовилась і хоч він декілька разів повертався до того, тут вона була дуже рішучою. Мені вона пояснила цю відмову оглядами на людську опінію. Але її добре серце завжди перемагало і вона часто допомагала Іванові Франкові в інший спосіб. Кожного року, коли він виїздив на вакації до Криворівні, а дружина ще перебувала в лікарні, тоді вона поселялась на деякий час у його віллі і з допомогою жінки чистила ґрунтовно хату, проводила велике прання і заготовляла варива, які любив Іван Франко. Із листів, що приходили з Криворівні, я знаю, що це діялось у порозумінні з ним та на його кошти.

У грошових справах Целіна Зигмунтовська була дуже скрупулятна. Пам'ятаю один випадок, що якраз це ярко насвітлив. Одного дня дістала Целіна грошовим переказом якусь суму від незнайомої їй жінки. На відтинку незнайома прохала її прийняти цей скромний подарунок начебто у відплату за якусь послугу, що їй Целіна колись несвідомо зробила. Целіна застановилась над тим, що скорим рухом написала на переказі: «адресатка виїхала без подання адреси», і відтак завершила посилку. Коли вийшов листоніша вона сказала мені:

— Це посилав Іван Франко. Я знаю — він хоче мені допомогти, але так не може бути...

Часто вона розказувала мені про синів І. Франка, що були тоді в домі. Тарас завжди ставився приязно до неї, на вулиці їй вклонявся, часто приступав на розмову. Петро не був такий ввічливий. Розказувала, як раз він запросив товаришів і почастував їх варивом, що вона заготовила для батька. Відтоді вона варила запасові слоїки й показувала йому — котрі призначені для нього, а котрі для батька.

Одного літа Франко взяв із собою до Криворівні її сина Здзіся. Це було для неї великою полегішою, бо зі своїх скромних доходів вона не могла була вислати дитину на вакації. А Франко потребував помочі у щоденному житті, коли помер його син Андрій, що завжди батькові товаришив. Смерть Андрія Целіна також пережила. Вона розуміла і піддержувала Франка в його горю.

Одного дня запросила мене піти з нею на цвинтар, куди вибралась із китицею квітів. Там серед нових могилок виднівся никлий гріб із малим, цвинтарним хрестом та вбогим написом латинкою, що містив ім'я, прізвище і дати. Целіна боліла, що цей гріб такий занедбаний і що нікому його припилювати.

Взагалі я багато проходжувалась із Целіною по Львові. Вона любила шукати помешкання і часто міняла його. Нераз я сміялась із неї, коли ми ходили на розшуки, що нічого кращого, як є, вона не знайде! Але все одне вона шукала, і це, мабуть, була єдина потреба зміни у її житті.

Целіна була лагідної вдачі. Хоч її життєві умовини були дуже скромні, проте вона спомогала бідніших за себе. Часто я ходила з нею відвідати якусь стару прачку або хвору дитину в сусідстві. У неї був завжди у руці вузлик із усяким добром, яким вона старалась потішити людей у біді. Але нераз ця лагідна жінка могла стати рішучою або й агресивною. Раз трапилась пригода, що показала мені її в новому світлі. Ми переходили через площу, де відбувався вишкіл рекрутів. Хоч перехід для цивільної людности ішов краєм, проте можна було чути слова команди. Коли ми проходили, якийсь підстаршина кричав на рекрута, а згодом вдарив його кілька разів у лице. Целіна миттю перебігла невеликий простір, що ділив нас і накинлась на фельдфебля.

— Як ви смієте бити його? — кричала. — Це не по — людське!

Я не пізнала її, так вона змінилась. Стримана й лагідна, Целіна почервоніла, тупала ногою, вимахувала руками. Я підбігла до неї і стала її вмовляти. Фельдфебель занімів від її докорів і відпустив рекрута. Яюсь удалось мені її відтягнути і ми скоро перебігли площу. Бо хоч це було в демократичній Австрії, проте встрявання у військовий вишкіл могло закінчитись не корисно для неї.

Такою була Целіна Зигмунтовська. Не була вона поверховою кокеткою, як її представляє І. Книшева у своїй книжці «Іван Франко і рівноправність жінки». Не була зовсім чужою його мистецьким шуканням, як це з'ясовує В. Дорошенко у своїй статті. В молодих роках він був надто далекий її своїм виглядом і світосприйманням. Щойно дозрівши вона зрозуміла його, як мистця і людину. В його очах також змінився її образ. Коли в молодості це були її ясні очі, її попелясте, кучеряве волосся, її струнка постать, що він так гарно описав у «Маніпулянтці» — то тепер він знайшов у неї добре слово і співчутливе серце. І хоч сили його прагнень вона не могла поділяти, проте нитка теплої людської приязни зав'язалась між ними й осягла схил його життя.

Осіпа Ракоча.»

Епілог

У четвер, 13 серпня 1964 року, головне видання української діаспори США щоденна україномовна газета «Свобода» другу сторінку свого видання відкрила заголовком: «На Вічну Пам'ять про «Пані Ірену Домбчевську» Підзаголовок пояснював сумну обставину: «Невиголошене слово біля відкритої домовини».

У некролозі колеги і друзі назвали її відомим громадським діячем і авторитетною україно — американською журналісткою. Згадали про особливу відзнаку української діаспори Канади — золотий орден за заслуги перед українським народом, яку вручили їй земляки з Торонто. Запевнили, що

всі живі ще Українські січові стрільці Ірину Домбчевську називають берегинею свого війська, позаяк вона рятувала тих, кого з бою відправляли до шпиталю, яким опікувалася відома журналістка. Читаємо: *«Хто із цих живих УсСуСів не пам'ятає вродливої, рухливої, як живе срібло, відзивної на кожний поклик, завжди готової до помочі управительки стрілецької лікарні при вулиці Скарбна у Львові?»*

У ніч на 29 липня 2016 року я виставив у «Вікіпедії» – українській Інтернет енциклопедії статтю про Ірину/Ірену Домбчевську. Тоді ж на ряді мережевих ресурсів опублікував статтю – «Страшно бути українським народом». Це розширена розповідь про трагедію сім'ї доктора права Романа і пані Ірини Домбчевських. Так ці українці остаточно повернулися у пам'ять нашої нації. Героям слава!

Перед тим, як поставити заключну крапку в цій невеличкій розповіді про благородну і чесну сім'ю галичан – українців, хочу зробити одне важливе зауваження. Зверніть, будь ласка, увагу на те, що головні герої мого есе – розслідування – пан Роман Домбчевський та Ірина Рибчак – Домбчевська є вихідцями з родин священників української греко – католицької церкви. Батько пана Романа служив пан отцем у гуцульському селі на Верховині, батько Ірини – у Бучачі під Тернополем, за тим у Домажирі – неподалік Львова. Вони всяко, як могли допомагали своїм дітям бути такими, якими вони й стали – чесними, порядними людьми, які насамперед правдою й вірою служили своєму народові, рідній Україні. За це й невимовно страждали. Батько Ірини допомагав справі дочки, коли вона очолювала «Просвіту» у Миколаєві під Львовом на Дністрі – споруджував хату – читальню для міста, закупляв до неї книги, а коли донька управляла шпиталем Українських Січових Стрільців, з його обійстя возами доставляли до притулку вояків усяку городину, а генію – земляку Іванові Франку до столу – свіже молоко, яйця, мед, сушню, настої різнотрав'я. Сюди ж передавали провізію з Верховини, народні ліки уважні до своїх нащадків батько з матір'ю пана Романа. Отець Григорій Рибчак служив священником в Українській Галицькій Армії. Вони довіряли своїм прогресивним, розумним дітям, які завжди і до кінця на смерть стояли за правду, за народ. І за це їм також слава у віках від усіх українців.

Слава Україні!

Гранки і листи з фронтового Берліна

Моя комунікація починалася з... лампочки біля сільради

Коли я ходив до дев'ятого класу середньої школи, а на дворі був 1964 рік, то уроки мені доводилося вчити при гасовій лампаді, а коли закінчувався в ній гас чи догорав гніт у посвіту, то й при стеариновій свічці. З мого вікна було видно останнього електричного стовпа, який за метрів двісті стовбичив біля попередньої хати. Там закінчувався берег нашої цивілізації. Тут був безпросвітний морок і доволі часто непролазна й знавіснила багнюка. Хоча за причілком нашого помешкання подільським видолинком вулиця села простягалася ще на декілька кілометрів і там мешкало багато людей. Жили ж, звичайно, наосліп.

Ви й не уявляєте, як у глуху вечорову темінь було до сліз тоскно з мого пагорба спостерігати за тим, як далеко – далеко у центрі села цяточкою, як зірочкою в небі, світиться електрична лампочка. Біля сільради. Вона тухнула рівно о дванадцятій ночі, щоб о шостій ранку спалахнути знову. Поруч там рокотав корабельний двигун, невідомо, як і ким туди доставлений.

Ще за два роки до цього канадський учений Маршалл Маклюен (1911 – 1980) у своїй знаменитій книзі «Галактика Гутенберга» («The Gutenberg Galaxy», 1962) заявить, що світ – це глобальне село. Мовляв, усе всі знають, що у ньому відбувається. Нічого не можна потаїти.

Себто, якщо однорукий фронтовик Семен Бабус (таке в нього було вуличне назвисько, прізвища його не знаю, ніколи не чув, даруйте) десь на Лисій горі обкладе смачними матюками голову колгоспу, то про це за якийсь час може дізнатися вся планета. Звичайно, що повірити в подібне тоді не можна було аніяк, позаяк, аби доставити якусь вість із центра села в крайню нашу хату під сусідні Вербівку чи Голинченці, треба було спеціально когось посилати. Але коли, приміром, у село приходила раптова весна і широченно зненацька розливалася наша невеличка, вузька в три метри завширшки річечка Вовчиця, що враз не можна було нікуди ні пройти, ні проїхати, то цю погудку несли і добу, і дві, і навіть більше. Позаяк з берега на берег, та ще ж за загрозливого шуму води, не докричишся.

Але Маклюен усе – таки перемиг. Його ідея стала реальністю. Я ще, начебто, не літній чоловік, і понад вісім років на кафедрі журналістики університету майбутнім «акулам пера» трактуючи суть поняття «глобальне село» починав пояснювати з картинки того, як я зібравши хлопчаків – школярів, які жили далі по селу за мою хатою, відмірював по п'ятдесят метрів городами, і ми гуртом копали ями під електричні стовпи. Підганяючи тим самим батьків, які за життя звикли з каганцем. Нам юним потрібна була комунікація. Нас манив телевізор, який єдиний на все величезне село був лише у школі, і як ми йшли на його вогник серед ночі,

факелами з старих резинових чобіт і галош освічуючи дорогу, щоб подивитися драматичні хокейні матчі з Канадою, США, з чехами, фінами. А до цього ще потрібно було вмовити директора школи, голову сільської ради, аби мотористи на дві години завели серед ночі (о третій ранку йшли ті трансляції) двигуна, дали електрику для телевізора. Скільки батьки ради того передали мого чорного черговим механізаторам...

Як планета перетворилася в інформаційне село

Виходить, що за одне людське життя (моє для прикладу), світ пройшов шлях від лучини до Інтернету? До суцільної комунікації. Нині навіть дев'яностолітні бабусі мають мобільні телефони: діти купили, щоб зв'язуватись з батьками. Тим самим довівши, що Маклюен був стовідсотково правий: світ – це глобальне село. На одному його кінці нині хтось, вибачте, пукне, про це тут же, якщо потрібно, дізнається вся планета. Але як це практично відбувається?

Ось як. Коли Віктор Янукович на початку своєї бездарної президентської каденції зійшов на трибуну Верховної Ради, аби виступити з посланням до парламенту, відповідно до вимог Конституції, опозиція почала шосили кричати «Ганьба!», бурхливо аплодувати, ненависно тупотіти ногами, стукати предметами об свої робочі місця, не даючи йому розкрити й рота. Одне слово, влаштували роз'ярену обструкцію главі держави, колишньому зеку. У ложі преси, на балконі сесійної зали, в цей час знаходилося десятки представників інформаційних агентств світу і крупних зарубіжних ЗМІ. Через три хвилини по цьому, коли конфлікт іще не був вичерпаний, BBC, CNN, Reuters, AFP, AP, Сінхуа, Bloomberg і інші найкрупніші світові інформаційні кити передали блискавичне повідомлення про галасливий скандал на олімпі української влади. І навіть світлини з сесійної зали оприлюднили для значимості факту.

Так світ, скажіть тепер, – глобальне село чи ні? І правда, що в ньому скільки – небудь важливого нічого не скриєш. Значить, правим був Маршалл Маклюен, який передбачив це понад пів віку тому, не зважаючи навіть на безпросвітну темні у моему селі у самому центрі Європи.

Я особисто давно повірив у науку, в її рушійну, всеперемагаючу силу. В її сподвижників і першопроходців.

Серед літа 1982 року мене, власкора газети «Сільські вісті» по групі західних областей України, зненацька перевели в апарат редакції, затвердили членом редколегії і завідувачем відділом сільського господарства видання. Поставили на, так би сказати, ключовий напрямок роботи журналістського колективу. Тієї пори завідувачем відділу радянського будівництва редакції, який висвітлював роботу рад, правоохоронних органів, споживчої кооперації, медицини і всього житейське достеменного, тут уже трудився мій ровесник Володимир Сергійчук. Бадьористий, всевидячий, всюдисущий. Усе і про всіх знаючий. Раз по раз на сторінках газети з'являлися його блискучі статті і журналістські гучні розслідування про крадів і розтягаїв народного добра. Ім'я його, насамперед у правлячій верхівці регіонів, буквально наводило жах. Бо Володимир Іванович, як правило,

громив злочинців і казнокрадів вивіреними, влучно підібраними фактами. Сергійчук був у редакції якраз королем доказу.

Головну ж скрипку творчого процесу в редакції грав справжній лев газетної полоси Олександр Михайлович Матійко. Це був здоровенний чолов'яга з величезним, справді як у лева загривком світлого, довгого зсвілого волосся, котре постійно загірбав великою п'ятірнею, а воно не слухалося – розсипалося, спадало на обличчя, і водночас був людиною з навдивовижу м'якою, тонкою душею поета. Видав цілий ряд ліричних збірок. По – праву називався незрівняним, досконалим ерудитом літературного слова. Під правою рукою у його робочому столі повсякчас лежав товстелезний орфографічний словник, упорядкований ним і його покійним братом, і вже тоді, коли аргументів для переконання котрогось з авторів «геніального» твору, що не можна так писати, висловлюватись у Матійка не вистачало, він бурхливо відкочував від стола своє величезне крісло і діставав товстелезну книгу, промовисто кидав її на стіл. «Давайте, шановний, заглянемо як необхідно правильно базграти...» Либонь, зумисне вживав тут мало кому відоме слово, щоб остаточно підім'яти під себе суперника вербальної баталії.

Я ніколи не намагався сперечатися з Олександром Михайловичем, бо в знанні щедрот мови він справді був справдешнім асом, тільки мотав усе від його на вус, навіть записував окремі вирази, пояснення значень. Це була така доброякісна школа, котрої не дають ніякі вузи, академічні лекції. Знання шліфувала щоденна практика.

А ось Володя Сергійчук доволі часто з Матійком запекло сперечався. Ні, не з проблем точності вживання слова, а щодо використання певних аргументів, фактів, достовірності узагальнень чи висновків у його окремо взятій статті. І бачив я не одноразово, коли могутній, іноді геть роз'ярений у суперечці перший заступник головного редактора «Сільських вістей», які, підкреслю для значимості факту, виходили тоді у світ накладом понад 2,5 мільйони примірників, а це означає, що їх читали не менше десяти мільйонів українців, бо там де передплачує газету сім'я, її гортає в середньому четверо людей, – примирливо відступав, а то й здавався. Він тоді переставав Сергійчука називати Володимиром Івановичем, поблажливо величав якийсь час: «Володя»...

Повертаючись від Матійка з чергових бурхливих дебатів, Володимир Іванович неодмінно заглядав до мене, знервований, розпашілий ступав по кабінетику сюди – туди великими кроками, і крізь усміх казав: «Шура думав, що мене вплимає на м'якушці. Я перш ніж написати, сто разів усе перевірю, уточню. Для мене факт це головне...»

Так точно було насправді, я бачив його подібні старання не раз.

Король факту Володимир Сергійчук

Саме ось це – точність фактажу, наукова достовірність, аргументованість і була головною, характерною рисою Володимира Сергійчука в пору його серйозної журналістської діяльності. Скільки було прискіпливих партійних перевірок після його навдивовижу гострих газетних виступів,

але, їй – право, правду кажу, – жодного проколу. Він ніколи не робив ні єдиного кроку за межі чітко означеного конкретного дійства з розкішним і вигідним, можливо, для читабельності статті домислом, буйством фантазії. Його матеріали виглядали іноді начебто сухуваті щодо образності, без емоційних забарвлень, головну роль завжди грав приклад. Незаперечний, неспростовний. Разуочий факт.

Ще тоді, на початку вісімдесятих років минулого століття, я якось з поводом дізнався, що мій журналістський побратим усі вихідні проводить в архівах. На них проміняв літні відпустки, поїздки на відпочинок до моря. Що він пише кандидатську дисертацію. Затиснувши його якось у редакційному кутку, прискіпливо по – дружньому допитувався: скажи бодай, яка тема дослідження, як вона називається. Тут я й уперше почув: «Армія Богдана Хмельницького...»

Володя і армія, якісь фактично для мене не сумісні поняття. Кажу це, як людина, котра три роки своєї юності буквально викинула на згарище цієї безпардонної толоки, де в строю і на плацу банально топчуться людські гідність і честь, де все замінюється багаточасовою, нікому не потрібно муштрую. Можливо, тут мені й тривіально не пофортунило: я всі три роки служив в учбовому центрі, який був зразковим на Чорноморському флоті. Я тоді точно Сергійчука не розумів для чого досліджувати армію, де так принижується людська гідність, воля людини. Хоча тепер визнаю – я, напевне, помилявся. Бо наука має знати все. Тим паче історична. Він не прославляв, а досліджував армію, а себто й час, його героїв та негідників. Це потрібно всім нам для того, щоб осознаніше крокувати в майбутнє.

Захистивши кандидатську, Володимир Іванович захопився темою виробництва в СРСР... танків у роки Другої світової війни. Він знаходить у Москві престарілого вже, але ще з живою і образною пам'яттю Ісака Мойсейовича Зальцмана, уродженця містечка Томашпіль Вінницької області. У роки протиборства з фашистами цей чоловік була головна довірена особа Сталіна з будівництва бронетехніки в евакуації. Його відчайдушні і рішучі кроки в перші місяці війни на переобладнання потужного промислового виробництва змінила уяву всіх про те, як при бажанні, необхідності все можна підкорити майбутній перемозі. Ісак Зальцман за лічені дні після розгортання цехів, здебільшого під відкритим небом, в іншій частині держави, зумів налагодити випуск бойових машин, наче випуск млинців. Фактично на рівному місці за тиждень збільшивши їх випуск у двадцять (!) разів. Зверніть увагу: уже у вересні 1941 – го Ісаку Зальцману було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці за випуск танків серії Т – 34. З 1942 року – він нарком танкової промисловості.

Дослідження Володимира Сергійчука в публічному варіанті теми, озглавлені «Танковий король», повернуло дочасно забуте ім'я великого організатора виробництва, випускника Одеського політехнічного інституту, нашого земляка.

З цього, власне, починалася велика дослідницька робота науковця Сергійчука. Але вітри демократії поволеньки відкривали нові й нові дані архівів, і Володимир Іванович міг усе більше й більше зосереджуватись на вивченні історії національно – визвольних рухів в Україні. Полишив

роботу в газеті, став викладачем Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Кожну вільну хвилину віддавав пошукам нових історичних документів, аналізу подій і фактів. На початку незалежності України Володимир Сергійчук став чи не головним експертом у державі з геральдики, зокрема повернення до життя жовто – блакитного прапора. Ніхто не зібрав більше його цікавих, дорожочінних матеріалів, свідчень про ОУН – УПА, діяльність дивізії СС «Галичина», про Симона Петлюру і інших подвижників української державності.

Володимир Іванович вже давно доктор історичних наук, професор головного університету держави. У нього десятки книжок, монографій, досліджень. Тисячі студентів навчалися в пана Сергійчука дослідницькій роботі, вмінню точно і по – науковому викладати факти, документувати події. Серед учнів – десятки молодих науковців. Але пан професор щотижня багато часу тратить над дослідженням нових і нових матеріалів в архівних установах.

Знаю, що загалом життя професора могло б розвиватися і по іншій спіралі. На зламі двох епох – комуністичної і нинішньої, в Україні відбувалися всенародні вибори парламенту. В них брав участь і молодий ще тоді науковець Володимир Сергійчук. Зареструвався він кандидатом у народні депутати по виборчому округу, до складу якого увійшли його рідний Ружинський та Андрушівський райони Житомирщини. Ім'я науковця – дослідника тієї пори буквально не сходило зі сторінок преси, його як експерта запрошували ледве не на всі телеканали, позаяк усіх цікавили першоджерела багатьох документів і подій, які століттями були відгороджені цензурою від свідомості народу. І тому на зустрічах у районах Володимира буквально зустрічали на «ура», засипали запитаннями. Люди з його уст хотіли почути правду про часи, в які їх тримали за бидло.

Головним суперником у кандидата в нардепи Сергійчука виявилася людина з старої партійної номенклатури, яку подекуди вже на зустрічах гнівно навіть у далеких селах освістували і часто зовсім не бажали слухати. Дехто поспішно вітав Володимира Івановича з завоюванням папахи парламентаря. Одначе старі комуністичні важелі впливу на маси, через пригодованих за десятиліття співжиття з так званими активістами, які беззмінно на місцях складали, казати б, уже штатні виборчі комісії, які «по – своєму» рахували бюлетені і вписували результати голосування до безсоромних протоколів, учинили дивну математичну пошкоду. Вчора всі голосували за прізвище одного симпатика, а завтра переможцем назвали зовсім іншого. Тільки ще довго потім понад річками Росава і Гуйва, що полощуть береги цих районів, звучали голоси п'яних диких команд рахувальників. Каламутних, як кисіль людців і їхнього обранця...

На щастя ряд державних архівних закладів знаходяться в тому районі столиці, де мешкаю я. Раз або й два на місяць із величезним задоволенням зустрічаю Володимира Сергійчука, архіварусного затворника на зупинці міського транспорту, або й у троллейбусі. Часто думаю: уже понад тридцять три роки він регулярно вивчає першоджерела нашої історії. Напевне, знає буквально все з нашої минувшини. Просто з давніх пір відома мені його прискіпливість, принциповість при оприлюдненні фактів історії. Він

такий, що не омине жодної деталі в темі дослідження: до всього докопаться, віднайде джерела подій. Справжні професор історії.

Колись, коли я працював головним редактором газети «Правда України», Володимир Іванович запропонував нам ряд публікацій якраз щодо основ зародження дивізії СС «Галичина». Я чудово розумів, що тема напевно не для російськомовного видання яким було це видання, та ще й у гарячу пору передплати. До того ж на дворі стояла лише половина дев'яностих років минулого століття, коли подібна тема виглядала новинкою в пресі, своєрідним історичним новаторством. Мої заступники так і шипіли зусибіч: «Сан Сановичу! Не можна ставити такий матеріал у номер, та ще й з продовженням. Від нас відвернуться ті, хто традиційно читає видання. Не передплатять газети...»

Я наполіг. Для мене було важливо те, що відомий і вельми шанований у наукових, державних колах професор В. Сергійчук вважає: колишній бойовий листок ЦК КПУ «Правда України» нарешті перетворилася в демократичне, поважне видання, в якому він може публікувати свої дослідження з історії боротьби українського народу за свою національну незалежність. Поставили на пів полоси статтю Сергійчука, опублікували. Прилітає вранці Володя. Злий, кусючий: «на фіга без мого дозволу зробили правку?»

– Де? Та не може такого бути, – кажу.

Скликаю всіх причетних до свіжого номера, влаштовуємо доскіпливу розбірку. Виявляється, справді, коректори в одному місці спростили, як їм здалося, неоковирний вираз, вважаючи, що слово звучить як українізм, замінили його іншим російським, схожим на оригінал. Але не так вийшло, як мислить Сергійчук. Аби уникнути надалі подібних непорозумінь, прийняли соломонове рішення: надалі всі матеріали Володимира Івановича публікувати виключно українською, вичитані в гранках ним особисто, і обов'язково підписані. Були це неперевершені статті за темами, за актуальністю і злободенністю, за вмінням подати матеріал, підкріпити його аргументами й архівними фактами. Пан Володимир попри все ще й чудово володіє словом у своїй рідній історичній царині.

Разючий приклад професора надихає

Я давно готувався до того, аби за прикладом В. Сергійчука самому заглибитись в архівні матерії. Так би сказати, віч – на – віч зустрітись з історією в дослідницькій тиші. І таке минулої зими нарешті сталося. Я провів десятки годин за матеріалами, котрі лише не так давно розсекретили, відкрили для публічного огляду. З першоджерел зробив для себе надзвичайно багато відкрить.

Цікава деталь. Яку з архівних справ не візьму для огляду, відкрию коленкор, далі йде список тих, хто ознайомився, працював над цими матеріалами, вивчав їх. Обов'язково знаходжу прізвище мого давнього друга. Іноді тут значиться його прізвище по декілька разів у різні роки перегляду. Це означає, не просто ознайомився, а щось уточняв, перевіряв пан професор.

Якось заглибився в читання формуляру справи генерал – хорунжого Армії УНР Всеволода Змієнка. Чую хтось легенько торкається мого плеча. Піднімаю голову: наді мною стоїть Володимир Іванович Сергійчук. До речі, як мені здалося, він зовсім не здивувався, що я тут, гортаю архівні справи. Заговорив, так мовбито на цьому місці ми з ним розпрощалися вчора.

– Ти бачив? – показую його автограф під колєнкором справи, датований 2005 роком. – Куди не поткнуся твої відмітки, ти, мабуть, зі всім тут уже ознайомився...

– Та ні, – усміхається. – Цього добитися практично не реально. Просто нас з тобою, швидше за все, цікавлять матеріали однакового, подібного спрямування. А тут ще стільки непізнаного мною, що для вивчення всього надбаного потрібно ще, мабуть, із шість людських життів...

На позаминулу Покрову вийшов указ глави держави про встановлення всенародного свята День захисника Вітчизни: відтепер він буде відзначатися 14 жовтня. І я точно знаю, що це найбільша перемога якраз науковця Володимира Сергійчука, який ще в 1991 році, коли ми всі тільки готувалися до перших виборів Президента України заговорив на повен голос про те, що в нашої армії мають бути свої вікопомні для народу народини, а не казка більшовиків про якусь там перемогу під Нарвою і Псковом. І навіщо нам взагалі та естонська Нарва і московітський Псков. Що ми маємо до того?

Він писав, що на Покрову Пресвятої Богородиці 1942 року народилася Українська повстанська армія, створена за традицією козацького війська з сотень, куренів і роїв. Тоді ж провела свої перші бойові хрещення проти фашистів. Насамперед на Волині, затим на Житомирщині, Київщині. Одним із перших творців УПА, а значить й українських збройних сил, переконаний В. Сергійчук, треба називати Василя Івахіва, військового референта УПА – Північ, який щонайбільше прислужився справі утворення перших бойових загонів українців. Командиром початкових відділів УПА був Сергій Качинський – підпільна кличка «Остап». Коли у Західній Україні вшановували Акт Відновлення Української державності 30 червня 1941 року, зокрема у Рівному, на цьому велелюдному святі бандерівці вже мали свій курінь імені Холодного Яру. Ось звідки починалася нинішня українська армія, а не з – під Нарви та Пскова, як, до речі, придумав авантюрист Лейба Давидович Бронштейн, він же, пріснопам'ятний політичний авантюрист Лев Троцький ...

Окрім того, Покрова найбільше храмове свято запорізьких козаків, роками наполегливо переконував усіх В. Сергійчук. Богородиця була їхньою захисницею в далеких походах, під її покровом вони не боялися ні розбурхані стихії, ні злих ворожих сил. Саме Покрова має стати часом народин українського національного війська.

Від пори перших історичних розвідок Володимира Сергійчука з цієї тематики поминуло заледве не чверть віку, але він, разом з іншими українськими істориками, невтомно лупав монументальну скалу закам'янілої радянської свідомості. Сподіваюся, ви ж пам'ятаєте знамените ленінська: «нас недаром називали твердокаменними!» Володимир Іванович у зв'язку з цим неодноразово писав у статтях, стверджував у передачах радіо

і телебачення свій постулат: «що і як святкуємо, в те й перетворюємося самі...» Тобто, в закам'янілого тупого совка. Десятиліттями вшановували радянську армію, як свою, залишалися зав'язалими радянськими просторіками. Цуралися власного рідного війська, національного, звели його до потішного президентського полку. Бездумно позбулися ядерного потенціалу. Тому й несемо нині такі колосальні втрати перед наступом закоренілого віковичного ворога.

«Визволителі» захопили редакцію...

Я все це розповідаю, аби переконати вас, друзі, а, можливо, й зайвий раз утвердитися і самому в тій незаперечній для мене істині, що наука, в тому числі й історична, найбільш життєдіяльна, пробивна сила. Вона неодмінно розставить усе по своїх полицках. Відновить істину й справедливість. З цим я віч – на – віч зіштовхнувся в одному з державних архівів, куди прийшов, можливо, із заздощів до всезнайства мого давнього приятеля професора Володимира Сергійчука. І не пошкодував. Досадую, що не зайнявся серйозними історичними дослідженнями раніше.

Як багато тут новизни, фактажу з історії минувшини. А особливо ж штрихів, деталей з життя людей, особистостей. Цілих колективів. Кожен лист, аркуш тут дихає історією, старожитностями.

Мене, як колишнього журналіста, насамперед цікавили українські видання, які виходили друком за кордоном. І, знаєте, я знайшов у формулярах одного з державних архівів оригінали видання, які ще ніхто не читав в Україні. Навіть пан Сергійчук. Ми з вами будемо першими...

Як я уявляю собі, все виглядало так. Починаючи з сорокових років минулого століття на одній з вулиць Берліна, у невеличкому особняку, я б міг вам назвати навіть його адресу, (але навіщо вона вам?), було розгорнуто видання газети «Українська дійсність» (УД). Тут же за стінкою від редакції містилася й друкарня з наборним цехом і паперорізальними та друкарськими машинами. Видавався тижневик до весни 1945 – го, поки бойові дії не розгорнулися під самими вікнами старого котеджу.

Одного дня, напевне, сюди зайшли радянські солдати. Вони, як я думаю, повівертали каси шрифтів друкарні у пошуках чогось цікавого і диковинного, такого, що можна поцупити на дембель, або й випити та закусити. Можливо, дивувалися тому, які дрібні ці літери, що розсипалися на підлозі з наборних кас: є навіть кома, тире, знак оклику, а ось і незвичне «і» з крапкою. І навіть з двома крапками над паличкою трапляються букви також. А ще «визволителі» в приміщеннях редакції наштовхнулися на сувої газетних гранок. Це, можливо, хтось не знає, – відбитки набраних, підготовлених до виставлення на полосу текстів статей з коректорськими правками. В іншій кімнаті, з німецькою педантичністю розфасовані за місяцями надходження до редакції, зберігалися папки листів читачів до газети. Звичайно ж, дивною для сибіряків чи бурятів, виключно українською мовою. Бо світ на той час ще не був таким неймовірно зрусаченим, ганебно омосковщеним, як зараз. Тому українці не викаблучуючись писали здебільшого рідною мовою. (Забігаючи наперед оповіді, у дужках зазначу,

що я так і не знайшов у пошті «Української дійсності» ні єдиного (!) листа російською. Хто не вірить – сходіть до архіву.)

Послання газетяркам писані суржилом, але видно, що українцями. Якщо серед «переможців», які оглядали в редакції та друкарні здобич, був офіцер, він повинен був знати, що про кожну таку ворожу ідеологічну знахідку кінче належало доповідати вгору «по начальству», неминуче – політпрацівникам, але насамперед, звісно ж, «Смершу». Тим паче тоді, якщо це стосувалося ненависного українського видання.

Далі приїздила спеціальна бригада. До складу її входили люди, які володіли українською. Вони все «шерстили» в редакції. По можливості поверхово – газетні гранки й листи тут же читалися. Склалися протоколи й за їх даними писалися доноси для спецорганів. Потім усе знайдене пакувалося в мішки, і їх відправляли до Києва, в НКВС Української РСР. Там нова спеціальна бригада експертів ще раз все перевіряла на предмет виявлення того, хто конкретно і про що писав. Де він знаходився, звідки безпосередньо озивався. Склалися списки автури газети «УД». По лінії НКВС уточнялося, чи справді були, є такі люди на світі, де мешкають їхні родичі на теренах республіки. Так сотні, якщо не тисячі людей потрапляли «на олівець», «під ковпак» навіжених енкевеевців. До певних людей виїздили спеціальні бригади з обшуками.

Усі ці матеріали тривалий час були засекреченими. З них чекісти для своїх премій, отримання дострокових службових звань і високих нагород, «вичавлювали» десятки кримінальних справ проти «ворогів народу» і їхніх родичів. І тільки 14 вересня 1995 року з матеріалів редакції берлінської газети «Українська дійсність» зняли покривало таємничості. Однак, скажу, відтоді ніхто з дослідників не удостоїв увагою матеріали тижневика. Це ж були не підшивки видання, які можна з інтересом погортати, щось у них почитати, щось скопіювати, а мало впорядковані папки давніх гранок і сувої листів до редакції газети Німеччини. Останні були написані на клаптиках паперу, інші на учнівських зошитах, лише один чи два вистукані на друкарських машинках. Помережані різними, доволі часто геть незрозумілими для прочитання почерками напівграмотних людей, багато з яких взагалі не мали будь – якої освіти. Все в них за десятиліття вичахло, окрім живих думок, які залишилися кривульками на папері. Знаки далеких людей, в живих яких уже давно немає.

Для мене, багатолітнього фахівця інформаційного поля сучасності, це було схожим на зустріч мандрівником справжньої криниці в пустелі. Знаючи ціну редакційної пошти видання, а також вмінню творчого колективу добирати матеріали до друку, я міг за гранками статей, не маючи в руках жодного цілісного номера «УД», скласти справжню ціну репугаційного рівня газети, достовірно оцінити якість матеріалів тижневика. Що, власне, й поспішаю зробити.

Це було, безумовно, цікаве україномовне видання. Випускалося вона, як мені видається, для інформаційних потреб українців, які виявилися вивезеними на роботу до Німеччини з України, або й самі приїхали сюди у пошуках кращої, ситнішої долі, можливо, потрапили до полону на полях світової війни, а чи просто здалися на милість вояків рейху.

Мене найбільше щиро подивувало і приємне вразило те, що в архіві гранок (щоправда, важко сказати, які з них пройшли випробування газетним рядком, а які ще лежали в запасі) було багато статей, літературних оглядів, розповідей про бібліографічні новинки такої знаменитої особистості, як Дмитро Іванович Дорошенко. Думаю, що він підпрацьовував у даному виданні, котре, як стало зрозуміло, редагував інженер Іван Калинович.

Родом пан Калинович був із Кременчука, що на Полтавщині, колишній капітан царської армії. В часи української революції командував куренем. Дослужився до звання полковника УНР. Пройшов крізь переслідування й полони російської та польської влад. Але й цього виявилось замало для його щедрої на випробування долі, бо потрапивши на Закарпаття, «загримів» іще й до мадьярського концтабору, звідки вибрався з великими потугами, втратою дорогоцінного здоров'я. Вирвавшись в еміграцію до Німеччини, став близькою й відданою людиною особисто самого гетьмана Павла Скоропадського, який мешкав у Берліні. За його безпосередньої підтримки почав видавати на початку сорокових років минулого століття газету «Українська дійсність». В усі часи її існування був незмінним редактором видання. А творче шефство над газетою узяв особисто Дмитро Іванович Дорошенко, званням якого, вправності і хисту майстра слова котрого особливо довіряв Павло Скоропадський.

Рицар слова Дмитро Дорошенко

Дмитро Дорошенко – нащадок двох гетьманів України – Михайла Дорошенка (1622 – 1628 рр.) та Петра Дорошенка (з 1665 року по 1676 рік – гетьман Війська Запорозького Правобережної України, очільник Гетьманщини в 1668 – 1670 рр.). Це був імпазантний, з лоском графської респектабельності, навдивовижу симпатичний і врівноважений чоловік, який своєму зовнішньому вигляду завжди надавав особливо важливого значення. І, либонь, не безпричинно. Адже, приміром, у квітні 1917 – го він призначається Тимчасовим урядом у Петрограді комісаром Галичини й Буковини з правами генерал – губернатора. За тим стає губерньським комісаром у Чернігові. 1918 року, за гетьмана Павла Скоропадського – міністр закордонних справ Української держави.

Дмитро Іванович по духу й крові щирий, переконаний українець за надзвичайно короткий час перебування на вершині влади зробив надзвичайно багато для українізації урядових структур. Маючи особистий вплив на гетьмана Скоропадського, постійно переконував того, що без цього не збудувати нам вільної, незалежної держави. Це була його тверда, непохитна упевненість. На цю тему він написав чимало статей – і до свого урядування, і значно пізніше. Володіючи буквально енциклопедичними знаннями з різних галузей світобудови, був блискучим істориком, публіцистом, літературним критиком, бібліографом.

Я особисто переконаний, що фігура Дмитра Дорошенка українцями просто таки недооцінена. Він створив за своє не тривале земне буття, а прожив лише 68 років, стільки, як ніхто, мабуть з політичних діячів та

майстрів писемного слова. Він творив багато і блискуче. В його спадку стільки книг, статей, розвідок, портерів подій, що про подібне міг би мріяти чи не кожен маститий письменник. В архівній справі про яку розповідаю, поряд із набраними текстами статей за підписом Дмитра Івановича, себто, гранками, я знайшов рукописи творів, з яких ментрапажі друкарні готували подачі статей для публікації.

За чітким каліграфічним почерком вгадувалася натура людини впевненої в собі і в тому, що вона стверджує своїм текстом. Інтуїтивно вчувалося дивне горіння душі. Принісши з собою ноутбук до архіву, я передрукував ряд заворожливих текстів. Потім почав звіряти з тим, що є вже в його відомих українському загалу творах, що оцифроване в Інтернеті, і прийшов, знаєте, до того конкретного висновку, що частину знайденого енкеєвесниками у Берліні Дмитро Іванович, очевидно, спеціально готував для «Української дійсності». Значить, поважав це видання, дорожив зустріччю з його читачами – українцями. Тому ці виписки, гадаю, будуть вельми цінні для первісного оприлюднення в моїй новій книзі. Як ось, приміром, ця рецензія на поетичну збірку Юрія Клена «Прокляті роки», котра з'явилася друком у Кракові, 1943 року.

Знайомтесь, будь ласка (тут і далі збережено орфографію і стилістику автора):

«Перед нами книга, писана кров'ю серця і соками нервів...»

Читаючи її, переживаєш з автором увесь жах страшного руйнування, нищення України більшовицькими катями. Автор – відомий український поет, що тільки в 1931 році визволився з того царства сатани, в якому довелося йому і в підвалах «чека» разом із «смертниками» сидіти, й бути свідком страшного голоду 1933 року, коли.

*... дурні Грицьки і Опанаси
Вмирили як у зливу комарі,
Тоді по селах їли людське м'ясо
І хліб пекли з розтертої кори,*

І бачити, як нищено не тільки матеріальну культуру, але й спотворювали душу українського народу, навічно й витравлено з неї всякі людські почуття. Поема «Прокляті роки» присвячена цим страшним часам і цим тяжким переживанням:

*Пригадую підвал чека в Полтаві,
Де я колись години три чекав.
Лилось крізь шиби світло золотаве,
І я затерті написи читав
На ванні отім... Ніхто у книгу слави
Тих смертників імена не вписав,
Що звідси тим, які живуть на світі,
Свої останні креслили привіти:
«Чекаю розстрілу. Петро Палій».
«Сьогодні вмру за тебе, мій народ».
Іван Манзюк». « – Кінець, нема надій.
«Прокляття шлю катам, Василь Макода».
«Живіть і не зрікайтесь гордих мрій,*

О, ви, кому ще світить сонце вроди.

Михайло В'юн». – «Марусі мій уклін.

Іду на смерть. Манюра Валентин».

З країни сліз і смутку поет шле привіт тим, «хто гордо кинув рідний край», не бажаючи скоритися ворогу:

Брати мої в далекому вигнанні,

Що ваших голосів давно не чуť.

Яким прийдеться, може, до сконання

В душі копити гнів, важкий як ртуть,

Мужжайтеся, блукаючи за гранню,

Як що не дано вам рушати в путь...

Але думка поваги прихована до рідного, поневоленого краю, до золотоговерхого Києва, де б'ється серце українського народу, де все говорить про інші, кращі часи, де навіть зруйновані й німі пам'ятки нагадують про величне минуле:

Хай скніє Лавра в одязі вдовиці

Над потемнілим окладом ікон,

Але, всміхаючись крізь блискавиці,

Ти, Києве, цвітеш, як вічний сон,

Який ще досі стомленому сниться,

Та тільки де твій пурпур і висон?

І знов насуваються спомини і ремінісценції з пережитих «проклятих років, коли над многотрадальним містом»:

Хтось невидимий в полі важко гунав

І, знову душу віючи від тіл,

Шрапнеллю грімко брук щербатий хрунав,

Де круки з шелестом веселих крил

Робили гнізда в падлі кінських трупів

І плетиво тягли блакитних жил,

І танцювала на вістрях багнетів

Смерть, мов Кармен, під ляскіт кастанетів.

Свою поему кінчить автор молитвою за всіх «страждених і угнетених», за всіх, кому

Вже не судилося узріти світло,

Що їх я думкою не обійму;

За всіх, кому зруйновано їх житло...

Коли безжально кинули в тюрму,

Щоб радість їм ніколи не розвітла.

О, тільки дотиком легеньким рук,

Позбав їх, Господи, страждань і мук!

Мов величний акорд звучить остання строфа поеми, що заключає собою «молитву» повил?:

Тож реально помолімося за всіх,

Кого сувора доля не пригорне,

Хто не пізнав ні радості, ні втіх,

За всіх, кого нещадно чавлять жорна,

Кому завмер у горлі криком сміх,

*Чиї неясні дні, як ночі, чорні,
Ти, Боже, їх у темряві не кинь,
Благослови їм шлях серед пустині.*

Ця невеличка, але така багата змістом, перейнята глибоким почуття, поема, зложена прегарними, повнозвучними октавами, дає живіше і яскравіше уявлення про більшовицький «рай», ніж десятки томів описів і репортажів. Вона становить собою не тільки цінне придбання української літератури, але й історичний документ – вікопомну пам'ятку Голготи (буква «ф» закреслена – **О.Г.**), яку пройшов український народ під більшовицьким пануванням.

Д – р Дмитро Дорошенко.

Від автора: Ви помітили примітну і дивну манеру письма Дмитра Івановича Дорошенка. Він рецензію на поетичну збірку щирого українця німецького походження Освальда – Екарта Бурггардта (літературний псевдонім – Юрій Клен) подає наче в стилі поезії. Іноді навіть важко зрозуміти, де, так би сказати, закінчується авторська підводка, а де починається барвиста канва віршування. Виходить немовби одна повселюдна картина. І ніякого менторського тону. Одне – два речення з нового абзацу і вивід читача на річище самої глибинної поезії. Відтак, не рецензент подає основні думки сонму віршів у перевеслі поеми «Прокляті роки», як те буває в аналізі критиків, а сам автор сам себе аргументує. У кінці рецензії ти відчуваєш, що спілкувався не з літературним критиком, а з самим поетом.

Думаю, що Дмитро Дорошенко, як історик, літературознавець, бібліограф вельми добре знав, що Юрій Клен унікальна особистість на літературному фронті тієї драматичної пори. Що подібного йому митця з почуттям музичності поезії не було. Не дивно, що саме він здійснив переклади на українську вокальних творів Л. Бетховена, Ф. Шуберта, Р. Шумана, лібрето до опери Ріхарда Штрауса «Саломея» (за однойменною драмою Оскара Валайда), уривки з поеми «Пісня про Нібелунгів» та численних поезій англійських (Байрон, Шеллі), німецьких (Рільке і Георгі) та французьких поетів. Нарешті, саме за редакцією Освальда Бурггардта (Юрій Клен) видавався тридцятитомний переклад на українську творів Джека Лондона, восьмитомове зібрання поезії Бернарда Шоу, а також книги Діккенса. І це очевидно було б цікаво для аудиторії берлінської газети «Українська дійсність». Але Дорошенко про це не обмовився й словом, позаяк, як я думаю, важливо було дати на зуб читачеві чарівну музику чесною і правдивою поезією Юрія Клена. Що й він зробив. Цінуючи обмежену площу рідномовного видання у вигнанні.

Краватки для Коцюбинського

До тридцятих роковин смерті Михайла Коцюбинського Дмитро Дорошенко пише велику статтю про письменника. Гадаю, що з неї заслуговує на увагу лише заключна її частина, присвячена спогадам про особисті зустрічі з Михайлом Михайловичем, оскільки, як мені здається, вони ніде

не публікувалися, окрім у УД, подаю своїм читачам і її. Це копія з гранок «Української дійсності» 1943 – го року:

«На останку – пара слів з моїх особистих споминів про Коцюбинського. Коли вірно, що між творами письменника й самим їх творцем мусить бути повна гармонія, то це особливо можна сказати якраз про Коцюбинського. Людину високої духовної культури, тонкого естета, який в усьому любив красу, – такий був він був у житті. Самий його зовнішній вигляд, поведження з людьми, впадали в око кожному, хто мав з ним діло. Аж дивно! Людина з глухої провінції, майже без освіти, вирісши змалку в тісних обставинах малого міщанського життя, у злиднях, він справляв враження справжнього аристократа. Був дійсно аристократом – духу, джентльменом у кращому розумінні цього слова. Вище середній зростом, худорлявий, блідий з матовим обличчям, з невеличкою чорною борідкою, з високим чолом на дуже рано полисілій голові, бездоганно і з великим смаком одягнений, стриманий, коректний – робив Коцюбинський враження «європейця» вже при першій з ним зустрічі.

Таким я пізнав його літом 1903 року в Полтаві, у незабутні дні свята відкриття пам'ятника Котляревському. Як відомо, це була перша прилюдна маніфестація українства в старій Росії, справжнє «свято української інтелігенції», як його влучно назвав Єфремов.

На це свято приїхало багато й багато чернігівців, серед них Коцюбинський з своєю дружиною Вірою Юстимівною. Нас познайомив І. Л. Шрач. Розмови були уривчасті й короткі, бо вся увага зосереджувалася на самому святі й подіях, що були зв'язані з ним: наради, збори, демонстрація з приводу заборони читати привітання українською мовою.

Другого року восени, повертаючись зі Львова, де я був слухачем українських наукових курсів, заїхав до Чернігова і склав візиту Коцюбинським. Письменник багато розпитував про Львів, про спільних знайомих. Він уже бував у Галичині й дуже добре познайомився з тамтешніми обставинами життя – буття й людьми. Здається, що найбільше він зійшовся з покійним Н.М. Гнатюком. Побував він тоді й у Відні, де за провідника йому був теж уже покійний док. В. Кушнір.

Коли літом 1905 року я перебував у Відні, то Кушнір оповідав мені про Коцюбинського, котрий зробив на нього враження саме своєю, як у Галичині кажуть «товариською оглядою». Кушнір характеризував його словом «Uberfeiger», і казав, що Коцюбинський був великим аматором гарних краваток і не міг пройти байдуже повз вітрини крамниць, де краватки були виставлені напоказ. Він накупив їх кілька десятків. Певна річ, що не менше краваток цікавився наш письменник художніми скарбами Відня, його музеями й мальовничими околицями.

З Коцюбинським зустрічалися ми рідко. Бо ніколи не мешкали одночасно в одному місті, але листувалися поміж собою. Те листування доторкалося в перших роках по революції (десь у 1907 – 1908) справ чернігівської «Просвіти», де Коцюбинський був головою й виявив велику енергію у веденні товариства. Він клопотався про оживлення роботи філії «Просвіти» і намовляв мене, щоб я подбав про таку в Глухові, де я мав близькі зв'язки і частенько туди наїздив. Але з моїх заходів нічого не вийшло: в

Глухові було чимало свідомої української молоді, але з людей старших – майже нікого. Та скоро чернігівська адміністрація примусила Коцюбинського покинути головування, а за якийсь час закрила і саму «Просвіту».

У 1910 – 1913 роках, проживаючи в Катеринославі, я редагував там двотижневик «Дніпрові хвилі». Я не зважився просити славного письменника, щоб він дав шось зі своїх творів до скромного провінціального видання, але я написав Коцюбинському, щоб він прислав мені бібліографічний список своїх творів, виданих у чужомовних перекладах. Він зразу ж мені прислав, – таки чималенький, – і я умістив його в «Дн. хвилях». Одночасно з тим писав Коцюбинський, що нездужає, що покинув службу, їде на Капрі, й що йому вже тяжко писати.

Невиліковна хвороба серця звела його в могилу. Якийсь час до цього він лежав у чернігівській клініці на теперішньому бульварі Шевченка, поруч з Ботанічним садом. Було це в кінці 1912 року, чи на початку 1913 – го. Я приїхав до Києва, і Е.Х. Чикаленко запропонував мені відвідати хворого Коцюбинського. Ми пішли до письменника. Михайло Михайлович страшенно схуд, лице його стало зовсім біле і наче прозоре. Він дуже нам зрадів, про все розпитував, але про свою хворобу не мав охоти говорити. А якщо запитували, нарікав лише на страшенне безсоння, буквально не спав цілими місяцями. Коли ми здивувалися, як то можна так витримати, він сумно посміхнувшись, сказав, що й сам тому дивується... Ми потішали хворого й потішали, як уміли. Але, прощаючись, нам було зрозуміло, що довго йому так не прожити.

Коцюбинський був справді задоволений з наших відвідин. Це видно з його листа М. Горькому, якраз від дня нашого візиту (він потім був надрукований). Михайло Михайлович у ньому писав: «Якби ви знали, які люди мене відвідують...»

Це було моє останнє з ним побачення. Весною 1913 – го Його не стало. Я не міг поїхати на похорони Коцюбинського, але моя дружина, Наталія Михайлівна, поїхала як делегатка Катеринославської «Просвіти». Свої враження вона потім подала на сторінках «Дніпрових хвиль». Поховали Коцюбинського на мальовничому цвинтарі Троїцького монастиря на високому березі Дніпра, там де вже спочивали Опанас Маркевич і Леонід Глібов. Але дивна річ: у свій час не було поставлено хрест над могилою Коцюбинського, і вже восени 1917 року, коли я проживав у Чернігові й відвідував Троїцький цвинтар, ніхто не міг мені вказати могилу, де поховано Михайла Коцюбинського... Чи віднайшли її пізніше – не знаю.

Д – р Д. Дорошенко.

Рідкісний ювілей

(До 35 – ліття видавничої діяльності Юрія Тищенка)

Це справді дуже рідкісний ювілей – 35 років українського видавництва. А пов'язане цей книгодрук з ім'ям Юрія Тищенка, або як його знає вся Україна, «Юрія Сірого». Знає не тільки як видавця, а як і письменника. Особливо ж як автора популярних книжок для молоді.

Народився Юрій Тищенко 1880 р. у Таврії. Спочатку він був народним учителем. Його українська й просвітня, громадська діяльність завершилася для нього переслідуваннями з боку російської адміністрації, Тому він опинився за якийсь час в еміграції у Львові. Але в р. 1907 Юрій Тищенко під чужим ім'ям повернувся до Києва й розвинув тут дивовижно широку видавничу й культурно – просвітницьку діяльність. Він заснував року 1908 – го видавництво популярних книжок, організував переклади найкращих зарубіжних творів для молоді, редагує тижневик «Село», став фактичним редактором «Літературно – наукового вісника», незадовго перед тим перенесеного зі Львова до Києва. Крім того, заснував видавництва «Дзвін – 2» та «Українська школа». Ставши на чолі книгарні «Літературно – наукового вісника» у Києві, пан Юрій започаткував її філії у Харкові, Кременчуці й Катеринодарі. Зважте, це все робила людина, яка жила під австрійським паспортом, виданим на чуже ім'я, яку розшукувала поліція, й на його нещастя, натрапила на слід порушника правил: перед вибухом революції Юрій Тищенко опинився в тюрмі.

Фактично революція його визволила й він знову віддався своєму улюбленому ділу – видавництву літератури й періодики. Щоб постачати українські шкільні підручники. Тищенко спрямовує свою активну діяльність до Відня, де встигає видати й перетранспортувати в Україну сотні тисяч примірників цікавих, корисних книжок. Коли шлях до України був відрізаний, він видавав книжки для еміграції, переважно белетристику.

Якийсь час Ю. Тищенко працював у Берліні, потім у Празі, де мав українську книгарню й час від часу випускав книжки. У 1934 році знову починає бурхливу видавничу практику в Україні, коли влада знову переслідує, перебирається до Перечина, де відкриває українську книгарню й видавництво. В 1939 році вертається до Праги й закладає тут нове наново засноване українське видавництво. Тут за останні роки здобула собі широку славу видрукувана ним «Наукова бібліотека». До неї ввійшло вже понад два десятки чепурних томиків праць з української археології, історії, історії української літератури і розвідок праць з різних галузей знань. Оце ж бо справжня українська впертість і наполегливість!

Юрія Тищенка характеризує як видавця перш за все надзвичайна енергія й підприємливість, котра так рідка тепер серед наших людей. Він працює серед найважчих умовин, переживши одну катастрофу за іншою, але не втрачає духу, знову встає на ноги і береться за продовження справ. Не маючи ні капіталів, ні субсидій, він уміє поставити своє підприємство на твердий ґрунт, вміло знаходить ринок збуту продукції, якою є українська книга.

Інше, що його характеризує, як видавця, це вмільний вибір книжок для видання. Він володіє чудовим природнім смаком як читач, і, звичайно ж, як знавець кон'юнктури ринку. А особливо ж наділений пан директор умінням випустити охайну книжечку серед найбільш, здавалося б, несприятливих обставин.

Юрій Тищенко аж ніяк не комерційний, а переконаний ідейний видавець, сам попри все цікавий, самобутній письменник і людина з гарними літературними здібностями. Приємно відмітити 35 – літній ювілей видав-

ничої діяльності Юрія Тищенка, як зразок відданості культурно – про-
світницькій справі, як приклад витривалості і вірного служіння інтересам
українського народу й розвитку, популяризації нашої рідної української
мови.

Д – р Д. Дорошенко.

«Український засів» у Харкові

Під такою назвою виходить з осені 1942 року у Харкові український
місячник під редакцією відомого українського вченого й літературного
критика док – ра Віктора Петрова. Перед нами перших два числа: за жов-
тень (ст. 80) і листопад (ст. 96). На початку першого числа видруковано по
німецький й – українською статтю зондерфюрера д – ра Бернгарда Пайра
під назвою «Думки німецького вояка з приводу заснування українського
літературного місячника в 1942 році».

Цей журнал ставить собі завдання згуртувати навколо себе старі й мо-
лоді творчі сили. В своїх книжках «Український засів» друкує ряд поезій
молодих авторів: Вас. Борового, Дм. Ніценка, Г. Соколенка, Ол. Веретин-
ченка, Л. Милича, Ол. Запоржця, а також поезії пан. М. Зерова і Ю. Косач;
крім оригінальних поезій знаходимо переклади з німецьких поетів: Гінте-
ра Манніха, Рудольфа Біндінга, Йоганна Лінке, Ганса Кароса; з естонської
поета Фр. Де Коведо й уривок з поеми Байрона «Мазепа».

У відділі прози оповідання: Григорія Косинки «Фавет», П. Білева «Ми-
кола Лещенко» й «Оповідання про сталінського сокола», В. Плята «Чем-
ність» і «Князі», Євг. Яворівського «Мужність», В. Домонтовича «Без
грунту», М. Цуканова «Шляхом», В. Дубровського «Колодязь» і дуже ці-
кавий нарис Юко «Кременчук на погляд Заходу».

Усі оповідання й нариси малюють життя під більшовиками, всю ту
жахливу моральну й матеріальну обстановку, в якій мучилось нещасливе
населення України протягом двадцятилітнього панування більшовиків. З
цього погляду оповідання, уміщені в «Укр. засіві», залишаються історич-
ними документами.

Великий інтерес мають нариси, присвяченні пам'яті жертв більшо-
вицького лихоліття: Григорія Косинки (Ю. Бойка) і Миколи Хвильового
(В. Гришка). У відділі наукових студій уміщено статтю В. Петрова «Готи
на Україні та культура полів поховань». В розділі «Критика і бібліографія»
знайдемо ряд докладних рецензій: Б.П. на німецьке видання українською
новел; М. Яшека – на Шевченківську бібліографію Вол. Дорошенка; Ю.
Шевельова – на німецько – український словник Г. Наконечної; В. Державина – на
«драматичну макулатуру» О. Корнійчука; Мик. Оглоблина – на
повісті В. Кархути й Св. Ольшенка – Вільхи; Гр. Шевчука – на повість Л.
Мосеноза «Засів»; В.П. – на збірку поезій Кравцева «Під чужими зоря-
ми»; А Коцельова на «Орбію» проф. С. Жебельова;

У першому числі знаходимо ще зауваження художників М. Бурачка, О.
Бекетова й М. Уварова на дуже цікаво зложену «Культурну хроніку».

Як ми чули, друкується і має скоро вийти число третє журналу і вже
готове до друку четвєрте число. Зовнішній вигляд журналу скромний,

але гарненський. Друкується він у м. Сумах. Трохи дивує, що не подано ні адреси редакції журналу, ні умов передплати. Мабуть, це викликано особливими умовами видання в місті, так близькому до театру бойових дій.

Д – р Д. Дорошенко.

Листи до редакції газети «Українська дійсність»

У Центральному державному архіві органів державної влади та управлінь України, доставлені з розбомбленого Берліна, поруч із гранками україномовної газети «Українська дійсність» лежить кілька папок зжовклих, вицвілих від часу листів читачів видання, які надійшли в фронтові роки з усіх кінців окупованих Німеччиною територій. Перечитавши основну масу їх, я вибрав для тебе, мій читачу, найяскравіші з них. Суть моєї літературної обробки полягала лише в тому, аби в окремих словах поправити окремі літери, подекуди розставити абзаци, по можливості зм'якшити окремі образливі вирази, котрі подекуди вжиті в дусі тодішнього фронтового життя – буття. Запевняю всіх: це ні скільки не змінило ні суті, ні змісту послань.

Я оприлюднюю їх, через відстань далеких років не маючи найменшої змоги перевірити те, про що в них йдеться, адже жодного з цих людей, напевне, немає вже в живих. Усе це – глибока історія. А вона цікава і важлива лише такою, як все було насправді. Як говорилося, як писалося, як творилося. Тому сприймайте минувшину в оригіналі, я надаю вам таку незбагненну змогу:

Дорога редакція!

Прочитавши в газеті заклик до української молоді «Загнали срібні сурми», я тоже хочу поступити так, як багато з українців – хочу добровільно вступити в Німецьку Армію рядовим солдатом. З першого травня і до цього часу я працюю в сільському господарстві Великої Німеччини, куди приїхав добровільно з с. Носівки Носівського району Чернігівської області. Прошу в найкоротшому часі прислати мені відповідь українською мовою, а моє прохання передати куди слідє. Маю я 20 років і фізично здоровий. Пишіть, будь ласка, відповідь щоб я міг підготуватися. Ширко Василь Григорович.

11/04/1943

***

Прошу редакції дати мені ответ на моє коротеньке письмецо. Я українець Чорниш Іван Дмитрович, місце народження Чернігівська область Срібнянський район. Я приїхав добровільно сюди работати, показати свій чесний труд. Тепер я желаю піти добровольцем в Німецьку Армію, но не знаю куди мені звернутися нащот цього, то я рішився написати це до редакції і прошу дати мені скорий ответ на щот моєї просьби.

01.08.1941 р.

***

Андрій Бордаш, 20.09.1941 р.

Призваний з села Владівка Старовірівського району Харківської області. Призваний з запасу. Недовго довелося прослужити, бо потрапив у по-

лон. Але з головою наївся пропаганди політруків, їхньої брехні. В цьому переконався тут, перебуваючи в таборі військовополонених.

Тепер дуже радісно стало від того, що дізналися: народ Німеччини звільняє нас від комуністичного рабства. Побачив, як німецький уряд багато уваги проявляє навіть за нас, військовополонених. Погано тільки те, який не любить порядку. Не турбується про себе. Весь свій одяг програв у карти. Але постійно намагається двічі отримати обід, залишаючи цим самим окремих наших людей без їжі. Або взяти до прикладу Леуса Василя. До армії працював директором масло – сироваренного заводу і обжирався на роботі замість селян. І йому також не подобаються порядки в таборах. А німецькому уряду окрім того, що дбати про нас, треба ще й вести війну...

***

Лист із сьомого табору військовополонених від Гулька Г. І.

Скоро прийде той час, коли я стану вільним і буду жити з моїми сестрами в рідному селі Черенинки Тетіївського району Київської області. В 1924 оці померла моя мати і залишилися ми з сестрами сиротами. Жили в великій нужді і горі, советская власть нам не допомагала нічим. А в 1930 забрала все наше майно в колгосп. Я був іще не працездатним і працювати не міг, той їсти не було чого. 1933 – го, коли був великий голод я зайшов до контори комісара з хлібозаготівель, щоб справитись про роботу. Його в цей час не було. На столі лежав буханець хліба. Я вже кілька днів нічого їв. Тут він мене і схопив.

Гукнув міліціонерів. Всі разом вони страшенно побили мене, а тоді відвели й у міліцію. Я звідти утік, і більше не міг з'явитися ні в селі, ні в Тетієві. Втік до Києва. Бродив голодний, обірваний, не було де ночувати. Чекісти мене розшукували. Так тяглося роками. Мене так ні разу й не впіймали. В армію пішов під вигаданим прізвиськом. А почалася війна – здався в полон.

Тепер, коли велика Німецька армія громить комуно – більшовиків, заявляю, що я з малих літ борюся з більшовицькою заразою і прошу записати мене до Української визвольної армії.

Лист полоненого 319 з табору м. Холм, №57173, команда 110.

***

До редакції газети

Прошу допомогти мені взяти активну участь в боротьбі проти лиха всього людства – більшовиків, «отця всіх народів», проти віслюка Сталіна. Докладу всіх зусиль, щоб виправдати ваше високе довір'я. Як гідний син українського народу, який мстить за мою пропащу молодість і понівчене життя.

Про себе. Куценко Лев Іванович. Народився 1920 року в місті Києві (Караваєві дачі, вул. Ново – Польова, 27). Вчився в фельдшерській школі. Працював в різних підприємствах і установах. 1940 року призваний на службу в Латвію, м. Любава. На початку липня 1941 року здався у полон.

***

Ми українці – Куценко Іван Семенович та Голяка Антон Сілович про-

симо германського командування через вашу редакцію, аби удоволили нашу просьбу і дали змогу стати у лави Українського визвольного війська. Щоб піти на боротьбу проти загального ворога комуно – більшовиків, які намагаються накласти своє ярмо на весь світ. За життя у комуністичному раю ми зазнали багато лиха. Наших батьків, достойних хазяїв розкуркулили та вигнали з своїх хат. Батька мого – Семена Куценка у 1933 року забрали у Київську тюрму, звідки він більше не вийшов. Тоді ж, під час голоду, вся наша сім'я вимерла, залишився лише я. І тому я до загину буду битися в Українській визвольній армії з проклятими більшовиками.

Куценко Іван, 1920 року народження, військова спеціальність – радист,

Голяка Антон, 1921 року народження, військова спеціальність – телефоніст.

23.07.1943

***

Доброго дня Вам, пане редакторе!

Мені приходилось два роки служити в руській армії. Закінчив військово-школу з отриманням звання лейтенант. Так що у стрілецькій зброї маю деякі навики. На скільки мені відомо, в жодній армії світу немає самозарядного міномету. Я розробив такий проект. І надсилаю його вам, щоб ви передали для воєнспеців німецької армії. Я вважаю, що ця схема цілком здійсненна.

Я б дуже був щасливий, якби мій задум був втілений у життя і допомагав громити ненависний більшовизм. Просив би Вас, пане редакторе, на відзначення моїх заслуг, допомогти мені з гвинтівкою в руках піти громити комуністів на фронті.

Чекаю відповіді

Олександр Машків, військовополонений.

27.02. 1943 р.

(Поруч стоїть штемпель з датою – 7 квітня 1943 року, схеми удосконалення міномету немає, *мабуть, ним зацікавилися спеці НКВС – О.Г.*) Реакцію на відповідь з редакції читайте нижче.

***

Доброго дня, шановний пане редактор!

Ваша листівка, яку я одержав 12.03.1943 р., підняла в мені дух і надію, що все ж прийде час, коли я матиму право віддати на загальну користь свої силу, знання військової справи і, можливо, й життя, якщо це буде потрібно.

Щиро вдячний Вам за Вашого листа до мене.

Олександр Машків.

13.03.1943 р.

***

До редакції газети

Ми, військовополонені Галичини, що внизу підписалися, примусово були забрані в большевиську армію і вислані 22/06.1941 року на фронт у Бессарабію. Ми постаралися використати найближчу нагоду, щоб здатися в полон до румунської держави. Дня 9/07.1941 року при першому ж большевиському відступі ми здалися і Румунія нас гостинно прийняла. Ми

складаємо велику подяку цьому трудолюбивому і щедрому народові про піклування про нас, буцімто за своїми вояками. 19 місяців поминуло як один день, ніби на своїй рідній землі. Ми всі 22 – а, при славнім здоров'ї і в молодих літах, сей час довідавшись з вашої газети від 7 лютого 1943 року про набір вояків до Української визвольної армії, який проводиться в Німеччині з наших братів з – над Дону та Кубані, Київщини, Волині, Галичини, що палають святим вогнем боротьби проти комуно – більшовиків, спішимо повідомити про свою готовність вступити в ряди месників і визволителів України. Всі двадцять два, ми бажаємо стати добровольцями до святого бою, з присягою на стаг і Крісом у руках. За визволення Європи з – під ганебної комуністичної навали.

Слава Україні!

Бухарест, 6.04.1943 р.

***

Величезним напруженням фізичних сил, голодом й холодом мені вдалося дістати вищу освіту. Працював учителем. На моїх очах весною 1937 – го проходило знищення української інтелігентності, українського духу московськими більшовиками. Я бачив, як ними ж розорювалися українські села. Скрізь панував терор НКВД. Мене теж арештували за те, що я мовбито маю історію України Михайла Грушевського. 1939 – го призвали до війська. Коли почалася війна я був старшим сержантом і командиром радіостанції SAK. Одразу вирішив здатися у полон. Ні, не з боягузства. Бо не міг воювати під орудою брехливих і дволикх політруків. З полону був відпущений, але завербувався для роботи в Німеччині.

Шановна редакціє!

Дуже прошу Вас, напишіть детально про українське військо, яке готове виступити за Велику Німеччину. Яке воно має відношення до російської армії Власова. Які Українська визвольна армія має прапори. Звідки черпає сили.

Ще прошу, вислати мені Вашу газету, вказати, як її передплатити, розповісти для кого вона призначена. Не відмовте, прошу.

З пошаною

Т. Радкевич. 11.04.1943 р.

***

Я, Тичний Василь Кирилович, родився 1921 року в с. Молочках Янушпольського району Житомирської області. Весною минулого року приїхав добровільно на роботу в Німеччину і роблю в шефа. Прошу допомогти мені вступити в ряди українського визвольного війська.

5.05.1943 р.

***

4.05.1943 р. Я, підписаний Осельський Михайло, народження 1920 року в селі Біла Тернопільської області. Прошу надати мені змогу вступити в ряди Українського визвольного війська. Разом з німецькими вояками хочу бити ненависну комуно – більшовицьку владу, котра замордувала мою батьках по своїм сморідних криміналах.

Слава Україні!

***

Я, Григорій Аверченко, працюю по найму в Німеччині у м. Кослін, фабрика «Адольф Краузе». Українець. Народився і виріс у селі Кошевате Тарашанського району Київської області. Поруч працюють багато французів, поляків, українців, росіян. Руські найбільше заражені більшовизмом. Українці люблять свою Вітчизну – матінку Україну. Співають своїх пісень. У вільний від роботи час. Багато готові йти змагатися за незалежність своєї Батьківщини. Про це в нас часто виходять суперечки з руськими. Доходить до бійок.

Панове редактори! Допоможіть нам, групі українців записатися до нашої національної визвольної армії. Де вона формується? А то РОА відомо де, а про українську визвольну армію нічого не чути.

03.06.1943 р.

***

Я, Вересюк Микола, уроджений 1923 року 10/04 у селі Прославичах – Тернопіль, Західна Україна. Прошу дуже допомогти мені через газету записатися у ряди Української вольної армії. Я хочу стати під рідним прапором золотого Тризуба проти Червоного супостата. Слава Україні!

***

Шановні редактори!

Ми, як сини України, не можемо стояти осторонь і дивитися, як у цей грізний час ллється кров наших братів, які боронять європейську культуру і народи, стали у кривавому змаганні з ордами Червоної Москви – крвожерливого Сталіна. Тому просимо редакцію посприяти тому, щоб нас записали до лав Української визвольної армії. Щоб дозволили нам марширувати в ногу у залізних лавах Українського визвольного війська, під прапорами Славної Армії Великої Німеччини. Закликаємо братів по крові наслідувати нашого прикладу і вирушати здобувати краще майбутнє для українського народу та всієї Європи.

Наші серця накіпили злою ненавистю до більшовитської комуні, і як робоча команда 3021, Stalag XI В, в складі одинадцяти осіб, всі як один зголосуємося добровільно вступити в ряди Українського визвольного війська.

(Нижче додається список команди 3021 з усіма підписами: Сокирко, 1921 р.н., Кучак, 1919 – го, Качала – 1919 – го, Челядин – 1917 – го і інші – О.Г.).

***

Алексеев Василь, українець (вільно пишу українською), народився і жив у селі В. Михайлівка В. Михалівського району Курської області. Прошу записати мене по можливості до Української визвольної армії. Грамотний. Красивий каліграфічний почерк маю.

Памятаю, як у1933 році у нас на базарі валялися люди, які померли з голоду. Живі не мали сил хоронити їх. Біля станції Конотоп, відступаючи, ми зайшли в ліс. Був невеликий привал. Я відійшов в сторону, і заховався в кущах. Чекав поки наш батальйон не відправиться далі. Зі мною

була гвинтівка, дві гранати, в кишенях набої. Згодом всю зброю викинув у річку. Вирішив йти до міста Конотоп. Проте незабаром дізнався що до нього – сорок верств.

У полі зловив одного з коней, яких кинула відступаючи Червона армія і поїхав назустріч німецьким військам. Коли піднімався на один пригірок, з – за нього враз виїхало три танки. Я зійшов з коня, в формі червоноармійця, показав, що здаюся. Танки пройшли мимо і не зупинилися. Ще згодом я наштовхнувся на цілу танкову колону. Тут, зізнаюся, злякався. Подумав, розстріляють, і ніхто не знатиме, де я загинув. Але все поминулося, ніхто не звернув уваги на мене.

Уже на підході до Конотопа мене гукнув німецький солдат, запитав перепустку.

Пропуск у мене був той, який скидали німецькі літаки. Він поглянув на той папірець, на мене. Усміхнувся і показав рукою в бік міста. Йди, мовляв. Щоправда, коня – красеня забрав.

Підходжу до одного з будинків, а там велика юрма людей, осіб, напевне, із сорок. Мені пояснили, що у кого є німецька перепустка – та, котру скидали з літаків, то потрібно, щоб комендант міста поставив на них резолюцію. Тоді можна поступити на роботу на окупованих територіях.

Справа була над вечір. Вийшов на ганок комендант. Забрав нас усіх і привів у спеціальний табір. Через кілька днів тут відібрали дві тисячі осіб українців і відправили на роботу до Німеччини.

Почитав в вашій газеті про те, що формується Українська визвольна армія, бажаю вступити в її ряди. Щоб разом з РОА і Великонімецькою армією бити більшовицьку орду.

Я в полоні уже сімнадцять місяців. Робочий номер 14226.

16 травня 1943 року.

***

Я, Кондрат Михайло, уроджений 25/8 1915 року в селі Ворона Товмацького повіту. Замешканий у селі Камінне Надвірнянського повіту на Західній Україні. Жонатий, батько трьох дітей. Посідаю 6 – ть класів доброї науки, народної школи в Вороні. Перечитавши дня 9 мая в вашій газеті про те, що твориться в нас у Галичині, прошу редакцію допомогти мені записатися в Українську добровільну армію. З метою воювати з більшовиками. Сам я нині на роботі в Німеччині. Працюю на вугільній копальні.

***

Нижче підписаний Чаплинський Іван, син колишнього добровольця австрійської армії супроти царської Росії, прохаю допомогти мені записатися в ряди добровольців Українського визвольного війська супроти сталінської Москви.

Хай живе побіда над большевизмом!

20.05.1943 р.

***

Я українець 1922 року народження з Родівська на Київщині. Батько мій селянин, який теж люто нелюбить радянську владу, котра гнітила його 24 роки. Працюю в Німеччині, у сільському господарстві і бажаю бути на

любому хронті проти більшовизму. Лучше всього запишіть мене в Українську визвольну армію, про яку прочитав у вашій газеті.

Сергій Коленчук. 28.05.1943 р.

***

Горбенко Андрій Іванович, 1923 р. н., с. Мойсівці Іркліївський району Потавської області. 8.06.1943 р.

Не хочу бути під новим ярмом більшовизму. При боях за місто Кіровоград потрапив до полону. Німці мене відпустили додому. Моя хата виявилася розбитою. Не було де жити. Батьки поселилися в хліві. Я там жити не хотів, тому завербувався до Німеччини. Працюю тут уже рік. У господаря Дреєра. Вважаю, що він без мене в своєму господарстві може обійтися. Бо чоловік він ще не старий, і має сина, який уже може працювати, йому допомагати. Тому я з ним домовився про те, що він мене відпустить в армію. Але тільки в Українську визвольну. Допоможіть до неї записатися.

***

Вельмишановний, пане редакторе!

Я родом з Поділля, завербувався на роботу до Німеччини. Під час першої світової війни був полоненим. Вів тоді в таборах національно – освідомлюючи роботу, переробляв «малоросів» на українців. Тепер на старості доводиться займатися тим же. Тільки тепер комсомольців перековую знову ж таки на українців.

Наша молодь у Німеччині не знає де і як знайти рідне друковане слово. Тому в вільний від роботи час розважається вивченням польської мови. Це неприпустимо...

Мені вдалося довідатись від однієї інтелігентної людини про вашу адресу і те, що якщо ви маєте довіру до певної людини, то присилаєте їй свою газету й українську літературу. Якщо ваша ласка, то вишліть мені перелік цієї літератури, а також вашу газету з реквізитами, аби можна було передплатити ваше видання.

Слава Україні!

Г. Івасенко. 16. 08. 1942 р.

***

Шановна редакціє!

Дозвольте мені через Вашу пресу звернутися до командування німецької збройної армії з проханням зарахувати мене в ряди Української визвольної армії. Я з походження син селянина. Родився на Київщині в 1919 р. Дитинство своє провів серед сивих верболізів і співучих полів Придесення.

Ах, хто не знає чарівної Десни! Так її любив Коцюбинський.

Почав ходити до школи в 1926 році. По закінченні семерічки поступив в Київський педагогічний технікум, який закінчити не вдалося. Сліди голоду, який панував на Україні залишили відбиток на моєму навчанні. Я був змушений кинути навчання, класи технікуму і піти працювати, щоб дістати собі шматок хліба. Працював по канцеляріях трестів і установ.

Ще в дитинстві зародилася мрія стати письменником. Почав пробувати свої сили в поезії.

Початок вийшов вдалий. В 1938 році в журналах почали друкуватися мої перші поезії. 1939 року вийшла в світ моя поема «Рибалки». Критика в

першому часі позитивно відгукнулася на мої твори, що дало змогу глибше познайомитись з кругом популярних українських письменників і поетів, як наприклад, Іван Ле, П. Тичина, А. Шиян, Ів. Гончаренко, Я. Качура, М. Шпак та інші. Ознайомлення з апаратом Спілки письменників привело мене до здивування. Зі всього складу письменників 1/3 були євреї (тут і надалі, звичайно, слово змінено мною – О.Г.). Критика складалася виключно з єврейського пера. Як до прикладу Л. Смільсон, А. Бродський. Тут у мене велике питання: чому так?

Але до остаточного висновку я прийшов пізніше. Зокрема, перебуваючи на засіданнях СПУ я немов відчув велику прірву між рекламою і дійсністю.

Хто ж не читав ліричних пісень новел А. Шияна чи віршів Ів. Гончаренка, М. Шпака?! У їхніх творах аж дзвенить правдива любов до свого народу. Але критика негативно відгукується на них. В пізнішому часі і моїм працям приписали ліричну замкненість. Відхилення від політичної точки зору. Улюблений їхній вираз був: «Автор відстає від часу... Доба випереджує автора...»

Однак це неправда. Автор завжди міг написати віршований чи в прозі відгук на лозунг чи промову Сталіна або Кагановича. Але ж, серцю не накажеш. (Останні два слова підкреслено автором послання – О. Г.).

За таку «відсталість» ставилося питання про заборону творів М. Шпака.

Микола Шпак! Молодий і талановитий поет лірик. Оббреханий і зацькований єврейською критикою, яка опускалася геть до звинувачення в націоналізмі, зіштовхнула поета на шлях пияцтва. Покінчив самогубством письменник Вадим Охрімено. Відмовився був писати п'єси Суходольський. Боротьба за національну самобутність, яку почали заслані до Сибіру українські письменники Ів. Микитенко, Ів. Кириленко, Гринько, Кулик, а перед ними Остап Вишня, Олекса Влизько, – не припинялася.

В управлінні Спілки письменників сиділа купка євреїв і управляла, диктувала, як усього того хотіли Сталін і Каганович. Вони за всяку ціну намагались задушити цвіт української національної літератури, української народної творчості. Видвигали свою рекламу. Вони вихваляли «українських» письменників – євреїв, як Н. Рибак, Л. Первомайський, А. Кацнельсон, А. Копштейн, Й. Аделейм. Справжні письменники не могли писати правду в своїх творах, бо за це на них очікувала доля Остапа Вишні або Івана Микитенка. Осінню 1939 р. я закінчив цикл поезій, готуючись випустити збірку «Поле дихає». Критика почала чіплятися до кожного вірша, приписуючи їм «ліричну замкненість». (Стара пісня).

Не в довгому часі я був мобілізований до армії. Безпорядщина і бездарне командування не породили в мені жодного бажання чи задуму написати про армійщину бодай одну поезію. Ів. Гончаренко запитував мене якось, чому мовчить моя муза. Довелося на ходу просто таки зліпити банальну вигадку, – мовляв, не вистачає часу. Чи ще більше – «опановую військову справу». А насправді, яка там техніка в піхоті?! (Аж смішно...)

22 червня 1941 року вибухнула Друга світова війна. І, здається, ніде так не викристалізувалася бездарність червоного командування, як тут, на

передовій. Керівний склад Червоної армії як полохливі зайці, ховалися за бійців, тікали скільки могли. А ось рядові билися як леви. Не дивина. Протягом 25 – років єврейська пропаганда зуміла загнуждати народ. Однак... «риба загнивається з голови». (Народне прислів'я).

Результати відомі. Мільйони полонених червоноармійців за 2 – 3 місяці боїв. Зайнята німецькою армією більша половина України. А ще ж вся Білорусія, Латвія, Литва, Естонія, Бессарабія.

Повоювавши 14 – ть днів я вимушений був здатись у полон, бо подальший спротив був безцільним. Та й за що боротись, помирати?

Скоро два роки, як я перебуваю у Німеччині. Співставивши реальність і рекламу вермахтської держави, я не знайшов ніякої різниці в цьому. Зараз організовуються загони українського визвольного війська. Вважаю за свій обов'язок стати з гвинтівкою в руках в її ряди. Батьківщина кличе! Народ просить! Час вимагає! «Геть від Москви, на Європу!» (Микола Хвильовий).

Брати, українці! Хто не має рішучості? Слово за вами! Хто не хоче радянського ярма – записуйтеся до армії! Що чекає ваших батьків, матерів, в разі повернення більшовиків? Зсилка до Сибіру! За що?..

Час не чекає! Пишіться в ряди Українського визвольного війська!

12 травня 1942 року. **К.**

Від автора: (Праворуч від цієї літери К. з крапкою свого часу, звичайно ж, було вказано прізвище, але воно старанно затерто чорнилом. Зрозуміти, що під ними – неможливо. Хоча, як казали мені знаючі люди, можна звернутися до фахівців, вони змогли б відновити запис. Я пробував розшукати прізвище за вказаними автором координатами – опублікованою ним 1939 року поемою «Рибалки». Але й це виявилось, напевне, невідомим вантажем. Адже не відомо, в якому виданні шукати цей твір – журналах, газетах? А, можливо, вийшла окрема збірочка. Так що лист залишиться поки що з промовистим підписом К. Хто, можливо, знає, кому належать ці рядки, повідомте мене: спільно розкажемо про автора.)

***

Від автора: Лист військовополоненого Івана Саєнка. Без дати й адреси. Але з заголовком «Народна творчість колгоспної неволі». Написано вправною рукою, доволі грамотно. Цього листа, либонь, готували до друку, оскільки подекуди помітні правки окремих слів. Приміром слово «тюрма» закреслене, зверху вписано іншим чорнилом – «в'язниця». Автор пише про поговірки, які народ склав щодо різних пропагандистських заходів радянської влади. Приводяться частушки:

*Подивися, Сталін, сам
Як танцює комнезам:
Ноги босі, штани влітку,
Так виконує п'ятилітку...
Батько в СОЗі, мати в СОЗі,
Плачуть діти на дорозі.
Нема хліба, нема сала,
Все советська власть забрала...*

***

Нема ні корови, ні свині, тільки Сталін на стіні.

***

А цей лист, озаглавлений «Дикунські дії більшовизму». Починається так:

«На 45 – кілометрі на південний – захід від Бердичева розкинулось село Стегківці Янушпільського району. Село нараховує до тисячі селянських дворів з п'ятьма тисячами населення. Довкруги села велетенськими масивами красується близько семи тисяч гектарів дорідної хліборобської землі. Коли відгриміла канонада зтяжної громадянської війни, село нібито зажило тихим трудовим життям. Але саме це перелякало советський уряд. Він активно розпочав політику обмеження селян, придушення найбільш активної частини хліборобів. Розпочалися переповнені муками роки знищення та ліквідації селянських господарств. Однак і це не влаштувало кривавого московського диктатора. Лісячими кроками, як нічний злодій, несучи за своїми плечима смертельний вирок сотням тисяч кращих та чесніших працівників землі, увійшов в історію 1930 – ий рік.

Лихо це докотилось і до села Статківець. Більшовицькі агітатори протягом січня та лютого 1930 – го вели шалену агітацію за добровільний вступ до колгоспів, а коли ця пропаганда не дала результатів, то було вжито примусу. Ніч на 28 лютого 1930 року була роковою. У цю темінь були заарештовані кращі селяни – хлібороби та доставлені до Бердичівського ДПУ. Сім'ї зарештованих горбами стягувались до центру села та виводились під конвоєм на станцію для вивозу до Сибіру. Спеціальна трійка ДПУ при зачинених дверях розглядала справи на кращих сільських трударів, під загрозою смерті змушували інших селян підписувати на них різноманітні звинувачення. Тут же, на місці, й виконувались вироки: засуджених відправляли на заслання до Сибіру.

Надворі був лютий мороз. Але не дивлячись на це, підводи довгою чередою відвозили на залізничну станцію сім'ї з малолітніми дітьми, з важко хворими стариками. Майно їхнє грабувалося, або просто знищувалося.

За роки «славних сталінських п'ятирічок» у в'язницях та на каторгах замордовано багато кращих селян – хліборобів села Статівці. Вільнолюбне селянство не повинно забувати страждання своїх братів та сестер. Можливо, їм допоможе в цьому Велика Німеччина, яка звільнила мій рідний край від комуністичного рабства.

П. Хоменко, 25.4.1942 року.
с. Стегківці – Бердичів.

Примітка автора книги: (До листа прикріплено конверт. На ньому написано: Хоменко Петро Терентійович).

***

Петро Павлович Зануденко з села Велика Снітинка проситься зарахувати його власним кореспондентом газети «Українська дійсність» по Україні. Він же ж просить вислати редакцію йому українсько – німецький словник за окрему плату, яку зобов'язується сплатити. Нижче дописано: «У крайньому випадку підійте і російсько – німецький словник». Однак, словника йому, либонь, не прислали, оскільки дещо пізніше є ще один

лист з проханням допомоги з вивченням німецької...

Перед цим 18 травня того ж таки 1942 року, пан Зануденко присилає ось такого листа:

«29 років відпрацював на залізниці. Останнім часом – провідником Київського провідницького резерву на станції Київ – 1. В 1941 році мене комуно – більшовики усунули з цієї роботи, як куркуля, бо я мав у селі Велика Снітинка Фастівського району невеличке господарство та 7 гектарів землі на двох «іждєвенців». Тому, що половина сім'ї в 1933 році померла з голоду.

20 червня 1941 року я звернувся до начальника відділу кадрів Київського провідницького резерву Хаїма Вольпина з проською прийняти мене на роботу. Але він грубо мені відмовив. Я не стерпів і назва його словом «жид». Хаїм Вольпін образився, бо він, мовляв, у Радянському Союзі єврей. Мене за це заарештували і посадили до в'язниці. Народний суд 5 – го Залізничного району м. Києва 21 червня 1941 р. присудив мені за одне слово – рік тюремного ув'язнення. Покарання я відбував у Лук'янівській тюрмі.

Дякуючи нашому визволителю Фюреру, який міцно вдарив по комуно – більшовицькій сволоті, нас, ув'язнених не зуміли вивезти за Дніпро. Зараз я господарюю в колгоспі імені 1 – е травня Великоснітинського колгоспу і молюся на Велику Німеччину.

Петро Павлів Зануденко. 18 травня 1942 року.

Не відомо, чи зарахували в газеті Петра Зануденка власним кореспондентом газети, але те, що дописи цього автора публікувалися в виданні – це точно. Є ось лист його, зі слідами літературної правки для набору. Статейка називається «1933 рік на Фастівщині».

Він, зокрема, пише, що в тутешніх місцях 1932 рік виявився навдивовижу багатим. Багато вродило на полях і городах селян. Але за наказом із Москви вся заготовлена продукція в колгоспах і сільських приватних господарствах почала вивозитися на станцію Фастів. Займався цим безпосередньо райпродкомісар Сруль Борухович Ривкін. Під його орудою практично реквізували все чим володіли з продовольчих запасів люди.

Наслідки не забарилися. В 1933 – му почали помирати з голоду старі й малі, немовлята. Навесні в районі було зареєстровано декілька випадків людоїдства. В цілому у Фастові, в селах Трилісі, Мотовилівка, Велика Снітинка зареєстровано 42 випадки людоїдства. (До 1933 в селі Велика Снітинка мешкало 5600 громадян. Після 1933 року залишилося 3100. Селянка Марія Дехтяр добила помираючого з голоду чоловіка Івана Дехтяра і варила його рештки дітям. Після цього зарізала по черзі двох своїх дітей і з'їла...)

2.06.1942 року.

СО КОМУ ДО ТЕГО?

Усе в цій непростій історії розпочалося з одного телефонного дзвінка. Обізвався з Вінниці мій письменницький батько Микола Рябий – автор понад сорока романів та повістей, здебільшого широких епічних, людинознавчих, історичних полотен, щирий побратим з студентської пори Василя Шкляра. Той, котрий прославився ще за радянських часів, створивши і опублікувавши в журналі 1989 року (!) роман «Ще не вмерла Україна» про безсмертний подвиг героїв Крут, упорядкував мандрівний щоденник Павла Халебського «Україна — земля козаків», про подорож «православного патріарха Антіохійського і Всього Сходу Макарія III з Халеба до Московії й на зворотному шляху через Русь – Україну за урядування христолюбивого й хороброго гетьмана Богдана Хмельницького.

– Колись із Григором Тютюнником ми йшли по Києву, холодні й голи, а в кишені не було ні гроша, – казав Микола Олександрович. – І так було щемко на душі. Ось Григор і каже: «Якщо тут, на Печерську, не зустрінемо нікого з наших, зйдемо до Ліни Василівни Костенко. Вона добра і щира душа нас приймуть, дасть зігрітися». – Рябий передихнув. – Ось я пишу про цей візит до нашої геніальної поетеси, а вже забув, як тоді вулиця звалася на якій вона мешкала. Допоможи з'ясувати...

З Інтернетом, електронною мапою, даними Вікіпедії за декілька хвилин усе встановили, і Рябий продовжив десь там творити. Але вже за добу – другу, заледве не серед ночі, знову висвітівся знайомий номер телефону.

– А скажи – но, козаче, від твого Джурини (моя родинна колиска на Вінниччині, колишній райцентр, а в сиву старовину – фортеця Чурилів – О.Г.) до Клекотини далеко?

– Дванадцять – тринадцять кілометрів, – кажу. – За дві години можна легко подолати...

– А ти чув про такого чоловіка саме родом з Клекотини над річкою Мурафою – Аркадія Захаровича Добровольського? Твого славетного земляка. Людиною цією неабияк захоплювалася й, либонь, кохала сама Ліна Василівна. З якою вона створювала поспіль сценарії на кіностудії імені Довженка...

По – правді кажучи, не знав, що відповісти. Аркадій Добровольський з Клекотини? Не міг одразу нічого пригадати. Але прізвище гарне, козацьке – з Доброї волі...

Я з шістнадцяти літ – на рік раніше звичайного закінчив середню школу, працював у Шаргородській районній газеті. Сходив ті всі краї газетярем пішки в шістдесяті – сімдесяті роки. Клекотина – це одне з сіл Мурафського конгломерату, зона дії тамтешнього костьола Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії, який споруджено ще 1624 року. Мешкають там здебільшого представники римсько – католицької віри. Окрім нього над Мурафою – рікою до святого Храму стрімкими вулицями прив'язані ще два села – сама, власне, Муруфа й Слобода Мурафська. Загалом, це повнолюдне поселення – немовби невеличка Варшава чи маленьке Мехіко. Здебільшого багатодітні сім'ї, бо в поляків суворе табу на аборти. Села не міліють, а, здається, розширюються не зважаючи на загальну урбанізацію.

Я тут часто бував, що називається «пасся» на різноманітну житейську інформацію для районки, знав багатьох – багатьох із мешканців цих приворожливих поселень. А ось про Аркадія Добровольського, здається, не чув нічого, хоча потрібно позгадувати, погортати журналістські блокноти....

***

ЗАМІТКИ НА ПОЛЯХ: *Подільські села Клекотина та Мурафа для мене, як альма – матер юного, рожевощогокого газетярства. Яюсь, напевне, сімнадцятилітнім хлопчаком я прибився вранці до контори колгоспу імені Леніна села Клекотини, щоб застати там голову колгоспу. Правив у цій окрузі колишній фронтовий розвідник, на смачне прізвище Сметана. Невисокого зросту, мало примітний дядько у фуфайці, кирзових чоботях, і неодмінно напідпитку. В редакції запланували, що в святковий жовтневий номер на 7 листопада він мав розповідати про те, як у їхньому господарстві виростили найвищий у районі урожай цукрових буряків. Мені ж доручалося поговорити з товаришем Сметаною, допомогти йому, так би сказати, «написати» ту програмну реляцію.*

У колгоспні голови правління я не розшукав. Конторські молодіщі утаємничено шепнули, що цієї пори його можна віднайти лише в центрі містечка Мурафи. Або в Соні, або в Гені...

Поруч із віковичним Мурафським костьолом ліпилися скособочені єврейські мазанки. Історія свідчить, що за переписом початку двадцятих років минулого століття тут мешкала величезна, понад дві тисячі осіб, колонія євреїв, котра ще в середньовіччя прибилася звідкілясь із Бессарабії. Нині, зазначу, в Мурафі немає, либонь, жодної єврейської сім'ї! А ось у кінці шістдесятих, про які розповідаю, вони тільки починали роз'їжджатися по світу. І найбільш помітним пристанищем для чоловіків з довколишньої округи були скособочені халупи шинкарок Соні та Гені. Мужики в повноводій річці, яка стрімко котилася до Дністра, ловили рибу, носили сюди карасів та цук в обмін на випивку. Так що тут майже цілодобово була свіжосмажена закуска до самогону. Ось осінній ранок тут і починав потрібний мені товариш голова Сметана.

Дотепні місцеві жінки, які заледве не щодоби проклинали пристаркуватих гендлярок з сивухою, сплели навіть таку веселу примовку про ті мужицькі затишки:

То до Соні, то до Гені

Три рублі нема в кишені...

В одній із задимлених з куріння забігайлівок я й надібав уже добряче захмелілого колгоспного керманіча Сметану. Він, прикрикнувши на гамір у тісенькій халупі під загрозливо висячим сволоком, вислухав мене, а тоді гукнув:

– Геня, ану, налий кореспонденту з вершком...

З вершком – це був величезний, давно немитий, заслинений 250 – грамовий гранчастий стакан, повний самогону. З ним у мене й понині асоціюються і Мурафа, і Клекотина... А це з авторитетним і мудрим ксьондзем Хоміцьким.

У Шаргородському районі вирощувалося цукрових буряків найбільше в Україні. Вони займали щорічно не менше десяти тисяч гектарів. І в до-

щовий рік це була ціла проблема зі збиранням і вивезенням урожаю на переробні підприємства. Техніки ж бо для цього тоді не було ніякої. Тільки старезні, ще з тридцятих років випуску «Універсали» і «Фордзони», зате єдині машини, які навіть у проливний дощ можуть підкопувати три рядки коренів одразу. Але їх потім кожен окремо потрібно вирвати вручну з землі, знести, скидати на купи. За погоди кожен потрібно почистити, мішками і вилами накидати на авто, з нарощеними бортами, вивезти на кагатне поле цукрозаводу. Справжнє колгоспне пекло...

Дощової осені, в більшості господарств району, частина врожаю обов'язково залишалася в полі під снігом. Без механізації процесів на плантаціях годі було мріяти про вчасне завершення робіт до морозів.

Однієї сквирної пори, новий перший секретар райкому партії Василь Довгань, пішов на хитрість. Він таємно послав свого гінця до ксьондза Хоміцького у Мурафський костьол. Це був вельми поважний чоловік у католицькому світі, здається, доктор богослов'я, попросив святого отця закликати від свого імені громаду врятувати врожай. І той пішов на зустріч запиту влади. Канонік свою недільну проповідь з костьольного амвона присвятив цій проблемі, і заявив, що він наступного ранку, незалежно від того, буде сонце чи негідь, – бере дощовик, резинові чоботи і йде рвати буряки за трактором.

Усі люди у колгоспних селлах – Клекотині, Мурафі (тоді вона звалася Ждановим), у Слободі Мурафській – від малого до великого вийшли в поле. Бо ж святий отче (в просторіччі воно звучало, пригадую, як «ойче») там! За тиждень тутешні колгоспи зібрали до корінчика весь урожай цукрових буряків. Першими в «цукровому Донбасі», як звалася тоді Вінниччина. Я про це писав у районці. Цю інформацію залюбки передрукували обласні і республіканські газети...

***

Коли з Вікіпедії я дізнався, хто це такий, Аркадій Добровольський з Клекотини, про котрого повідав Микола Рябий, усе життя у моєму помешканні перевернулося догори дном. І ось чому. Інтернетівська енциклопедія стверджувала: Аркадій Захарович Добровольський – український письменник, філософ, кіносценарист, перекладач з англійської (здійснив українізацію романів Джона Голсуорсі, Алана Сілітоу для журналу «Всесвіт»), творів із польської та французької мов. Мій земляк не співавтор, як дехто пише, у тому числі подібне помилково вказується і в Вікіпедії, а саме АВТОР (!) сценарію до знаменитої в СРСР культової музичної кінострічки «Трактористи».

Хто ж з людей старшого віку не знає цього шедеву агітпропу кінця тридцятих років минулого століття, який вийшов після жахливого Голодомору в Україні! Фільм, як відомо, на київській кіностудії знімав «заїжджий» з Москви режисер Іван Пир'єв і, відтак, став назавжди знаменитим кіномитцем СРСР. «Трактористи» на десятиліття прославлять його дружину, сибірячку за походженням, артистку Марину Ладініну, яка зіграє роль хохлушки, бригадира трактористів Мар'яни Бажан. З екранів у російську славу Мельпомени, бо на повен голос заспіває з екрану пісню «Три танкісти», котра тут же стане візитівкою всієї бурхливої радянської

мілітаризації, зробить крок артист Микола Крючков. Він відобразить зі сценарію роль демобілізованого танкіста, старшини Кліма Ярка. Вперше на екранах з'явиться і ввійде в історію кіно Борис Андреев, котрий відтворить задуманого сценаристом Аркадієм Добровольським, неотесаного сільського здоров'яка Назара Думку.

Ви ж погляньте, вслухайтесь лишень у мелодію цих романтичних українських імен та прізвищ героїв села. У них запашиста, фольклорна душа нашого древнього подільсько – мурафського роду: Думка, Ярко, Бажан. А імена ж які! – Савка, Харитоша, Франя. Франь у Клекотині, як Франческо в Італії – на кожній вулиці десяток, як у Німеччині – Максиміліан чи Лукас. А Тарас Федорович, пожежний з Мелітополя?

Аркадій Захарович Добровольський зобразить директора МТС Кирила Петровича (його зіграє Степан Каюков), скопіювавши діяльного свого батька. Адже старший Добровольський, Захар Іванович, у вінницькій Клекотині тридцятих років працював і головним інженером, і директором машино – тракторної станції. Головний, сказати б, чоловік на всю округу.

Звичайно, тут можна говорити про етичність теми одразу після жорстокого знищення комуністичним режимом українського селянства (надворі початок другої половини тридцятих років, час після Голодомору), про слизьке лакування колгоспної дійсності на фоні жахливих трагедій часу, коли вже запускалася кривава січкаря Сталіна, але іншого сценарію кремлівський агітпроп і не підпустив би до кіношного майданчика. До зйомок допускаються лише фільми типу «Весьолих ребьят». Тому ми можемо тут говорити тільки про вміння молодого автора, адже Добровольському було лише двадцять п'ять – двадцять шість літ, створити сценічний твір на задану тему. Або писати так, як вимагали з Кремля, або ніяк...

Ви, напевне, можете запитати, чому ж тоді всі провідні творці фільму удостоюються найвищої державної нагороди – Сталінської премії, персонально превеликої уваги, пошани навіть самого вождя всіх народів, а головної людини з якої починалися витоки культового художньо – музичного твору – сценариста, в одній кінопробі прізвище пропишуть, а в рештах ні? Можливо, тому, що він українець, а його народ ще зовсім недавно «вчили» жити по – радянськи голодом, мільйонами смертей, загороджувальними загонами? Хіба можна було молодого українця возвеличувати нагородами, та ще й публічно на весь СРСР!?

Справді, народившись 1911 року у Клекотині на Вінниччині, Аркадій Добровольський з юних літ проявив неабиякий хист до літератури. Працюючи на цукровому заводі, чергуючи біля випарних апаратів, де народжуються білосніжні, солодкі кристали, уночі записував вірші, які начебто самі прилітали до його. Друкував їх у журналах і газетах. Восени 1931-го, у двадцять років, став студентом літературно – лінгвістичного факультету Київського інституту народної освіти. Але не надовго, позаяк не було за що жити, належало йти працювати. Саме цієї пори його гукають на Перший Вседонецький з'їзд письменників і літтургківців. Тоді ж підготував він до публікації книжку поезій «Квітнуть жита», збірку оповідань «Подільські аргонавти». Аркадій трудиться у Будинку літераторів у Києві, потім – у сценарному відділі Київської кіностудії.

Саме кіностудія у 1934 – му стає фактично центром всього літературно-мистецького життя України, оскільки у червні цього року Київ набуває статусу столиці України. Працюючи цієї пори тут, цілком ймовірно, що Аркадій Добровольський зустрічається, або й знайомиться з Михайлом Булгаковим, котрий 1934 – го написав сценарій до кінофільму «Ревізор» за М. Гоголем і замало не щодня відвідував кіностудію. Дружби поміж ними, звісно, не могло бути ніякої, позаяк різниця в віці все – таки складала двадцять років, а потім Булгаков – відвертий українофоб. Усе це, як на мене, сповна проявилось в його творах, і насамперед у «Білій гвардії», яку любив почитувати вусатий Сталін. Сам же Аркадій у сценарному відділі кіностудії пише сценарій «Полюшко – поле», який незабаром обернеться в натурні зйомки першого радянського музичного шедевру «Трактористи» – танкісти, так, мабуть, буде логініше назвати його. Бо ж тодішня радянська воєнщина, як і нинішня московітська пугінівщина, без мілітаризації всього способу життя народу дихати не можуть. Це їхня родима пляма навечно!

І ось, коли під степовим селом Гур'ївка на Миколаївщині ще тривали зйомки картини, молодший лейтенант управління Держбезпеки Гольдфарб і сержант Лейбович, 15 січня 1937 – го, зненацька заарештували Добровольського на винайманій квартирі в Москві, у приятеля Аркадія – Євгенія Помещикова, з яким молодий подолянин трудився у сценарному відділі Київської кіностудії.

Добровольського звинуватили у контрреволюційній націоналістичній та терористичній діяльності. На допитах під впливом «фізичних методів», молодик чоловік змушений був визнати свою вину, аби не стати калікою. Подібні методи «зінання» він проходив. У березні 1934 – го спецслужби «попрацювали» відповідно над Добровольським, зламавши йому ребро і «поахувавши» зуби, готуючи до процесу над його улюбленим автором Миколою Кіндратовичем Вороним, чию поезію Аркадій шанував, як і театрознавчі книги. Для нього, починаючого сценариста, це були своєрідні творчі підручники. Вороного тоді звинувачували в «контрреволюційному трубадурстві», доказували що він є «ідеологом української національної буржуазії». І двадцятитрьохлітній літератор добре знав, якщо енкевеевники вцепилися до письменника, як вовки до ягняти, врятувати його практично не можна.

Зрозуміло ж, у титри фільму замість Добровольського було вписано прізвище іншої людини – Євгена Помещикова, який, як стверджують очевидці, лише вичитував сторінки тексту вслід за автором сценарію – Добровольським. Що й казати, повезло товаришу, як курці біля крупорушки...

Трибунал Київського військового округу 10 квітня 1937 року виніс нещадний вирок: Аркадія Добровольського ув'язнити на сім років і ще на п'ять років позбавити політичних прав. Як же ж міг каторжанин бути представленим у титрах кінофільму, який першим мав переглянути, оцінити особисто Бог політичної системи СРСР, сам товариш Сталін?

Почалося для бранця життя, як колюча нива.

Шукаючи у тривалі тижні перебування в пересильних в'язницях мотиви того, коли за ним почали приглядати, з якої пори зарахували до неблаго-

надійних, Аркадій Добровольський усе частіше подумки застопорювався на середині грудня 1934 – го. Пригадував, як тоді заради цікавості подався якось на судовий процес, де у відповідь начебто на душогубство Кострикова – Кірова у Ленінграді шукали серед київської інтелігенції тих, хто потенційно міг би замахнутися на вождів комуністичного режиму. На лаві підсудних, відтак, опинився чомусь його кумир Григорій Косинка, мила й тиха людина. Поруч із ним пробував легендарний поет і письменник Олексій Влизько, у якого щойно вийшла нова збірка чудернацьких поезій під заголовком «Мій друг Дон – Жуан». Цей персонаж збудив виняткове співчуття присутніх, по-заяк у наслідок хвороби Влизько геть зглух і його допит на суді перетворився на справжню ганьбу для головуючого в процесі, Сталінового співумисника Ульріха, що прикотив за теплою кров'ю жертв із Москви. Люди зло гомоніли, опустили голови поміж рядами, і Аркадій також не стримувався в своїх оцінках, хоч і здогадувався, що таке може не минути безкарно.

Тут, у залі, він познайомився з Остапом та Володимирою Крушельницькими. Це були брат і сестра з відомої львівської родини інтелігентів. Вони приїхали до нової столиці на суд з Харкова, де мешкали останній рік, покликані на роботу радянською владою. Серед 39 – ох, кого безпосередньо судили, хто вже знаходився під охороною чекістів, були їхні брати Іван і Тарас Крушельницькі. Обидва вже достатньо відомі письменники, Старший – Іван, до того ж поет, драматург, літературний критик, відомий український графік.

Володимира тримала у руках свіжий номер газети «Правда», де було опубліковано нову постанову ЦВК за підписом Калініна про те, що все слідство відтепер проти обвинувачуваних належить проводити лише у термін до 10 діб, що судити рокованих можна і без участі сторін; не допускається надалі касаційних переглядів справ, а головне – судові вироки повеліли з Москви реалізувати негайно, одразу після виголошення.

– Це схоже на бойню баранів, – голосно висловився Добровольський у курилці поруч із своїми новими знайомими. На нього озирнулися всі, Аркадій зрозумів, що винив занадто необачно: двоє молодиків багатозначно перезирнулися. Владимира схилилася до руки Добровольського і заплакала. Остап по – братньому обняв сценариста за плечі. Наймолодший Крушельницький виявився журналістом і дослідником кіно. Це їх тут же зблизило. Надвечір Добровольський забрав брата й сестру ночувати до себе, в тісеньку кімнатку робітничого гуртожитку, де мешкав. В розмовах провели всю безсонну ніч. Гості зірвалися на світанку, побігли щось підкупити з'їсти і віднести братам, які знаходилися під вартою. Більше з Аркадієм Крушельницькі ніколи не зустрілися. Через десятиліття молодий сценарист дізнався, що того ж таки 16 грудня 1934 – го 28 – ох із 39 – ти арештантів Військова колегія Верховного суду СРСР, під головуванням В. Ульріха, засудила до розстрілу. Наступного ранку їх усіх безжалісно прикінчили, як «ворогів народу» у темних підвалах палацу культури, який тривалий час носив аж донедавна ім'я Жовтневого, і по нині хмурий височить над Хрещатиком.

Ще перегодом А. Добровольський з жахом дізнався, що комуністична молотарка не пощадила нікого з колись дужої родини Крушельницьких.

Лікар і публіцист Володимира пішла по етапу на Соловки, як і її брат Остап. Ця ж гірка доля спіткала і четвертого з молодих Крушельницьких – відомого економіста Богдана. Комуністичні бандюки ув'язнять і батька цього квіту родини пана Антона Крушельницького, колишнього міністра освіти УНР, письменника, критика, літературознавця. Всіх їх прийняла земля Сандармоху...

Покарання пан Добровольський відбував у тресті «Дальбуд». Це район Верхньої Колими. Гадаю цим усе сказано. Опинився, як на морі без весла. Полетіли роки, немовби осінні листя з дерева. Після завершення строку покути, свобода для нього тільки снилася: А. Добровольський знову засуджений до десяти років (!) позбавлення волі. Підстава — вірш «Мудрий Кролик», у якому прозорливі беріівці вбачали прозорий натяк на культ особи товариша Сталіна. Аркушик з поезією, дрібно списаний почерком Добровольського, вертухаї знайшли під час «шмону».

В Україну Аркадій Захарович повертається лише 1959 року. За цей час фільм «Трактористи» десятки разів обійде всі без винятку кіноекрани СРСР. Без імені справжнього сценариста. Відтак, було в автора кінотвору стільки творчого щастя, як у курки, котра вивела каченя. Вартові режиму геть відлучили його від творчості, намагалися стерти у порошок... Слава Богу, вижив...

З іншого кореня виростало не менш примітне гілля моєї оповіді, так би сказати, жіноча її віть. Під Києвом біля Дніпра – Славутича, 19 березня 1930 року, народилося дівча – Ліна Костенко. У родині вчителів – інтелігентів. Батько її був справжній поліглот – володів дванадцятьма (!) іноземними мовами. Он який потужний інтелектуальний заряд родини в оцінці ваги і значення слова був закладений у родинному корені

. Це, як бачимо, сповна проявилось в індивідуальній генетиці дочки. А коли з – під її пера з'являться зрілі, небесної чистоти і свіжості вірші, усі зрозуміють – над Україною зійшла нова незбагненна поетична зоря.

Ліна Василівна опиняється на навчанні у Московському літературному інституті імені Горького. Молода і хороша, як ягідка. Тут її життям і натхненням стає молодий польський прозаїк Єжи – Ян Пахльовський.

Це ж дійсно так важливо знайти у житті свою щасливу половинку. Але в державі – тюрмі всі закони спрямовані лише на жорстоке покарання, катування людей. Залізний порядок можна підтримувати тільки в країні – казармі...

15 лютого 1947 року в СРСР з'явився драконівський Указ Президії Верховної Ради «Про заборону шлюбів між громадянами СРСР та іноземцями». Цим документом шлюбні союзи з іноземцями були суворо заборонені, а укладені раніше – визнані недійсними. Покарання за порушення цього регламенту совкової зони — кримінальний строк, відповідно до знаменитої статті 58 – ім – за «антирадянську агітацію», під якою мався на увазі сам факт укладення шлюбу, співжиття або навіть роман з іноземцем. У бажаючих поєднатися офіційно з представниками інших країн та змінити громадянство, себто, відмова від радянського громадянства, розглядалася як зрада Батьківщини...

За дикунських часів правління Микити Хрущова за роман з іноземцем

звільняли з роботи, перешкоджали новому працевлаштуванню і висилали з «вовчим білетом» у віддалені райони Сибіру як нероб. Самі ж шлюби розцінювалися як «зрада», засуджувалися в радянській пресі і на «зборах громадськості» за місцем роботи і мешкання.

Подібного безглуздя не міг уникнути ніхто. Влада до запитів людей була глуха, як пень осиковий. На згадку про це чарівне московське кохання талановитої київської поетеси Ліни Костенко і варшавського письменника Єжи – Яна Пахльовського, дві сусідні країни – Польща та Україна, отримали виняткову за емоційною і почуттєвою проникністю, журливу пісню – «Спогад». За пронизливий крик болю її ще називають – «Поїзд у Варшаву». Слова Ліни Костенко, музика Володимира Вирменича:

Поїзд із Варшави спогади нав'яв,
Я ж на Україні згадую тебе.
Ти співав для мене пісню вечорами: |(2)
Со кому до tego, ze ty tak kohamy! |
Поїзд із Варшави мчить крізь моє серце,
Сто доріг між нами, а печаль одна.
Іншого цілую, а бринить сльозами: |(2)
Со кому до tego, ze ty tak kohamy! |
Я люблю, коханий, Київ і Варшаву,
Але батьківщина в кожного одна.
І минають роки, роки за роками... |(2)
Со кому до tego, ze ty tak kohamy! |

Дочка Ліни Костенко та покійного польського письменника – мореніста Єжи – Яна Пахльовського – Оксана Пахльовська – український письменник, як і маги – лауреат Національної премії імені Т. Г. Шевченка (2010 рік), удостоєна за книгу «Ave, Evgora!»; доктор філологічних наук, професор; мешкає і трудиться в Італії: викладає україністику в римському університеті. Виховує доньку Ярославу.

***

(Картинка з недалекого майбутнього. Вівторок, 2 травня 1995 року. Рим. 13 годин 25 хвилин. /Деталі уточнюю за збереженою мною програмою «Офіційного візиту Л. Кучми до Італійської республіки»/.

Ось – ось президент України Л. Кучма має від'їжджати від «Гранд Отелю» до Президентського палацу Квірінало для зустрічі з президентом Італійської республіки Оскаром Луїджі Скальфаро. Ми, група українських журналістів, які прибули в літерному літаку глави держави з Києва для висвітлення візиту його офіційного візиту, сидимо в мікроавтобусі, готові приєднатися до колони супроводу. Двері напіввідчинені. Звідти долітає свіжий вітерець і веселий гомін вулиці.

Ураз через поріг з тинистої алеї до нас долітає привітне українське: «Доброго дня! Ви з Києва? Журналісти?»

Перед нами виринає прехороша, мила пані, світло русяве, злегка закучeryялене волосся, благородна, вельми привітна усмішка. Сама чарівність...

– Українці... Кияни, – почувлося у відповідь різноголосе.

– А які ж ви видання представляєте, дозвольте дізнатися? – запитує мила пані.

На мить виникає дамка пауза. Всі переглянулися по між собою.

– «Независимость» – зично поруч зі мною вижує її головний редактор Володимир Кулеба. – «Правда України», – каже ж він, глянувши скося на мене.

– Українське радіо, – чути далі. – «Урядовий кур'єр»... «Україна молоді»...

– «Всеукраїнські ведомості» – з – під вусиків видавив Олександр Швець...

– «Зеркало неділі» – каже Юлія Мостова.

– «Киевские ведомости» – мовить Лариса Івшина.

Видно, що чарівна панянка біля дверей ледь помітно комизить губи.

– А яку ж ви газету читаете? – враз її запитує хтось.

– «Українську газету», – швидко відгукнулася вона.

Всі на взаєм дружню й голосно зареготали. Мабуть, тому, що це було видання, котре тоді ледь – ледь животіло. Навряд чи хто з присутніх журналістів брав його до рук. А ось мені воно вже траплялася неодноразово, хоча з'являлося рідко, бо редагована мною «Правди України» розміщала у видавничстві «Преса України» і мені, як головному редактору, всі видання, котрі друкувалися в цехах «Преси...», клали на стіл у порядку етикету. Подібним привілеєм міг користуватися і головред «Независимости» Володя Кулеба. «Українська газета» була виданням, котре тоді вперше в Україні після стількох років замовчування, жорстокого переслідування за подібне, широко розповідало про ОУН – УПА, про Бандеру і жовто – блакитний прапор. Воскрешала імена справжніх борців за незалежність суверенної України. А ось переважна більшість журналістів, які були в президентському пулі Кучми, різко не сприймали цієї тематики. Вони були тоді ще з совєцкім ухилом і разговарівали ісключительно по – моксовські...

Коли гамір затих, усі враз помітили, що чарівної молоді жінки біля дверей немає. Мабуть, образилася. І тут, здається, Михайло Сорока, головред «Урядового кур'єру», враз знайшовся:

– Хлопці – дівчата, так це ж, здається, Оксана Пахльовська, дочка Ліни Костенко...

Усі в одну мить кинулися в двері. Зчинився гамір і тиснява. Коли вискочили на асфальт, дивної співбесідниці ніде не було видно: наче розчинилася в гаморі дня. Довкруги метушилося багато різного люду італійського під теплим сонцем древнього Риму. Ніхто навіть не запам'ятав у що вона була зодягнена. Ми безпомічно озиралися, стенали плечима: така несподіванка. В цей час пролунала команда від італійських водіїв: «Йоде́м, andare!»)

***

Відтак, на перехресті шістдесятих, у сценарному відділі Київської кіностудії імені Олександра Довженка зустрілися і волею долі стали спільно працювати над новим сценарієм про поетів фронтової пори Аркадій Добровольський та Ліна Костенко. Він – умудрений досвідом складних років боротьби з комуністичним людиноненавистницьким режимом. На цьому шляху мав досвід понад двадцять одного року (!) каторжних робіт. Ледве не половина від усього прожитого. Але не ображений на весь білий світ.

Не драпучий, як кіт. З доброю, щирою душею, з м'яким серцем. Просто принциповий, невідкупний і гордий. Українець з великої букви.

У своїй блискучій книзі «Найбільше диво – життя. Спогади», трактаті про свою і сподвижників боротьбу за волю й незалежність України, велет бунтарського духу, засновник Української Гельсінської групи Микола Руденко напише і про Аркадія Добровольського. Він так і скаже, що «Серед колишніх в'язнів особливу симпатію викликав у мене Аркадій Добровольський, із яким я познайомився в Будинку творчості письменників в Ірпені...» Микола Данилович підкреслить: «Аркадій Добровольський був витончено інтелігентною людиною...», «Аркадій любив грати в більярд із Миколою Лукашем...» Микола Лукаш, зазначу для тих, хто, можливо, не знає, це справжній український геній літературного перекладу, поліглот: володів двадцятьма мовами світу, унікальна за скромністю і порядністю людина. Це він єдиний переклав на українську «Фауст» Гете, цього навіть не зумів зробити, до речі, сам Іван Франко, який брався за цю справу. Фахівці твердять, що трагедія в Лукашевій обробці звучить значно краще, ніж в оригіналі. В його послужному списку були вже переклади «Декамерона» Бокаччо, «Мадам Боварі» Флобера, «Дон Кіхота» Сервантеса. Так що Добровольськоу з Лукашем було вельми цікаво.

А далі в книзі Миколи Руденка ціла картина цих стосунків, характеристик подільського сценариста «Трактористів»:

«Микола був добрим більярдистом, а Аркадій Добровольський прийшов звідти, де замість більярдних куль уживали свинцевих. Однак за більярдним столом він виявляв не тільки настирливість, а й уміння, тож був гідним суперником визнаного майстра. Що більше я придивлявся до цієї людини, то більше вона мені подобалася. Енергійний, із правильними рисами обличчя, провівши в сталінських концтаборах двадцять два роки (тут би доречно виставити аж три окличних знаки), видавався, однак, порівняно молодим, вродливим, навіть сивина не торкнулася його волосся. Чарівність його образу доповнювали тактовність, широка ерудиція та культура. Не дивно, що в нього закохувалися молоді жінки. Закохалася в нього й наша нині видатна поетеса Ліна Костенко. Вони навіть пробували створити сім'ю — чому це не вийшло, не нам судити.

Не знаю чому, але я не наважувався розпитувати Аркадія про пережите в концтаборах. Може, тому, що мені було відомо: він епілептик. Одного разу серед ночі після чергового нападу епілепсії мені довелося везти його з Ірпеня до Києва. То було жахливе видовисько. Добре уявляю, що нерви Ліни Костенко не були пристосовані до таких потрясінь. Потім я ходив до нього в лікарню, і він щоразу вибачався, що завдав мені клопоту. Я з великим смутком слухав ці недоречні благання пробачити його слабкість. Дивлячись на Аркадія, я бачив цілу прірву людських страждань — де вже було розпитувати про пережите в концтаборах. І без розпитувань легко було уявити ті пекельні умови, які з цієї веселої, жвавої, витончено культурної людини зробили інваліда. Адже епілептиком він повернувся з концтаборів. Власне, з ним сталося те ж саме, що з Достоєвським, але той провів на заслання лише шість років, а страхіття «Записок з мертвого дому», якими

він свого часу вжахнув людство, і близько не можуть дорівнятися до того, що довелося зазнати в'язням сталінських «мертвих домів»...

Повернувшись із навчання у Москві і влаштувавшись працювати у сценарний відділ кіностудії імені Довженка, Ліна Костенко привернула увагу всього чоловічого цеху української літератури й мистецтва. Вржаючи а прикметна поетеса, майстер блискотливої думки, променистого слова, а ще навдивовижу показна просто як жінка. Неперевершено вродою, антуражем, шаленою принадною креативністю. У неї по вуха був закоханий Василь Симоненко. Зовсім ще жовторотий стосовно неї, бо аж на цілих п'ять літ молодший, але ж, відомо, серцю не накажеш...

І це, знаєте, зовсім не мій дослідницький висновок, таке стверджував найближчий друг Василя Симоненка, його університетський однокурсник, а потім справжня творча тінь поета – відомий український красномовець Микола Сом.

Із Миколою Даниловичем Сомом ми поспіль понад п'ять літ працювали на кафедрі журналістики університету «Україна», і коли він з'являвся у виші, то це завжди було справжнє свято. Слово в нього таке, що як скаже, немов реп'ях прилипає: запам'яташ назавжди. Якимось він поїхав виступати до Чернігівської жіночої колонії суворого режиму. Годину чарує зал, другу, третю: читає вірші, розповідає свої поетичні байки, гуморески, повідіє бувальщини, молодіці геть мліють, аж ногами тупотять, не відпускають зі сцени. А тут всі почали співати його пречудову пісню «Без вітру не родить жито...» Але в тюрмі, відомо, понад усе розпорядок доби, та ще й за суворого режиму установи. Підходить до мікрофону начальник колонії і каже: «Гражданін Сом! Ви нам всім очень понравілись, потому оставайтесь у нас навсегда...»

Так ось громадянин Сом з приводу того, як відбувалися події на кіностудії імені Довженка, де там стали працювати мій клекотинський земляк Аркадій Добровольський та Ліна Костенко, одному з київських видань кілька років тому, повідував так:

– У молодості вона була красива і розумна. Кучерявенька. За нею впадали всі відомі в літературі чоловіки, але Костенко вмільо тримала потрібну дистанцію...

Висновок Миколи Сома тут такий: «Думаю, Ліна Василівна була музою для багатьох. Чарівна, горда, дуже вродлива жінка. Та ще й кебетлива...»

А ось що казав покійний уже Микола Данилович Сом стосовно стосунків відомої поетеси з Аркадієм Добровольським:

«...у Києві Ліна жила з кіносценаристом Аркадієм Добровольським. Він на дев'ятнадцять років старшим від неї був. Непогана людина, але вічно п'яний. Він їй допоміг написати сценарій фільму «Перевірте свої годинники». Що їх єднало — не знаю. Напевно, талановитий був. Як усі поети, бідний. Мабуть, відгорів ще давно.

Готували разом фільм «Перевірте свої годинники» — про українських поетів, загиблих у Другій світовій війні. На екрани не вийшов. Його так переробила цензура, що Костенко відмовилася від авторства».

Є ще один погляд на ті події з ретроспективи нинішніх днів. Під Києвом у Кончі – Озерній, на шикарній дачі мешкає, мабуть, найстар-

ший з вітчизняних письменників, 93 – літній Олександр Сизоненко. Розповідали друзі – журналісти, що на самому вході до помешкання мій тезка виставив великий свій портрет, де він зображений з... Петром Симоненком. Так би сказати, в обнімку з вождем...

А найбільшою домашньою гордістю господаря є те, що його дім часто відвідували Л. Кучма та колишній посол Росії в Україні В. Черномирдін, і господар про це має неодмінно розповісти своїм гостям. Це його велика гордість...

Цей чоловік на початку шістдесятих також працював у сценарному відділі Кіностудії імені Олександра Довженка. З ним поруч трудилися Аркадій Добровольський і Ліна Костенко. Якщо почитати його статтю «Зоря і хрест Ліни Костенко», опубліковану до діамантового ювілею авторки геніального поетичного роману «Маруся Чурай», то там заледве не через абзац відверте зізнання в любові. Звичайно ж, як до поетеси. Але з огляду на те про що говорив Микола Сом, що всі чоловіки кіностудії шістдесятих років на розпір відкрили свої серця перед чарами цієї надзвичайної жінки, то, можливо, стріли Амура літали і попри серце полум'яного комуніста. Я, приміром, інакше ніяк не можу оцінити це, особливо після слів товариша Сизоненка про стосунки Ліни Костенко та Аркадія Добровольського, якому, як мені здається, він просто по – чоловічому заздри.

«...Вийшла заміж за Аркадія Добровольського, який одсидів двадцять п'ять років у таборах. Нащо він їй? У нього вибиті очі й зуби. Мабуть, зі співчуття. Вони вдвох написали сценарій «Перевірте свої годинники», бо і його прізвище було, але Добровольським там і не пахло. Її був текст. Сценарій – про трьох поетів: Миколу Булаєнка і ще двох, які загинули 1944 року під час прориву Південного фронту. На студії п'ять режисерів поміняли, вони й угробили фільм. Назвали – «Кто вернется, долюбит».

Ліна приїхала розгнівана, як фурія: «Та це для якогось кафешантана, а я писала про трагедію війни!» Зачіска розкішна, вона сама висока, струнка, на каблучках. Як рубонула на художній раді: «Я знімаю своє прізвище!» – і тут же написала заяву...

Як бачите, довжелезне життя змотав чоловік, а виходить так і не зрозумів, що люблять не за очі, не за зуби, а за серце і душу. А що коли це просто ревності? Які живуть і у дідусю й донині...

На початку цієї розповіді я мимохіть замітив, що після дзвінка Миколи Рябого з запитанням про те, чи знаю, що геніальна українська поетеса Ліна Костенко була заміжня за моїм земляком, подолянином Аркадієм Добровольським, я написав, що життя в моєму домі тут же перемінилося. Справді, всі домашні налаштували свої Інтернет гаджети на ці корінні прізвища і прикипіли до пошукових систем. І вже за кілька годин мені доповіли: в Аркадія Добровольського, либонь, є син Максим, 1954 року народження. Було відомо, що, принаймні, 2006 року він працював перекладачем у київському видавництві «Софія».

Максим Аркадійович справді мешкає на Печерську, вже пенсіонер. Я тут же зв'язався з ним по телефону. Останнім часом працював перекладачем літератури у видавництві «Софія». Володіє англійською та польською

мовами. У Клекотині, рідному селі батька, бував лише малюком. Смутно пам'ятає ту сторону. В свідомості зберігся лише костюл на пригірку, хоча, здається, з рідних батька ніхто до нього не ходив. Його мати, росіянка Олена Орехова, лікар за фахом – дружина Аркадія Захаровича, померла десять років тому. За Аркадія Добровольського вийшла заміж на Колимі. Але батько марив Україною, кликав сім'ю в його рідні краї. Вони й приїхали втрьох.

На моє запитання, що збереглося з батькових речей, здається, дещо невпевнено Максим Аркадійович відповів: «Либонь, друкарська машинка...»

– А знімки Аркадія Захаровича є?

– Десь були альбоми. Мабуть, щось можна буде відшукати...

За цими другорядними уточненнями я все готував головне запитання. Ходив із дріб'язком, як кіт довкола гарячої каші. Нарешті спромігся: «Подекуди пишуть, що Аркадій Захарович жив із Ліною Костенко. Це правда?»

Максим Аркадійович спокійно і ввічливо відповів: «Ні, це вигадки. Вони просто співпрацювали над одним кіносценарієм. Це була творча дружба...»

Є ще одна людина, яка добре посвячена у деталі стосунків життя мого земляка, у хитросплетіння долі подвижника Аркадія Добровольського і великої поетеси, а також і дружини письменника – Олени Орехової. Йдеться про директора Клекотинської середньої школи з Вінниччини Світлану Сергіївну Томчук. Саме вона організувала в навчальному закладі кімнату – музей пам'яті великого борця за незалежність і суверенітет України, літератора і перекоалача. Така функціонує у селі над Мурафою – рікою ось уже понад п'ятнадцять років.

Світлана Сергіївна, наповнюючи музей спогадами, експонатами, зустрічалася і з Ліною Костенко, і з Оленою Ореховою. Багато знає цікавих деталей цих непростих, іноді дивних взаємовідносин. З її розповідей стало зрозуміло, що поет і сценарист жив якийсь час так, начебто не міг вирішити, до якого берега йому пристати. Але було це зовсім недовго. Якби оцінювати з висоти нинішнього життя, то лише, напевне, якусь мить. Тому, що незабаром Ліна Василівна знайшла своє щастя в любові з чоловіком, якого покохала назавжди. Стала його дружиною. Він заради неї покинув усе – роботу, сім'ю. Це був Василь Васильович Цвіркунов, відомий кінознавець, великий організатор вітчизняного кіновиробництва. 1969 – го у них народився син Василь. Нині він мешкає у США, за фахом – програміст.

Я ж написав цю щирі й небайдужу статтю лише для того, щоб підкреслити: на моєму слов'янському Поділлі є достойні чоловіки, яких буває поважають і кохають геніальні жінки. І, власне, со кому до tego?

***

Коли на багатьох Інтернет ресурсах відшуміла читацькими шлягерами моя вище представлена публікація, вечірній телефон якось обізвася примітною українсько – білоруською говіркою мого давнього друга студентсько – журналістської пори Михайла Шведа. Мешкає він у Ріпках Чернігівської області, в районі, де найбільші мисливські вгіддя в Україні,

а територію його омивають Дніпро і чи не найчистіша річка Європи – повноводий Сож.

В один із перших днів нашого знайомства в університеті, ми якось вийшли з Михайлом із жовтого корпусу вузу, де містився факультет журналістики, і мали прямувати на інші заняття до червоностінного приміщення. Тут рудовусий мій одногрупник і каже:

- Давай тут пЄрАйдем, так буде швидше?
- Що зробимо? – начебто байдуже уточняв я.
- ПЄрАйдем вулицю, – повторив він свою пропозицію.

Я зрозумів: ця дивна вербальна еквілібристика назавжди всотана в свідомість друга з молоком матері. Хоча на письмі всі слова викладає бездоганною українською. Це показав і нещодавно зданий твір творчого конкурсу, який складають на журфаці перед вступом на навчання. Просто пуповина Михайла зарита за два кроки від білоруського кордону, через річечку з красивою назвою Каганець: перейти її і там уже мешкають сябри. Тут, власне, й криється розгадка цих діалектних коктейлів. А ще він уряди – годи підскубував мене тим, що я ні разу в житті не бачив, як квітує льон. Чарівна, неповторно зваблива квітка Полісся. Предковична годувальниця, одягальниця наша. Це ж, неодноразово акцентував він, таке неймовірне диво, ліпоти якого словами не поцінувати. Тільки потрібно особисто спізнати, власним світосприйманням оцінити. Тим часом, я знайшов в енциклопедіях, що в червнево – липневу пору квітоношення поля льону бувають небесно – синього, а то й фіолетового кольору. Просто фантастика!

Ось подивуватися цьому феєричному чуду ми й поїхали з Мишком аж поза Нові Яриловичі, що на самому кордонні з Білорусією. Від траси пішки чимчикували дорогою, яка походила на морський піщаний берег моря, немовби дюни, йшли до його села, щоб потрапити в обійми великої рідні. Почалися частування студентів – журналістів ледве не в кожному сільському дворі, бо тоді побачити живого університетського журналіста була замало не подібно, як космонавта. Позаяк тієї пори в Україні існувало лише два університети – Київський та Львівський, які випускали таких диплоюваних фахівців. По двадцять п'ять осіб зі стаціонару та по 75 – з заочного навчання кожен. Одне слово, дипломи «акул» пера і мікрофона отримували лише двісті (!) фахівців на 52 мільйони громадян республіки. Оце, скажу вам, була ціна спеціалісту! А не те, що нині, коли, приміром, чомусь Національний авіаційний університет лише на денну форму навчання набирає таких шістдесят студентів. А ще ж у Києві подібних фахівців готують Інститут журналістики Національного університету імені Т.Г. Шевченка, університет імені Драгоманова, університет «Україна», міжнародний університет, нині кафедри й факультети журналістики створені ледве не в кожному вишні обласних центрів. Явний, ніким не контрольований фаховий перебір.

Ми, звичайно ж, ганебно проспали свої два досвітки, в які збиралися сходити за село, де до сходу золотої діжі, всього лише з пів години – не більше, поки вона сповна не викотиться з – за горизонту, від краю до краю буяло безбереге феєричне море квітучого льону, переходячи на видноколі в кольори неба, чашечки цієї луб'яної культури відтак закривалися до

наступного світання, і я заледве не плачучи повертався без польових вражень до Києва: третього дня у нас передбачався надзвичайно складний іспит у професора української мови Марії Устимівни Каранської. Його пропускати – означало благословити свій добровільний виліт з університету. Так я прогавив через наливку й пиво свою квіткову феєрію на Поліссі.

– А ти ж пригадай, – казав мені в трубку тепер Михайло, – що тебе просив уточнити Мукомела. Забув? Здається на другому курсі було. Хіба це не Добровольського стосувалося?

Я щодуху помчав у село, де в моєму помешканні зберігається архів давніх публікацій і ще не розроблених тем. Для того, аби віднайти таку тонку деталь у своїх старих записниках, потрібно бути надзвичайно організованою, навіть педантичною людиною. Я ж у молоді журналістські роки здебільшого покладався на свою міцну пам'ять. Особливо ж за умови підготовки критичного матеріалу. Коли починаєш усе почуте занотувувати, люди мимоволі закриваються, начебто німіють і ніяких фактів, прізвищ, цифр не викладають під запис. Тому я завжди картинно закладаю руки до кишень, чи за спину, зодягну на обличчя маску байдужої до всього людини і знічев'я задаю запитання по темі, наче мене деталі не цікавлять. Співбесідники помічають, що журналіст начебто нічого не записує, розкриваються, стають відвертими. Тільки так можна зібрати цікавий фактаж. А при цьому понад усе тренується пам'ять.

Ось так, мабуть, було й тоді, коли 1974 – го викладач кафедри журналістики університету імені Тараса Шевченка Олександр Гнатович Мукомела, дізнавшись, що я родом з Шаргородського району Вінниччини, справді просив мене розвідати щось у Клекотині. Я все запам'ятав, нічого не вніс до записника. Однак точно пригадую, що тоді їздив до Мурафи, зустрічався з моїм односельцем Володимиром Паршаком, він трудився агрономом клекотинського колгоспу. Але ніяких відомостей Мукомелі я не привіз. Напевне тому, що як розповідає нині директор школи Світлана Сергіївна, після смерті Аркадія Захаровича Добровольського на початку літа 1969 – го, згодом померла й його мати. Батька Добровольського, Захара Івановича не було вже давно. Близької рідні в Аркадія Захаровича теж не залишилося. А 1974 – ий – час особливого лютування КДБ. Ще тривали судові процеси, які розпочалися двома роками раніше у Києві та Львові проти Івана та Надії Світличних, Василя Стуса, Євгена Сверстюка, Івана Дзюби, В'ячеслава Чорновола, Ірини та Ігоря Калинців і багатьох – багатьох інших. Люди були залякані. Не всі навіть наважувалися говорити про репресованих...

До напрямку подібних думок, через сорок з лишком літ після подій мене підштовхує те, що про Олександра Мукомелу Вікіпедія, зверніть увагу, пише так:

«В останнє десятиліття О. Г. Мукомела також багато часу віддав відновленню пам'яті журналістів, репресованих за роки радянської влади»...

Треба доповнити це резюме: не лише журналістів, а й письменників, сценаристів, перекладачів, ким насправді був мій славний земляк подолянин. Більше того, я звернув увагу, що все написане про А.З. Доброволь-

ського в історичних довідках, енциклопедіях, проспектах – своєрідна розширена копія тексту, який первинно написав про Аркадія Захаровича наш добрий університетський викладач Олександр Мукомела, який відійшов в інші світи 2009 року. Спасибі вам, Олександрє Гнатовичу!

Жінка, перед якою Аркадій Добровольський став навколішки

Як посвідчують дані ряду Інтернет сайтів, багато людей прочитало першу частину мого літературного дослідження про яскраву особистість, багатолітнього каторжанина радянських політичних таборів, вінничанина Аркадія Добровольського. Активного учасника Київського літературного об'єднання «Ланка», перейменованого згодом на об'єднання «Марс» (Майстерня революційного слова), куди його ввели Григорій Косинка та Борис Антоненко – Давидович. Аркадій Добровольський виявився чи не наймолодшим постійним автором на той час модного літературно мистецького журналу «Глобус», де друкувалися його оповідання. Згодом він – близький друг геніальної української поетеси Ліни Костенко, як про це свого часу стверджували публічно два Миколи Даниловичі – засновник української Гельсінської групи, письменник – філософ Руденко та відомий поет – пісняр, гуморист Сом, молоді люди навіть пробували створити свою сім'ю.

Нагадаю, що виходець із подільського села Клекотина, у неповних двадцять п'ять літ, Аркадій Добровольський, деякий час студіюючи літературно – лінгвіністичні дисципліни в Київському інституті народної освіти, працює редактором консультантом і сценаристом на кіностудії художніх фільмів «Українфільм». Саме цієї пори вже відомий, завдяки фільму «Земля», кінорежисер Олександр Довженко випродукував тут свій перший кольоровий фільм «Іван», проводив зйомки нової кінокартини «Аероград». Майбутній відомий скульптор Іван Кавалерідзе, шукаючи себе в кіномистецтві як сценарист та режисер, створив у павільйонах студії свого «Прометей», готував до випуску «Наталку Полтавку».

Одне слово, київська кіностудія середини тридцятих років минулого століття, де починав своє літературне життя молодий і активний Аркадій Добровольський, була унікальним творчим майданчиком, де формувалися головні літературно – мистецькі сили українців. Тут поспіш трудилися сценаристи, режисери, актори, композитори, співаки. І кожному хотілося виділитися, створити щось своє унікальне, неординарне. У цьому гнізді відточував свою майстерність і молодий сценарист Добровольський. Водив дружбу з молодим письменником, кінорежисером і актором Лукою Ляшенком. Той уже прославився тим, що у фільмі Олександра Довженка зіграв роль молодого куркуля у знаменитій стрічці «Земля». Відтак, сценічний «глитай» Лука був в Аркадія за першого критика і рецензента у роботі над сценарієм до кінофільму під умовною назвою «Полношко – поле». Ляшенко добре знав психологію села, бо народився і виріс у селі Житне Сумської області. Закінчив Ви-

щий музично – драматичний інститут імені М. Лисенка, а головне – на Одеській кіностудії в 1928 – 1932 роках зняв уже навіть два кінофільми. 1935 – го, коли Аркадій Добровольський практично завершив роботу над сценарієм, її непогано оцінило керівництво, виникла думка на базі цього твору зняти кінокартину про поступ індустріалізації в селі – наступ МТС на архаїчні устії присілки та хуторів. ВКП(б) тоді учила, що життя в селі, завдяки тракторизації докорінно змінюється, веселішає, стає дзвінким і бойовим, близьким за духом до музичного кінофільму «Веселіє ребята» (1934), який тієї пори крутили чи не в кожному населеному пункті. І хоч Аркадій Добровольський зовсім не був комуністом, а навідуючись до батьків у рідну Клекотину знав із розповідей близьких та рідних про жахи геноциду проти українців у селах, змушений був творити в душі кремлівських замовлень. Бо ж інакше не можна було, ані публікуватись, ані працювати на кіностудії. Під цим диктатом його «Полюшко – поле» перетворилося на кіноповість про богів колгоспних ланів без бідацьких меж – «Трактористів».

Коли починалися перші, так би мовити, примірки до майбутніх зйомок, вирішувалося питання про кінорежисера, акторів, керівництво кіностудії зішлось в виборі керівника проекту на москвичу Івану Пир'єву, який саме тоді переїхав до Києва після роботи на «Мосфільмі». Він уже мав досвід, працюючи як сценарист, кінорежисер над роботами «Будьте такими», «Переполох», «Третя молодість», «Перегін смерті», «Державний чиновник», «Конвеєр смерті». Керівництву кіностудії надзвичайно хотілося видати з своїх павільйонів продукт, який би сколихнув радянську кіноМельпомену. І вони побачили, що основою для такого екранного твору може стати сценарій талановитого молодого автора Аркадія Добровольського.

Зустрічаючись із Пир'євим, починаючий сценарист Добровольський обговорював майбутні деталі ролей для персонажів кінокартини. Однією з центральних із них мала стати постать Мар'яни Бажан, дзвінкоголосого і обворожливого ватажка жіночої тракторної бригади, майстра швидкісної оранки, неперевершеної сільської красуні, за якою потайки всихали чи не всі сільські парубки й чоловіки. Знаючи, що Пир'єв знімає в своїх фільмах дружину – красуню Аду Войцек, яка до того ж 1935 – го удостоїлася звання Заслуженої артистки РСФСР, Аркадій приготувався, що він буде пропонувати саме її за головну на кіномайданчику. Але яким же було його здивування, коли в сценарний відділ кіностудії, до кімнати, де працювали Аркадій Добровольський та його колега Євген Помещіков, якось завітали Іван Пир'єв та група молодих людей, московських артистів. Серед них була і надзвичайно виразиста блондинка, з експресивною білозубою посмішкою, гоноровим помахом вій над великими й гарними очима. Виставивши її поперед гурту, Іван сказав: «Приймай, Аркадію, твою незрівнянну Мар'яну Бажан. Трактора вона поки що не водить, можливо, й біля нього й близько не стояла, але я точно знаю, що кіношним бригадиром механізаторів буде блискучим...»

Дівчина широко й тепло усміхнулася і, здається, приворожливе сонце зазирнуло до похмурої грудневої кімнати. Пир'єв представив свою нову дружину Марину Ладініну, попередивши, щоб ніхто й не думав залищати-

ся до неї. Але ж хіба це щось важило для двадцятип'ятилітнього Аркадія, з якого дівчата очей не зводили, варто було б йому будь – де з'явитися. Він лишень відмітив про себе, що білявка була вродливіша за Войцек, дещо молодша і краще вписувалася в персональне його, авторське уявлення омріяної сценарної героїні. Він зрозумів, що Пир'єв здорово вгадав із Мар'яною Бажан для кінофільму. Марина була справжньою артистичною знахідкою. В'юнка, вродлива, приваблива до ломоти у молодих руках...

У ті дні зустрічаючись здебільшого за столами й чарками, вони весело проводили час, будуючи плани на майбутню весну, коли планувалося починати зйомки кінокартини. Марина часто сідала навпроти нього, або зовсім поруч, і він мав змогу надивитись у її ясні очі, або ж ніби ненароком торкатися ліктів, стегон, відчувати запахи її приманливих парфумів і тіла. Десь щось зворушливе зароджувалося в нього під серцем. Але Аркадій розумів: дістатися йому її зараз, у пору затяжного їхнього медового місяця з Пир'євим, – це все одно, що поцілувати власного лоба... Не вдасться...

Іван та Марина, від'їжджаючи на новорічні канікули до Москви, зненацька запросили Аркадія Добровольського та Євгена Помещікова приїхати до столиці в гості. Тим паче, що в Євгена там було житло. Хлопці, недовго думаючи, випросили відрадження у керівництва кіностудії на «Мосфільм» і відправилися до зореносної.

Тієї пори у Івана Пир'єва продовжувався конфлікт із фільмом – комедією «Багата наречена». Головну роль в ній грала його нова кохана Марина Ладиніна. Створювала образ відчайдушно колгоспниці Миринки Лукаш Авторами сценарію були молоді Аркадій Добровольський та Євген Помещіков. З огляду на те, що всі сцени музичної кінокомедії написані в дусі українського вертепу з наповненням діалогів живою українською говіркою, пересипані жартами й дотепами, можна дійти висновку, що твір в основному належить перу молодого подолянина. Бо ж Помещіков тієї пори навчався у Всеросійському державному інституті культури у Москві. Але парадокс: українське кіноначальство запідозрило у творі замах на приниження... російського великомовства. Себто, за його переконанням, у «Багатій нареченій» сталося возвеличення української національної культури, бо всі персонажі зодягнені у вишиванки і повсякчас учиняють покручі щодо «великого і могучого...». В оцінці твору навіть вживалося слово «український шовінізм». На цій підставі рух картини до глядача після зйомок вірнопіддано було заблоковано, стрічка опинилася на полиці з позначеннями: «ХП». Що означало – хай полежить, або хрен піде...

Коли Аркадій Добровольський та Євген Помещіков опинилися у зореносній столиці, Марина упросила чоловіка, щоб він дозволив їй стати гідом для українців (Помещіков був родом з Юзівки – нинішнього Донецька) у Москві. Але Євгеній відмовився від прогулянок по місту, йому більше хотілося зустрітися з однокурсниками по ВДІКу. І двоє молодих красивих людей – Аркадій та Марина, подекуди взявшись за руки, немов школярі, бродили від кафе до кафе. Ходили в кіно, весело розповідали різноманітні кумедні історії один одному, кидалися сніжками. І всі їх сприймали за закоханих. Марина виявилася лише на три роки старшою за парубка, була вже у другому шлюбі. Але тієї життєвої різниці в них зовсім

не було видно. Їй, либонь, вельми подобався симпатичний цей красень з сірими, розумними очима. І раз по разу вона заворожливе заливалася сміхом, що аж оглядалися перехожі. В одному місці вони пробували зайти навіть до церкви, Аркадій підбив на такий учинок. Але храм виявився зачиненим, і був, здається, порожній, без ікон...

Відбувалося це 14 січня 1937 – го. На Василя – у Старий Новий рік. А наступного ранку, 15 січня, там же у Москві, Аркадія Добровольського заарештували співробітники Держбезпеки Гольдфарб і Лейбович. Йому інкримінували українську буржуазну націоналістичну діяльність, участь начебто в терористичній організації. «Припаяли» сім років ув'язнення і п'ять літ позбавлення в політичних правах. А вийшло, що відсидіти в таборах за колючим дротом довелося усі майже двадцять три, з новими і новими нещадними, бузувірськими доповненнями звинувачень в антирадянщині. За знайдені під час «шмонів» літературні твори, які начебто припинювали Сталіна й комуністичну партію, підривали радянський устрій. Це означало, що не розкаювався, гад, був натуристим і непоступливим, гордим і чесним українцем Аркадій...

Можна лишень уявити собі як почувався А. Добровольський, коли з лісопозалу одного разу їх завели до клубу і оголосили: покажуть новий фільм, лауреат різний премій. Зблиснули титри: кінострічка називалася «Трактористи». Режисер Іван Пир'єв, сценарій... Очі затуманились. Замість його, Аркадієвого, стояло прізвище Євгена Помешкіова. А ось і Марина в ролі трактористи Мар'яни Бажан... Його вимріяна, красива Мар'яна.

Ліворуч, праворуч, позаду – сотні людей пильно вдивляються в кадри, вслухаються в кожний екранний звук. А йому очі застилають сльози... Хоча водночас і хочеться, страшенно жадається побачити, як же ж удався його рідний, перший серйозний, екранний кінофільм. Як він виглядає в діях живих артистів, на екрані. Серце колотиться, ось – ось, здається, вискочить з грудей. Але хто ж зрозуміє, кому можна довірити свою і радість, і образу!? Ні, так серце може луснути з перенапруги...

А потім привезли «Свинарку й пастуха» з Ладиніною в головній ролі. І хоч на професійний погляд Добровольського був це звичайний лубок, сільський балаган і дешево видовище, але важливо, що там була мила для нього Марина. До неймовірного вродлива й принадна у сніги Колими явилася вона з екрану до Аркадія в «Кубанських козаках». А ще якимось він побачив кіножурнал з вручення Сталінських премій у Кремлі всім творцям культового фільму «Трактористи». Он же і Марина зі своєю, такою знайомою, рідною білозубою посмішкою... Боже, за що така кара? Чому він тут, а не там?

Напевне, що в саме такі години втрати реальності буття найбільше зношувалося, розривалося на шматки серце Аркадія Добровольського... Ось чому так мало він прожив...

До цього додаю, що після арешту Аркадія, того ж таки кривавого 1937 – го, «чорний воронок» заїхав і в рідну його Клекотину. Браві сталіністи з портупєями і автоматами пов'язали й батька запеклого «ворога народу» – головного інженера Мурафської МТС Захара Івановича Добровольського. Це з нього Аркадій списував образ кіношного Кирила Петровича, директо-

ра машино – тракторної станції для «Полюшка – поля», яке зрештою стало всесвітньо знайомим фільмом «Трактористи». Захар Іванович справді був колоритною фігурою в подільській окрузі. Виходець з заможної місцевої родини, до революції їхня сім'я володіла найбагатшою землею на берегах Мурафи – ріки. Був він високоосвіченою, культурною людиною, сестра його учительвала в клекотинській школі. Тому й сина на «свої хлібом» відправив аж до Києва. Постійно наполягав на тому, щоб Аркадій не леддачував, а навчався. Словом, справжня «контра», як і син його – замаскований ворог радянської влади, що спокутував гріхи на Колимі.

Захару Івановичу навіть не дали попроситися з дружиною. Він більше ніколи так і не повернувся до своїх улюблених тракторів. Уже в кінці шістдесятих, коли тривала масова реабілітація жертв комуністичних репресій, матері Аркадія Добровольського Ксенії Архипівні з Вінниці прийшов казенний лист. В ньому повідомлялося, що в зв'язку з виправдальним вироком щодо її чоловіка, головного інженера Мурафської МТС Захара Івановича Добровольського, який загинув у тюрмі, вона може приїхати до обласного центру і отримати скількись там десятків рублів його останньої заробітної плати, нарахованої йому, як не звільненому з роботи до часу смерті в ув'язненні. Згорьована дружина Захарія Добровольського відмовилася від тієї совецької подачки. То, мабуть, були гроші на смерть комуністичного режиму та страхітливої імперії – СРСР.

Надзвичайно важким було повернення Аркадія Захаровича з заслання. Відшумів уже знаменитий двадцятий з'їзд КПРС. Багато людей повернулося з заслання, а Добровольського все не було. Українські письменники хвилювалися, що десь на далекій півночі, в казематах таборів застряг безвилазно письменник і перекладач з англійської, французької, польської Аркадій Добровольський. Ясність він відомий російський прозаїк і поет Варлам Шаламов. Виявилось, що він дружив, поспіль ніс тягар життя у колимських таборах з Аркадієм Добровольським, а коли їх розвезли по різних зонах ГУЛАГу, вони підтримували активну переписку. Повернувшись до Москви, Шаламов розповів про свого тюремного побратима Бориса Пастернаку, уточнив, де, в якому місці саме знаходиться Аркадій Добровольський в ув'язненні. Пастернак повідомив новину Миколі Бажану, який дуже добре знав Аркадія Добровольського в молоді роки. І ось депутати Верховної Ради СРСР Максим Тадейович Рильський та Микола Платонович Бажан підготували листа на ім'я Микити Хрущова. А в перерві між парламентськими засіданнями підійшли удвох з чолобитним документом до лисомозкого песиголовця. Так і так, мовляв, безпричинно мордують у «Дальбуді» ГУЛАГу українця. Мудрий, толковий чоловік, може згинати ні за цапову душу. Микита розщедрився: «Випуцу, завтра ж випуцу його, хлопці. Обіцяю...»

Не раз чув я історії про те, що начебто сім'я московського кінорежисера Івана Пир'єва всі понад двадцять років ув'язнення клекотинського каторжанина регулярно відправляла продуктові посилки в табори для Аркадія Добровольського, відчуваючи щось подібне на провину перед ним, селюком, позаяк його, справжнього сценариста кінофільму «Трактористи» призвище в титрах залишилося не поіменованим, і не став він лауреатом

атом Сталінської (Державної) премії за велику, примітну творчу роботу, яка вперше так високо піднесла їх особисто у творчій славі. Я, з огляду на подібне, з пошаною ставився за це і до Івана Пир'єва, директора «Мосфільму», голови кінематографістів СРСР, і до його дружини Марини Ладініної. Аж до 17 квітня 2015 року...

Саме цього дня в одному з московських Інтернет видань з'явилася розповідь такої собі москвички, подруги Марини Ладініної – Рогнеди Яценко про найзаповітнішу таємницю знаменитої кінозірки радянського кіно. Утім, усе по порядку...

Як відомо, Ладініна була другою дружиною Пир'єва. Вона думала, що виявиться останньою. Не вийшло. Знаменитий кінорежисер закохався в зовсім юну, як на його вік 58 років, у сімнадцятилітню актрису Людмилу (Люсю) Марченко. Вирішив женитись. Почалися суди – пересуди з попередньою дружиною. Ладініна ж була проти розлучення. І спершу стояла на цьому твердо. Поки йшли перемовини, малолітня особа... втекла від діда – режисера. Але її роль нової дружини знаменитого кіномитця стала приміряти значно практичніша в матеріальних справах одеситка, на два роки старша від Марченко – Ліоннела Скірда.

Далі розповідає Рогнеда Яценко, близька подруга Ладініної: «У залі суду колишне подружжя нічого не ділило: ні сина, ні квартиру. Але потрібно було домогтися від Марини слів: «Так, я згодна на розлучення». Для цього Пир'єву довелося вдатися до жорстокого прийому. Все та ж віддана йому домробітниця суду засвідчила, що Марина буцімто постійно зраджувала чоловікові з партнерами по зйомках, називалися імена – Зельдін (до речі, нині ще живий, 28 січня 1915 року народження – О.Г.), Дружніков ... На свій захист Ладініна нічого не сказала. Але із зали суду вийшла з абсолютно білим обличчям. Ми з нею доїхали до її помешкання, там сіли обідати. Розмовляли, навіть сміялися ... Ні нервового зриву, ні сліз, ні гірких скарг ... Тільки через кілька годин Марина сказала: «Ти бачила, як я трималася? Адже вони мене оббрехали ...»

Я точно знаю від неї самої, що єдиний зв'язок, який Марина коли – небудь приховувала від Пир'єва, був не романтичною історією, а надзвичайно небезпечним для їхньої сім'ї, можна сказати, політичний. Однак інакше Ладініна вчинити не могла. Стосувалося все співавтора фільму «Трактористи», який у результаті не потрапив ні в титри, ні в творчі довідники, – Аркадія Добровольського ...

Аркадій був молодший Марини на кілька років. Він в неї закохався під час зйомок – несміливо і безмовно. А незабаром його заарештували. Цю історію Марина розповіла мені вже в старості, а потім навіть записала на магнітофон цю сповідь. Після Марини у мене залишилися деякі її листи і документи ... В тому числі і цей аудіо документ. Ось його рошифровка:

«Аркашу, юнака 26 – ти ніжних літ, заарештували і заслали ... На каторзі він пробув понад двадцять років! За що?! Невідомо. Всі часи його ув'язнення я таємно відправляла йому посилки, вони в основному полягали в книгах, які він замовляв. Список книжок він прислав у листах. Їх регулярно приносили якісь чоловіки, щоразу нові, – я вважала, що це товариші Аркадія, які вже відбули термін покарання. Приходили вони тільки

тоді, коли я була одна дома. Ніхто про це не знав, я не говорила про таке нікому. І чоловікові також. Я страшенно боялася.

Аркадій писав мені: «Ви повинні знати, що ваша увага до мене не тільки подарунок особисто для мене. Але ви повинні вважати свій Вчинок тією свічкою перед іконою, яку ви ставите для того, щоб вас минула ця кара ...»

А через двадцять років Аркадій нарешті звільнився і з'явився на Марининому порозі. Ось як вона сама про це розповідала:

«Того вечора я пізно прийшла додому, і мені сказали, що приходив чоловік, котрий ніколи у нас раніше не бував. Не заставши мене, пообіцяв зайти наступного ранку. Годині о десятій ранку, я відкрила двері на несміливий дзвінок. Зайшов незнайомий чоловік і враз несподівано впав переді мною навколішки. Це тривало секунди ... Але було надзвичайно приголомшливо. Я розгублено нахилилася над ним і на незнайомому, оброслому обличчі несподівано побачила такі до болю знайомі, розумні сірі очі Аркаші з далекого 1937 – го року. З пори нашої молодості. Вставши швидко з колін, він сказав, що дав клятву побачити мене першою після звільнення з каторги і тільки після цього може їхати до рідних...»

Це була їхня єдина зустріч, – розповідає Рогнеда Яценко. – Аркадій подякував Марині і поїхав, мабуть, до своїх родичів. Більше вона нічого про нього не чула...

На закінчення лише скажу, що Марина Ладиніна прожила 94 роки і відійшла в інші світи 2003 – го, так би сказати, переживши Аркадія Добровольського аж на 34 роки...

Мене, щоправда, найбільше в цій історії цікавило те, які ж книги радянська екстра кінозірка з Москви могла відправляти українському каторжанину на Колиму. Не панегірики ж соціалістичного реалізму про наближення комуністичного раю вона клала до посилок. Виявилось, насамперед філософські праці, дослідження з психології. Але найбільше в передачах було підручників з англійської, французької, польської мов. Дивовижно, але факт: на каторзі оволодінню іноземними мовами Аркадію Добровольському допомагав відомий резидент ГРУ Червоної армії у США Марк Зільберт, він же громадянин Канади Еміліо Клебер, або «генерал Клебер», командир 11 – ої Інтербригади при обороні Мадриду в 1936 – му році, а насправді Манфред (Мойше) Штерн, славний єврей з Буковини, який був справдешнім поліглотом і до тонкощів володів добрим десятком іноземних мов та говірок. Його відкликали з Мадриду, щоб упекти на п'ятнадцять літ концтаборів «за контрреволюційну діяльність». Товариш Клебер умів майстерно вчити мистецтву перекладу своїх підлеглих і побратимів по ув'язненню. Ось чому Аркадій Захарович так філігранно здійснив переклади і Джона Голсуорсі, і Алана Сілітоу. Добровольський був людиною, яка даремне не тратила жодної години свого земного часу. Навіть у тюрмі він працював над собою, самозбагачувався.

Радянська репресивна машина усе зробила для того, щоб знищити, понівечити, розтерти у порошок цю мужню людину. Повернувшись після заслання у сценарний відділ Київської кіностудії імені Олександра Довженка (1959 рік), Аркадій Добровольський поспіль із поетесою Ліною

Костенко пише сценарій «Перевірте свої годинники». Це була розповідь про близьких їм за духом людей – поетів фронтової доби. Сценарій відзначено республіканською премією 1962 року, але кінофільму не вийшло. Бо кіночиновники намагалися бурхливу поетичну фантазію талановитих авторів сюжету і сцен загнати в прокрустове ложе цензури та радянських стереотипів, пропагандистських штампів і марксистських кліше. Гонорові Ліна Костенко й Аркадій Добровольський категорично заперечили можливість переробки їх твору в пропагандистській екранний опус.

Для Добровольського особисто кіно на цьому й закінчилося назавжди. Відтак, Аркадій Захарович переключився на переклади творів для журналу «Всесвіт». З англійської – Д. Голсуорсі, А. Сілітоу, з французької – Жоржа Гові. Для видавництва «Радянський письменник» здійснив цілий ряд перекладів з польської класики і тогочасної молодшої літератури.

Важко сказати, якби склалося з пам'яттю про Аркадія Добровольського в Клекотині, на Вінниччині, Поділлі, якби в тамтешньому селі не жила й працювала директор школи, справжня сподвижниця українського духу Світлана Сергіївна Томчук. Це вона, здається що 2003 року поїхала до столиці, віднайшла багатьох, хто знав і жив, трудився поруч з Аркадієм Добровольським. Достукалася навіть до помешкання Ліни Костенко. Зібрала все що могла в спогадах, речах про свого земляка. В школі, поспіль з учнями, відкрили музей – кімнату письменника, поета, перекладача, кіносценариста, великого борця за незалежність України. Серед експонатів є й копія сценарію «Перевірте свої годинники», авторства двох великих людей...

У чотирнадцять літ – 1925 року Аркадій Добровольський пішов з села у світи, щоб заявити про себе. Через дев'яносто літ він повернувся в свою рідну Клекотину меморіальною дошкою пам'яті на фронтоні школи. Урочисте відкриття її відбулося у полудень 19 травня 2015 року. Повернулася ще одна постать із вирію у рідні краї.

Коли кропива солодша за шафран

Життя і творчість українця Аркадія Добровольського – зразок рафінованого шовінізму великоросів щодо талановитих «молодших братів». Беручий і активний сценарист Київської кіностудії, сподвижник представників «розстріляного Відродження» Григорія Косинки, Бориса Антоненка – Давидовича та інших спізнав сповна не лише тюрми і каторги, а й керованого з Москви творчого забуття. При чому в тому найгіршому варіанті, коли твої здобутки демонструються повсюдно, ними захоплюються, їх удостоюють найвищих державних нагород, а ось справжнього автора шедевр, творця банально позбавляють авторства.

Загляньте лишень до Російської енциклопедії кіно, поцікавтеся, хто, приміром, є авторами сценарію знаменитої радянської кінокомедії «Багата наречена». Читаємо: Євгеній Помещіков і АРКАДІЙ ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ. Тепер співставте ці дані з самим кінофільмом. У титрах картини значиться саме лише прізвище росіянина Помещікова.

Але весь фільм – це яскрава, в дусі радянського агітпропу картинка української веселої, присолодженної колгоспної натури. Всі без винятку

герої – від перукаря, обліковця до трактористів і жниварів виряджені у колоритні вишиванки, з танцями й піснями. Російськомовні персонажі так і сиплять українськими дотепами, приколами. Зрозуміло, що все це виписано стараннями єдиного українця в творчій групі деміургів кінострічки Аркадія Добровольського, позаяк Євген Помещіков – виходець, як уже зазначалося вище, з Юзівки (Донецька), навчався у Москві і ніколи не послуговувався українською, фактично гидував нею. Режисер Іван Пир'єв – дрімучий москвіт. Уся бригада акторів, технічний персонал також з білокам'яної. А фільм вийшов з густою українською начинкою. Це, безперечно, заслуга лише Аркадія Добровольського.

Коли фільм показали українському кіношному керівництву, ті спершу виразно завовтузилися у кріслах, а згодом перейшли на крик та гвалт. Ні, таке показувати в Москві не можна, ми не дамо добро на представлення подібної продукції, вихід її у світ – був їхній вердикт. Це, мовляв, скрита дешева провокація з примітивного прославлення українства, коли фільм готується для всієї багатонаціональної держави, де все має бути вичорнено московітським. І це було серйозне каміння в город саме молодого сценариста Аркадія Добровольського, котрого, не в останню чергу й через цю приховану «диверсію» ув'язнили, відомо, на самому початку 1937 – го. До цього часу його старших товаришів Григорія Косинку уже розстріляли, засудженому до страти Борису Антоненку – Давидовичу якимось дивом смертний вирок замінили на десять років каторжних робіт.

Аркадій втрапив до залізних лещат репресивної машини саме за свою творчість. Пришили «троцькізм», який йому був такий далекий і незрозумілий, як те, чи є життя на Венері. Не врятувало молодого сценариста навіть те, що режисер картини Іван Пир'єв все – таки добився того, аби пригальмований вірнопідданою українською цензурою для прокату фільм показали Йосипу Сталіну. Вождь народів переглянув його і знайшов, що це дуже потрібна кінокартина для стимуляції активної колгоспної праці. Стрічку зняли з полиці, куди вона потрапила під арешт ще 1936 року. Прем'єра відбулася 2 березня 1938 року. Тим часом автор сценарію Аркадій Добровольський уже майже рік рубав ліс на Північній Колімі під Магаданом.

Відтоді поминуло без малого вісімдесят літ, але москвіти не заспокоюються. Поцікавтеся, хто є автором сценарію «Багатої нареченої» в знаменитому КиноПоиску.Ру. Чітко й однозначно записано – Євгеній Помещіков і Володимир (?) Добровольський. Який ще Володимир Добровольський? У російській і українській літературах митця потрібного калібру немає взагалі. Можливо, в Інтернет виданні просто помилилися? Тоді давайте перевіримо таке в російській Вікіпедії. І тут та сама дурниця – вказано якогось неіснуючого саме Володимира (?) Добровольського.

Ці особливі умови життя, коли тебе, через твої, так би сказати, нереспектабельні національні корені, простецьке селянське походження намагаються применшити, зробити другорядним, завжди повергалися тим, що українці краще інших вживалися в ситуацію, пристосовувались до обставин, знаходили зручні виходи зі скрути. Таким урешті – решт став і Аркадій Добровольський. Життя навчило його бути винахідливим.

Понад двадцять років поспіль валити ліс – такого, мабуть, не витримає ніхто. Тому на Колимі він стає фельдшером... моргу, а потім працює директором... хлібопекарні.

Щоб детальніше розповісти про те, як жилося нашому земляку на Колимі, я звертаюся по допомогу до письменника австрійського походження Петера Деманта. До речі, це просто така унікальна особистість, незвичайний побратим Аркадія Добровольського.

Отож Петер Демант народився 1918 року в Інсбруку, в Австрії, у сім'ї відомих і публічних людей. Ще до заміжжя про його матір, виточену й знамениту в тамтешніх краях інтелектуалку відомий австрійський письменник Петер Альтенберг, майстер коротких новел – нарисів, які критики назвали «телеграфами життя», написав дві книги. Богемності додала і батькова гілка роду. Молоді Деманти були вхожі в знамениті родини Відня. Але з 1919 року їм довелося переїхати до Чернівців: батько Петера був військовий лікар і надзвичайно шанував Імператора Австрії і Короля Богемії Франца Йосифа I – го, якому служив і вірою, і правдою...

Відтак, юнак виховувався на Буковині, здобував освіту в Чехії та Німеччині. Служив перекладачем у румунській армії. Уже тоді вільно володів румунською, німецькою, чеською, польською, англійською, французькою, італійською, українською мовами. Не все благополучно було з російською. Але якось відправившись із Бухареста до рідних у Чернівці, потрапив до немилосердного «радянського капкану». Рідні встигли виїхати з міста до входу туди частин Червоної Армії, а ось Петер опинився у западні. Північна Буковина потрапила в лоно комуністів: Демонта заарештували як шпигуна і відправили на Колиму. Напевне ж, оволодівати мовою Леніна й Сталіна...

Цей поліглот ким лише не трудився в ув'язненні: свинарем у радгоспі, обмірником у тайзі, маркшейдером у копальні... Утікши з – під конвою, п'ять місяців блукав тайгою і був знову ув'язнений. За що отримав ще один тюремний строк. Відбувши всі терміни каторги, залишився на поселенні в Ягідному – осередді державного тресту «Дальбуд», який був головним форпостом ГУЛАГу. І ось тут, як це не дивно звучить, прикипів душою до краю. Залишався мешкати ще (не повірите) аж на 23 роки, після розконвоювання. Поки якось не зустрівся з заїжджою москвичкою, одружився і ще 28 літ прожив із нею у Москві...

Не інакше як фантом так званого стокгольмського синдрому. Коли жертва виправдовує ката... Таким унікамам було добре й на Колимі. Коли, як писав один із близьких табірних магаданських друзів Аркадія Добровольського азербайджанський журналіст і письменник Асір Сандлер «... кость судака – благодатней рагу, крапива – приятней шафрана...»

Саме в Ягідному, за п'ятсот кілометрів від Магадана, отаборився на поселенні і Аркадій Добровольський. Саме життя звело їх поспіль. Петер Демант був особою, яку знали в містечку всі, бо його звали «англійським шпигуном», і котрої всі публічно цуралися, позаяк він повсякчас знаходився у центрі контролю НКВС. Людину з вищою зарубіжною технічною освітою радянська влада заборонила брати будь – куди на відповідальну роботу. Усі двадцять три роки він працював... вантажником торгової контори.

Австрійський «буковинець» давно вже оволодів російською, і регулярно скупляв екземпляри всіх книжок, які сюди надходили. Був справжнім бібліоманом, людиною феноменальних знань. А ще він зводив помешкання на пригірку за містом.

Як справжній українець, Аркадій Захарович Добровольський, позбавившись кайданів, теж почав споруджувати власну хатину, взявши заміж таку ж, як і сам каторжанку. Навіть не зважаючи на те, що як написав в одному з своїх листів до автора «Колимських оповідань», відомого російського письменника Варлама Шаламова, зазначав: «тут, у Ягідному, у кінці липня буває мінус п'ять...»

Йому хотілося мати рідний куток, затишок, де можна було б залюбки почитати, пописати. На книжкових і будівельних інтересах вони й зійшлися з Демантом. А ще Петер Зигмундович був дипломованим радіоінженером, а Добровольський жити не міг без радіоголосу в домівці. Він пожадливо сприймав усе що діється довкруги, особливо ж після того, як не стало Сталіна, Берії, як почали з таких як він знімати судимості тридцятих років, реабілітувати за другі й треті фальшиві тюремні строки, накинута верухаями.

Не секрет, що потаємно полюблив слухати ворожі голоси, де часто згадувалися люди, яких він зустрічав у колимських таборах і на переселенні. Із Петером так легко звирятися свій фаховий рівень з англійської, французької, польської. До того ж, в австрійця безліч різномовних словників, книг світової класики, краснзнавчих досліджень. У Деманта й пристойна бібліотека українських авторів – Тараса Шевченка, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Марко Вовчок, Михайла Коцюбинського. Добровольський полюблив перекинутись словом з земляком із Буковини...

Талант, якщо він є в душі, то не зважаючи на всі потуги заглушити його, навіть, коли закувати в кайдани, чи загнати на свинарник, або ж у тайгу, все одно проб'ється, проросте щедрим колоссям. Бо це продукт генів. Петер Демант, виступаючи під літературним псевдонімом Вернон Крес, написав цілу низку навдивовижу цікавих книг про радянську каторгу. Про людей Колими і їхні долі, правду про божевілля сталінських таборів. Серед цих творів – романи «Дзеркало тьоти Сарі», «Золото Монтани», мемуарні твори – «Мимохіть», «Мое перше життя», «Зекамерон ХХ століття». Однак найціннішим для нас із них є, безперечно, «Мої три пароплави. Записки старого вантажника». Позаяк у них є і розповідь про подолянина з Мурафи Аркадія Добровольського.

Ви, можливо, запитасте, а що це за «три пароплави», про яких створено цілий прозовий твір? Прискіпливий буковинець з австрійським корінням підрахував, що за два з лишком десятиліття роботи вантажником у колимському міськторзі він переніс на своїх плечах 75 тисяч тонн різноманітного товару. Від цементу, цвяхів, оліфи, вина, ласощів, цукру, солі до піаніно, ліжок, трун, мотоциклів, парових котлів. Цей товар міг би заповнити трюми трьох морських лайнерів. Ось вам тонаж його післякаторжного життя.

Одним з ладунків цього умовного транспорту від Вернона Креса стала розповідь про українця А. Добровольського. Ось вона – лаконічна, дещо іронічна, але вельми об'єктивна, вся у стилі знаменитого Петера Деманта:

«Улітку 1957 – го Ягідне сколихнула сенсація – судовий розгляд нової справи проти Аркадія Добровольського. Цю людину я ще в таборі не раз зустрічав.

... У середині тридцятих молодий український «пісменник» мав великі перспективи: гарний краснобай з атлетичною фігурою і ласкавими сірими очима справляв незабутнє враження на прекрасну статъ. За його сценарієм був поставлений фільм «Трактористи», який перед війною мав гучний успіх в СРСР. Але на жаль, коли стрічка вийшла на екрани, його автор уже сидів на пересиланні у Находці і очікував відправки на Колиму.

У таборі йому спочатку було дуже важко, як і іншим «троцькістам», але він зумів викрутитися, влаштувавшись на фельдшерські курси. На Лівому Березі, куди з двадцять третього кілометра перекочувала Центральна тюремна лікарня, він привернув увагу завідуючої хімлабораторією, якоїсь Матільди, вельми інтелігентної жінки, яку заарештували напередодні захисту докторської дисертації. Ставши її близьким другом, Аркадій Захарович отримав місце фельдшера у морзі – робота за колимськими мірками незапорошена. Йому ще й виділили днювальну, аби готувала і прала, і жив він там кумом королю...

У морзі Добровольський приймав своїх близьких друзів – лікарня була відстійником інтелігентних і освічених осіб, які всіма правдами і неправдами намагалися в ній зачепитися. Серед них виділялися відомий письменник Варлам Шаламов, великий хімік Мохнач – винахідник синього йоду, залізничний інженер Яроцький, посаджений за те, що на якійсь нараді не погодився з думкою товариша Кагановича, бакинський журналіст, фантазер і фотограф «від бога» Асир Сандлер та інші, життя кожного з яких могло б послужити сюжетом для приголомшливого роману. Коли цих людей розігнали, визначивши їх в Берлазі, Добровольський, якого все знаючий Іван Суржиков не без підстав назвав «політичним блатним», приловчився уникнути етапу на віддалений «Дніпровський», проте пізніше виявився – таки на руднику «Холодному», але надто швидко благополучно звідти звільнився.

Маючи багато друзів, як на Колімі, так і на Україні, притому відомих і впливових, він негайно влаштувався в Ягідному, спершу завідувачем вугільним складом, а потім главою пекарні. Їздив в Магадан і одружився там на табірній подрузі Олені Ореховій, чий гріх полягав у тому, що вона була в окупації і їй подобалося, як німецькі офіцери цілували її ручку. Подвизаючись на хлібному місці, Аркадій Захарович побудував собі невеликий будиночок і почав приймати гостей, будучи людиною компанійською і великим любителем вести дискусії, що з самого заснування соц. держави вважалося поганою звичкою і призвело не одного необережного простака на Колиму, а іноді і в могилу.

Серед його гостей було кілька завсідників: відомий боксер і художник Яків Висоцький, колишній фронтовик геолог Кубат'ян і серед інших також красень Міша С. Аркадій любив бути занадто щирим і відвертим. Після ХХ – го з'їзду КПРС йому здавалося, що настав час свободи, і відтак поплатився за своє легковір'я! Уповноважений КДБ Жалков вирішив

за «старим добрим» правилом «створити» у себе в районі «контрреволюційну групу», щоб за її «викриття» отримати згодом підвищення і орден, розпочав збір компромату на краснобая. Знайшовся і підставний свідок. Міша С. спочатку відмовився підписувати неправдиві звинувачення, але Жалков попередив:

– Вашій дружині незабаром народжувати, ви подумали про те, як їй буде з немовлям без чоловіка? А пахне «червонцем»! Ви до того ж вважаєтесь у нас німецьким шпигуном, членом «Цепеліна» ...

І Мишко здався. А Яша Висоцький, у якого перед цим недавно з'явилася друга дитина, спершу також відмовлявся від підпису, але і його взяли в лещата – слабка, звичайно, «група», всього двоє, але що поробиш, для виroku вистачить...

Тягали всіх гостей в «хитрий будиночок», деякі здалися, інші «откалякались». Мене теж викликали, я, зізнатися, здорово острахнувся, адже на волю вийшов не так давно. Прикинувся тупаком, сказав, що Добровольського ніколи всерйоз не сприймав, якщо він, катаючись на велосипеді, слухає на ходу музику, та й не так часто бував у нього.

На суді, що проходив у Будинку культури, зібрався весь партійний актив. Вирок, звичайно, був вирішений наперед, але Добровольський відмінно захищав себе, вганяючи у піт магаданського прокурора. А Кубат`ян ... Суддя прочитав свідчення вірменина:

– Коли по радіо диктор згадав прізвище товариша Хрущова, обвинувачені обмінювалися знаками і посміхалися...

Висоцький відразу ж запитав Кубат`яна: «Скажи, Вазген, якими знаками ми обмінялися з Аркадієм? Роти перекурили або щось пальцями побіля голови показували? Ну, посміхалися ми завжди, це правда ...»

Кубат`ян не витримає:

– Я відмовляюся від свого свідчення! Не було нічого подібного! Мені представник КДБ Жалков голову морочив!

– Ви ж, виходить, підписали неправдиве свідчення, – сполошився суддя, – подумайте!

– Я і подумав, не хочу обмовляти чесних людей! – кричав Кубат`тян. А Жалков безсило йорзав задом у першому ряду, злий як чорт. До Кубат`яна після суду підійшов перший секретар райкому партії:

– Що ж, доведеться відібрати у тебе партквиток?

– За те, що сказав правду? – огризнувся той.

Більше йому ніхто нічим не погрожував. Висоцькому дали шість років, Добровольському, як «духовному батьку групи» і зважаючи на його «троцькістське минуле» – вісім. Готовий, віддрукований вирок принесли через кілька хвилин після виступу судді – все було заздалегідь заготовлено...

Яшу етапували на копальню «Вітряна», що недалеко від озера Джека Лондона. «Політичний блатний» Добровольський потрапив в магаданську внутрішню в'язницю – «Будинок Васькова», як її тут називали, у нього раптом виявили безліч хвороб.

Під час чергового партійного з'їзду хтось із московських друзів Аркадія зумів передати Хрущову прямо в руки докладний опис ганебного процесу в Ягідному. Через кілька днів у Магадан прилетів заступник головно-

го прокурора СРСР – знайомі Добровольського чимало здивувалися, побачивши його на вулиці в компанії сердитого начальника в чорній формі. Тим часом на «Вітряному», єдиному табірному пункті з «політичними», сталася НП: начальник режиму був старої ще довоєнної школи і так міцно нагиснув на «контриків», що вони Висоцького побили до напівсмерті, і все свавілля тут же сплигло назовні, тим більше, що прокурор з Москви виявився тут як тут.

Добровольського та Яшу привезли у Ягідне, де відбувся пересуд. Тепер все закрутилося навпаки: брехливих свідків швидко викрили, і після обіду обидва арештанта вийшли на свободу, привітавши за руку лише Кубат'яна.

Яша ввечері поїхав на полювання, а вранці повернувся з убитим ведмедем. Добровольський, якого незадовго до суду реабілітували, знявши звинувачення в троцькізмі, зібрався і поїхав до Києва, де отримав квартиру і був відновлений у Спілці письменників України. Там він написав сценарій до військового фільму, зійшовся з відомою українською поетесою, але через рік, після повернення дружини і сина, захворів. Його здоров'я дійсно виявилось підірваним – він лежав у лікарні, зламав там шийку стегна і незабаром помер, так і не реалізувавши всіх своїх літературних можливостей...»

Я зробив одну велику справу для пам'яті мого великого земляка Аркадія Захаровича Добровольського. Навесні 2015 року мені вдалося зібрати групу ініціативних людей, і ми в час буйного цвітіння садів понад Мурафою – 15 травня, на фронтоні Клекотинської середньої школи відкрили пам'ятну дошку. З портретом на граніті відомого поета, письменника, кіносценариста, перекладача і просто чудового нашого земляка. Збіглося так, що якраз дев'яносто років тому цей навчальний заклад закінчив 14 – літній Аркадій. На торжество прийшло багато селян і школярів, прибули вчителі з сусідніх населених пунктів, освітянське начальство. З Вінниці приїхали письменники Микола Рябий, Вадим Вітковський. Були керівники району, заступник голови облвиконкому. Але найбільшу подяку я хотів би скласти літературі Анні Іванівні Боярській та її дочці – підприємцю, директору місцевої середньої школи Світлані Сергіївні Томчук. Вони були мотором цієї події, яка засвідчила, що українці людей, які боролися за їхню свободу не забувають.

Скажу, як зять Івана Дем'янюка...

Мій покійний уже тесть і справді Іван Дем'янюк. Щоправда, і на щастя також, не той Іван Дем'янюк, якого в Ізраїлі засудили до смертної кари, яку згодом відмінили, а в Німеччині, уже майже дев'яностолітньому присудили п'ять років ув'язнення за начебто вбивство 28 тисяч (!) ув'язнених концентраційного табору Собібор. Цього чоловіка, як відомо, звали Іван Миколайович. А ось мій родич – Іван Онисимович Дем'янюк, всього лише однофамілець.

Батьку моєї дружини на початку нинішнього травня виповнився б лише 91 рік. І війни він «зачепив» лише шматочок. Однак устиг заробити на тому побойці і ордени, і медалі, яких чомусь ніколи не зодягав. Мій тесть після війни тридцять п'ять років поспіль працював завідуючим районним відділом культури в Андрушівці на Житомирщині. Був заслуженою, вельми шанованою людиною. І його вже давно немає на цьому світі. Війна зробила своє – надто ж він настраждався в ті роки...

Але коли по радіо, телебаченню називають «Іван Дем'янюк», я мимоволі здригаюся. Не кажучи вже про дружину Івана Онисимовича, мою тещу, нині 90 – літню Ларису Михайлівну, двох її дочок. Як часто тіпаються, завмирають їхні серця при цьому словосполученні...

А потім я вирішив усе – таки, бодай для себе, з'ясувати, що ж це за історія така приключилася з невідьником мюнхенського суду Німеччини Іваном Дем'янюком, про якого, без перебільшення, гомонів нещодавно увесь цивілізований світ. Надто ж це химерна якась, заплутана, дивовижна історія. Одні українця Джона (Івана) Дем'янюка називають махровим убивцею, інші зумисне призначеною жертвою, справу котрого майстерно буцімто сфабриковано спецслужбами. Але багато думок, припущень сходяться на тому, що страждання війни, які почалися ще в сорокові роки минулого століття, для цієї дивної людини не закінчилися до останнього її подиху. Він, як дрібненька піщинка потрапив між жорна історії, при чому цілого ряду країн одразу. Виходить, що млин гудів і начебто всі його механізми крутилися, а борошна не було: перемолоти Дем'янюка впродовж десятиліть не могли...

Іншими словами, мені хотілося будь – що хотілося розібратися з цією унікальною історією ще й тому, що стосується вона мого земляка – вінничанина – Івана Миколайовича Дем'янюка, уродженця села Дубові Махариці Козятинського району (народився 3 квітня 1920 року).

Уже котра смерть наблизилася впритул, але й ця пройшла мимо...

Із половини вісімдесятих років минулого століття світова преса широко висвітлюючи події з приводу пошуку нацистських злочинців і їх прислужників, у центр їх виносить ім'я малограмотного вихідця з – під Козятина Вінниччини Івана Дем'янюка. Перед війною працював він трак-

тористом і шофером у рідному колгоспі. А під час бойових дій отримав поранення, потрапив до німецького полону.

Далі як розвивалися події є декілька версій. Сам бранець під час суду в Ізраїлі у 80 – х роках твердив, що потрапив до німецького полону в Криму, де служив, після поранення. Німці його вивезли і утримували в таборі «Челмно» у Польщі до 1944 року, а потім перевели до іншої «фабрики смерті» в Австрії, де Дем'янюк, зокрема, воював в армії генерала Власова (РОА). Спецслужби цілого ряду країн – СРСР, США, Ізраїлю, Іспанії, Німеччини переконані – це далеко не так. Кожна із них доклала чимало зусиль до того, щоб зробити звичайного українця замало не головним винуватцем смертей десятків і сотень тисяч полонених концтаборів одразу декількох фашистських «фабрик смерті».

Після війни, за даними журналу Spiegel, Іван Дем'янюк (John Demjanjuk) мешкав у південній Німеччині, де працював водієм організації, які допомагали біженцям. 1952 року він із дружиною Лідією (українкою) і сином Іваном емігрував до США. Там оселився в Клівленді й працював механіком на автозаводі «Форд». Уперше Іван Дем'янюк отримав американське громадянство 1958 року, але перегода у нього його забрали, позаяк суддя вирішив, що той подав у заяві неправдиві дані щодо періоду воєнних років.

Коли починаеш вникати у суть цих звинувачень – голова йде обертом. Саме собою виникає логічне запитання: невже якийсь маленький вахмістр охорони (а їх у фашистів, мабуть, було десятки, якщо не сотні тисяч), якщо таким і навіть був Іван (Джон) Дем'янюк, міг насправді уявляти собою таку значиму роль у грандіозному механізмові людинознищення фашистського рейху, яку йому приписували роками? Прізвище Дем'янюка десятиліттями гриміло багатьма мовами світу. З обов'язковою приставкою – українець...

Першим на Івана Дем'янюка, як начебто замаскованого нациста в США, вказав редактор нью-йоркської прокомуністичної україномовної газети News from Ukraine («Вісті з України») М. Ганусяк (Michael Hanusiak), член ЦК Компартії США. Була це вельми сумнівної порядності людина, котра десятиліттями знаходилася на службі в радянського режиму, її послугами широко користувалися ідеологічні підрозділи московського і київського ЦК, як і журналісти – партпропагандисти. Пан Ганусяк 1975 року передав спецслужбам США та Ізраїлю папку з начебто прізвищами 70 – ти українців, які прислужували нацистам і перебралися до Штатів. Першим там значився John Demjanjuk.

Витоки подібної інформації з боку спецслужб СРСР здійснювалися спеціально, аби надалі руками американців, ізраїльтян, інших зацікавлених сторін знищувати тих, хто вважався ідеологічним ворогом соціалістичного табору, особливо ж люди, які не бажали повертатися після війни до свого рідного дому, були вояками УПА, або армії Власова. Для вірогідності історій, які вигадувалися і розроблялися спецпідрозділами КДБ, готувалися (читай – підроблялися) і спеціальні документи. Фахівці з фальсифікації в «конторі глибокого буріння», як в народі розшифровували абрєвіатуру КДБ, відомо, були майстерні. Там для цього

існували спеціальні, високо оснащені різноманітним обладнанням лабораторії.

Постаралися й українські кадебісти, які ще в шістдесяті роки минулого століття примітили, що мати Івана Дем'янюка, отримавши, мабуть, негласну вістку від сина з – за кордону, відмовилася отримувати пенсію за зниклого безвісти на війні сина. Либонь, навдивовижу чесна була жінка. Не хотіла, певне, гріха наживати від Бога і завдавати економічної шкоди державі.

Опера назирці і в усьому стежили за колгоспницею роками і все – таки встановили, що її син Іван, який начебто пропав на війні, насправді живий та здоровий. Мешкає в Клівленді, штат Огайо США. Долив масла в вогонь і М. Ганусяк, який заявив, що «нацистський колабораціоніст», який начебто служив вахмістром у концентраційному таборі Собібор Іван (Джон) Дем'янюк попри все ще й бере активну участь в антикомуністичній організації українців. Це стало неначе негласним вироком для нього – знищити. Ця вимога суттєво активізувала діяльність радянського КДБ щодо українця.

Операція московських чекістів безпосередньо проти нашого земляка почала здійснюватися на початку вісімдесятих років минулого століття. А 1985 – го Івана Дем'янюка, за доносом агентів Кремля, заарештували, як колишнього ката концентраційного табору, і вперше вивезли з США до Ізраїлю. Із дозволу властей Штатів, затримання проводить спецпідрозділ зовнішньої розвідки «Моссад» із Тель – Авіва, який здійснює пошук нацистських злочинців в усьому світі. Така собі, «мухоловка», яка заробила на цьому широку славу.

John Demjanjuk обвинувачується в тому, що він буцімто є тим самим знаменитим садистом на прізвисько «Іван Грозний» із концентраційного табору Треблінка, який власноручно знищив тисячі людей у газових камерах. Кат, під таким лихим іменем був відомий насамперед тим, що немислимо знущався над приреченими, відрубував їм перед смертю руки, ноги, дитородні органи...

Подібне до тель – авіського, спеціальне управління із пошуку фашистських злочинців на території Сполучених Штатів (OSI – Office of Special Investigations), його ще називали Бюро спеціальних розслідувань, існувало також і в Вашингтоні. Воно створено за часів президентства Джиммі Картера, на пропозицію депутата Конгресу, єврейки за національністю, Елізабет Хольцман. Спецуправління у всьому сприяло роботі ізраїльських колег. Ці двоє формуваль діяли у тісному взаємодіяванні. Більше того, як не важко зрозуміти, тут дивним чином з їхніми завданнями солі-

Іван (Джон) Дем'янюк на початку нинішнього століття.

даризуються мотиви дій і КДБ. Вони утрюх накидаються на українця в США John Demjanjuk.

Однак у цій історії, уже з самого її початку, було не все так безхмарно. У той час, коли ізраїльська спецслужба з помпою затримувала в штаті Огайо Івана Дем'янюка, американська OSI вже мала в своєму розпорядженні декілька незаперечних доказів того, що українець Іван (Джон) Дем'янюк насправді ніякий не мучитель на прізвисько «Іван Грозний» (українською – «Іван Лихий»), а звичайний радянський військовополонений. Але офіцери, а з ними заодно і відомий американський конгресмен, який тоді якраз конкретно опікувався цією спецслужбою, учиняють службовий підлог – утаємничують від усіх цей факт, остерігаючись того, що припиниться з державного бюджету Штатів щедре фінансування підрозділу, який одну за одною провалював справи із пошуку, а головне – судової ідентифікації справжніх гітлерівських головорізів на території США. В OSI сподіваються, що озлоблені євреї швиденько відкрутять голову принесеному в публічну жертву Дем'янюку і цим їхній відвертий і ганебний злочин проти буде скрито.

Тим часом в Ізраїлі, якому конче потрібно було закріпити світове визнання Голокосту, розпалюється справжнє багаття для смаження на ньому полоненика, якого нарекли одним із найбільших євреєненависників з числа слов'ян. Державне обвинування знаходить цілий ряд іще живих громадян, які з'явившись до суду у Тель – Авіві, однозначно і беззаперечно заявляють: перед ними справді сидить колишній інквізитор Треблінки «Іван Грозний».

Тут варто нагадати, що 11 квітня 1961 року (до речі, за добу до історичного польоту Ю. Гагаріна у космос), група ізраїльського спецназу «Моссад» в Аргентині віднайшла і доставила літаком до Тель – Авіву одного з головних кривдників євреїв у Другій світовій війні німця Ейхмана, якого засудили до страти і тут же повішали його. Так що українець Іван Дем'янюк, мав стати черговим багаттям до кострища великих перемог мисливців за головами мерзотників, які знущалися над євреями в часи Голокосту.

Після екзекуції над Ейхманом поминуло два десятки років. Стара слава, відомо, нову любить, і її належало підігрівати, як їжу для мас. Країні конче потрібен був новий гучний судовий процес над тими, хто прислужував нацистам. На роль такого смертного цапа відбувала і було, як можна зрозуміти, призначено українця Івана Дем'янюка. Забігаючи дещо вперед скажу, що в ролі глядачів у залі судового засідання, яке тривало впродовж 18 місяців, побувало майже 800 тисяч (!) жителів і гостей Ізраїлю.

На Дем'янюка у клітці ходили дивитися як на виродка, на сніжну людину. Емоційні люди плювалися на нього і вигукували образливі слова.

Ще така важлива деталь. У матеріалах судового процесу, в його робочій формі, постійно вживалося кривдне словосполучення щодо позначення кривавої обслуги німецьких концтаборів – «охоронці-українці», що, зрозуміло, мало до певної міри значити таке: українці найближчі сподвижники людоджерів – нацистів, мало викликати огиду до представників цієї нації. Все підводилося до думки, що саме українці були виконавцями смертних вироків євреям.

Наша діаспора США і Канади, до якої докотилися чутки про те, що на лаву підсудних посадили ні в чому не винного українця, що в Ізраїлі фактично готується судовий процес проти української нації, створює «Фонд оборони Івана Дем'янюка», розпочинає активний збір коштів на підтримку бранця. Досить швидко на своєму рахунку міжнародна громадська організація, вже мала мільйон доларів США. Кажуть, що на сьогоднішні мірки – ця сума в десять разів крупніша від тодішньої номінальної величини.

Зарубіжні українці, бо радянські, зрозуміло ж, змушені були слухати лише пропагандистські байки про справедливий суд в Ізраїлі над радянським зрадником кремлівських брехливих пропагандистів типу Зоріна, Боровика, Бовіна та інших, для порятунку справи наймають кращих експертів і адвокатів світу. Ці фахівці з'їжджаються до Тель – Авіва.

До захисту в суді Івана Дем'янюка діаспора залучила відомого історика, графа Ніколая Толстого (Велика Британія), професора Лондонського університету Дж. Грента, експерта людської пам'яті В. А. Вагенара, професора – експерта зі судової антропології Я.М. Ісчана (США), графолога В. Флина (США), професора Каліфорнійського університету А. Причард, спеціаліста з достовірності документів Е. Робертсон (США).

Головним доказом у суді проти Івана Дем'янюка виступає начебто офіційне посвідчення про закінчення українцем курсів табірних охоронців у концтаборі Треблінка. Тут важлива деталь, звідки ж взялося саме посвідчення?

Як свідчить зарубіжна преса, начебто документ цей – посвідчення SS №1393 із позначкою «Abkommandiert am 27.3.43 Sobibor» – привіз до США із СРСР своїм чартером відомий «червоний мільйонер» і «видатний борець за мир» Арманд Хаммер (Armand Hammer), друг і приятель Леоніда Брежнєва. Той Хаммер, який корінням був із Одеси, котрий свого часу, у молодому віці, зустрічався навіть із Володимиром Леніним, позаяк народився 1898 року. Він служив підручним радянських комуністів, скільки існував СРСР. Леонід Брежнєв, в епоху свого тривалого правління, вірного американського служку нагородив навіть орденом Леніна, і завжди при зустрічах з ним смачно цілувався у засос. До речі, у шикарній спальні цього найближчого побратима всіх трудящих Радянського Союзу висіла табличка з написом: «Золоте правило: той, хто має золото, той і встановлює правила». Саме Хаммер утримував на свої кошти україномовну прокомуністичну газету М. Ганусяка у Нью – Йорку.

Отож, М. Ганусяк, який винюхував всі новини в українській діаспорі США, вказав, що Іван (Джон) Дем'янюк із Клівленда є буцімто відомим нацистським злочинцем, а Арманд Хаммер (ім'я якого, до речі, перекладається як «серп і молот») доставив тель – авівським агентам із СРСР посвідчення на ім'я вахмістра Івана Дем'янюка. При цьому підкреслив, що в КГБ СРСР саме цю людину називають «Іваном Грозним». Що цей чоловік точно служив охоронцем винищувального концтабору Треблінки, і його розшукують усі спецслужби країн – переможець Другої світової війни.

Може виникнути питання, чому посвідчення було привезене саме із Москви, і як воно могло опинитися саме там, якщо дана «фабрика смерті» знаходилася на території Польщі?

З історії Другої світової війни відомо, що концтабір Треблінка (Мазовецьке воєводство Польщі, розташований за 80 кілометрів на північний схід від Варшави) був звільнений саме радянськими військами у жовтні 1943 року. Операція з визволення заручників пройшла блискавично, для ворога неочікуване миттєво. Німці не встигли навіть знищити всі картотеки своїх агентурних служб, інші цінні документи. «Смерш» тут же переправив найважливіші папери «фабрики смерті» до Москви.

Тим часом на суді у Тель – Авіві вище поіменовані фахівці доказують, що посвідчення вахмістра Івана Дем'янюка SS №1393 із позначкою «Abkommandiert am 27.3.43 Sobibor» ... фальшивка. Що воно, напевне, спеціально підроблене кимсь, вірогідніше всього московською службою КДБ, яка мала на меті знищити всіх, хто після війни втік із СРСР за кордон, власців, яким іменував себе І. Дем'янюк, насамперед. Експерти зі світовими іменами умотивовують свої висновки, зокрема, тим, що документ змонтований із двох світлин. Це передусім. Крім того, при наклеюванні фотокартки на дане посвідчення чомусь використовувалося три різних марки клею. Якби це був справжній документ, він би мав лише одну консистенцію скріплювальної суміші. Більше того, на знімку знайдено сліди від дірок, що означає – один із змонтованих знімків уже десь підшивався. До того ж, залишилися сліди від пінцета при монтажі. Відсутня дача видачі документа. Виявлена чітка неспіврозмірність написання чисел у документі. А попри все, ще й немає підпису власника посвідчення. Одне слово, у ловців за головами кривдників євреїв, – стався повний облом. У процесі судового дослідження фактів, Іван Дем'янюк все більше ставав схожим на «Івана Грозного», як сова на яструба...

Висновок знаменитих на весь світ фахівців такий. Німці, з їх педантичним ставленням до документів, підозріливістю вже б на першому ж посту розстріляли власника такого посвідчення. Але суд Тель – Авіва відхиляє всі доводи експертів захисту, не приймає до уваги аргументи відомих професіоналів, не приєднує їх до матеріалів справи. Пояснення просте: нам, мовляв, достатньо висновків ізраїльської експертизи, якій суд сповна довіряє. А вона якраз указує на те, що посвідчення... дійсне. У цьому ж стилі і з'являється остаточний висновок суду: Іван Дем'янюк – це насправді і є кривавий езекутор «Іван Грозний», і тому нехай він помре на шибениці. Відтак, 25 квітня 1987 року Дем'янюкові винесено судовий вирок: смерть через повішення.

Під вікнами камери Дем'янюка спорудили величезну Голгофу буквою «Г» із висячою, яка коливається при кожному повіту вітру, мотузкою. Мовляв, готуйся, враже, на ешафот...

Адвокати подали касаційну скаргу. Дем'янюк мимовільно почав кожної хвилини очікувати приведення в дію смертного вироку. Він добре розумів, що ізраїльській владі значно легше, вигідно для підвищення свого політичного іміджу його просто повішати, тим паче, що судовий вердикт є, заробивши дивіденди від мільйонів євреїв світу, ніж установити істину – чи є посвідчення дійсним, чи воно підробка. Це були часи життя поміж надією і смертю. І подібне мученицьке терзання для українця тривало неймовірно довго. Здавалося, що вічність, насправді аж п'ять безкінечних років...

На шибениці міняли мотузки, позаяк вони перегнивали в очікуванні приреченого. Але захист українця Івана (Джона) Дем'янюка Верховному суду Ізраїлю забивав усе нові й нові «цвяхи». Вухнали, які не просто було витягнути.

На щастя для смертника, якраз завалилася кривава радянська імперія. Став можливим доступ до архівів КДБ. І там українці діаспори знайшли через своїх людей документ, який однозначно і чітко вказував на те, що справжній «Іван Грозний» із концтабору Треблінка. виявляється, носив зовсім інше, далеко не співзвучне для Дем'янюка прізвище – Івана МАКАРЕНКА. І що той чоловік насправді давно вже був на тому світі – його прирекли полоненні під час одного з повстань в'язнів іще 1943 року. Вчинили над інквізитором жорстокий самосуд, розірвали нечестивця буквально на шматки.

Було одночасно встановлено, що ця інформація давно відома спецслужбі США (OSI). Для публічних Штатів, це виявилось повною несподіванкою, адже вся громадськість країни неначе серіал із затяжним продовженням дивилася репортажі з Тель – Авива про те, як судили жителя штату Огайо Івана (Джона) Дем'янюка – «Грозного» за численні вбивства євреїв. У США гримонув страшенний скандал із притягненням до суду всіх тих, хто скривав давно відомий провал спецслужби.

Можливо, завинивши у дивний такий, я б навіть сказав, нелюдський спосіб перед Іваном Дем'янюком, після його звільнення з – під арешту Верховним Судом Ізраїлю (документ датовано 29 липня 1993 року), повернення до вільного життя буквально з – під шибениці (всього в ізраїльському ув'язненні українець утримувався майже вісім років!), США повернули йому громадянство, компенсували моральні втрати. Він повернувся американського додому – до Клівленда. Уряд Ізраїлю начебто навіть і вибачився перед Іваном (Джоном) Дем'янюком за свою грубу судову помилку...

Дем'янюк – це «диявол у людській подобі»!?

Здається, восторжествувала правда! Але ж якою ціною?

І тут я маю на увазі не лише самого Івана Дем'янюка. У цієї людини, як на мене, були не людської сили серце, нерви, психіка. Хто ж таке, скажіть, зміг би витримати, перенести?! П'ять років у прямому розумінні прожити під ешафотом, дерев'яніючи від кожного скрипу, кроку в коридорі в'язниці. Скільки ж разів він міг подумати, що це вже йдуть за ним, виводитимуть на страту.

Іще більш дивними виглядають, так би сказати, справи побіля судові. Вони носять якийсь, як на мене, містичний, окультивний, моторошний відтінок, позаяк далеко не все події іноді вкладається в логіку здорового глузду. І все почалося з того, що проти тих в Ізраїлі, хто захищав Дем'янюка на лаві підсудних, хто виступав на його боці, закликаючи прокурорів і судів бути об'єктивними до долі солдата війни, враховувати всі безпристрасні обставини справи, в країні були розгорнуті безпрецедентні публічні шельмування українця, обливання брудом. Навіть більше того...

Зрозуміло, що 800 тисяч людей, котрі в якості слухачів – глядачів пройшли через зали 92-х публічних судових-спектаклів, вимагали одного – смерті ката єврейського народу. Вся держава на землі обітованій прагнула, буквально воліла крові «Івана Грозного», а юристи та експерти Івана Дем'янюка буквально фізично не давали змоги задіяти в роботу гільйотину.

Найстрашніше те, що не все обмежувалося самими лише словами, вербальними звинуваченнями. За день до свого виступу на процесі з промовою захисту Івана (Джона) Дем'янюка колишній ізраїльський суддя Дов Ейтан випав... із 15-го поверху будинку. Він пішов на зустріч із кимось незнайомим і вчинив... самогубство. Така, власне, офіційна версія слідства. Вона легко спростовується тим, що буквально через годину після свого останнього «польоту в безвість» Дов Ейтан, за попередньою домовленістю, мав зустрітися з дружиною в одному з магазинів. Подружжя якраз планувало придбати новий костюм екс-судді для його публічного виступу на процесі Івана Дем'янюка...

Майже тоді ж (під час похорон судді Дов Ейтана), хтось знову ж таки невідомий, плюснув кислотою в обличчя адвоката Дем'янюка Йорома Шефтеля. Цей чоловік дивом не осліп. Винаватець злочину, зрозуміло ж, не знайдений: його, напевне, ніхто й не розшукував. Далі. Причотний до втасмичення загибелі справжнього «Івана Грозного» в Треблінці американський конгресмен, республіканець Патрік Бюкенен, який балотувався на пост Президента США, в результаті скандалу з судом над Іваном Дем'янюком і приховуванням інформації про те, що справжній охоронець спецтабору «Іван Грозний – Лютий» давно почив у Бозі, був змушений достроково зійти з президентських перегонів, завдавши величезних втрат іміджу своєї партії.

Через замовні суди проти його зазнав фінансово краху історик граф Ніколай Толстой, який виступав експертом із захисту Дем'янюка... У Києві сталося ритуальне вбивство із безліччю колотих ножових поранень (36 ударів) керівника Українського комітету із захисту Івана Дем'янюка Володимира Котельницького та його ні в чому не повинної старенької матері. Слідів зловмисників міліція, зрозуміло, не знайшла й до нині...

Експерт сторони захисту Аніта Причард справді вчинила самогубство, але лікарям дивом її вдалося врятувати. В єврейській державі склалися такі дивні умови для людей, котрі підтримували об'єктивний розгляд справи Дем'янюка, що доктор – історик Руф Окунева із хворим сином заледве вціліла, втікаючи з Ізраїлю. Багато із цих подій, учинків, які мають пряме відношення до справи переслідуваного українця John Demjanjuk, буквально не піддаються логіці та здоровому смислу. Тому довелося навіть зустріти вираз, коли одне з відомих зарубіжних видань написало, що Дем'янюка – це «диявол у людській подобі». Хто б усе це міг пояснити?

Пекло на цьому світі

Чи ж не пора публічно з'ясувати бодай деякі обставини цієї дивної, незвичайної історії, яка тягнулася майже сімдесят літ, і чи є їй кінець навіть тепер, коли переслідуваного вже немає в живих, – навіть важко сказати. У

травні 2011 року, після вісімнадцяти місяців безперервного процесу, цього разу вже мюнхенський суд Німеччини, засудив Івана (Джона) Дем'янюка до п'яти років ув'язнення. На час винесення вироку підсудному вже йшов 92 рік. Він постійно почувався зле, є навіть підстави вважати, що часто, лежачи на судовому засіданні в лікарняному ліжку, він не тямив, де знаходиться, що довкруги відбувається. Але німцям так хотілося засудити українця. Бодай якось відвести увагу від справжніх нацистів, які в роки Другої світової війни дійсно вішали, вбивали, душили газами тисячі громадян Європи. І тепер, як бачити, німці стали такі справедливі...

Ще одне важливе застереження. Мої публікації не мають найменшої мети бодай якось вибілити українця Дем'янюка, котрого, як бачимо, спіткала жорстка, немилосердна доля військовополоненого, дрібнесенького гвинтика світової м'ясорубки, яку вчинили фашисти та комуністи. Я хочу зрозуміти й таке: чому українська діаспора з усіх сил боролася за колишнього співвітчизника, а його в минулому рідна батьківщина, яка стала вже самостійною і незалежною, весь цей час поверталася до його болючої проблеми спиною. Чому жоден з наших пост – радянських вождів – правителів не висловився на захист рідного українця, який, мабуть, із європеїців у 20-21 століття піддавався найбільше невинуватим гонінням і тортурам?

Приміром, 2001 року, вже після виправдального вироку в Ізраїлі (1993 р.), за поданням OSI, котре, як відомо, надзвичайно постраждало через втаємничення даних про те, що Іван Дем'янюк не є страшний людожер і монстр «Іван Грозний» із Требинки, американський суд знову починає процес проти українця. Він тривав до 2004 року, і закінчується дивним вердиктом: позбавити колишнього військовополоненого українця громадянства США.

Федеральний суддя Пол Метіа при прийнятті цього рішення заявив, що у нього начебто є докази того, що Іван (Джон) Дем'янюк служив фашистам у концентраційному таборі Собібор. (Раніше, зауважу, була Требинка, тепер уже названо Собібор!) Що він також мовбито був вахмістром і в концентраційних таборах Майданек та Флоссенбюрг. Одне слово, може навіть склалася дивна концепція, що Іван Дем'янюк був єдиним катом – охоронцем на всі (названо вже офіційно чотири (!) «фабрики смерті») у різних зонах окупації) концентраційні табори, тільки ж ніхто конкретних доказів цього не бачив і ніде в суді вони не були представлені. Знову щось ближче до містики, а ніж до реального життя.

Що стосується Собібора, то ніяких доказів того, що Дем'янюк перебував там, окрім фальшивого посвідчення (ви ж пам'ятаєте, що це доказали кращі світові експерти до яких звернулася по допомогу українська діаспора), і котре вже фігурувало в судді Тель – Авіва, не було. Ніхто з дванадцяти живих в'язнів Собібора, які мешкали на території США Івана (Джона) як охоронця не пізнав. Підкреслю, ця перевірка здійснювалася американським відомством із еміграції ще 1976 року! Тобто, лише через тридцять років після закінчення Другої світової війни. Тоді, ще пам'ять очевидців подій війни могла бути порівняно міцною. Але результат такий, який поданий вище: доказів – нуль...

Більше того, міграційна служба відслала ряд фотознімків Дем'янюка сімнадцяти в'язням Собібора, які мешкали в Ізраїлі. Жоден із них не пізнав у них прислужника німців їхнього концентраційного табору.

Коли вірити американському судді Полу Метіа, то в нього буцімто був документ, знайдений у литовських архівах, який підтверджував, що охоронець концентраційного табору Майданек на прізвище Іван Дем'янюк у січні 1943 року був наказаний адміністрацією за те, що без належного дозволу самовільно покинув територію гетто, відправившись за покупками, у той час, коли ворота смертоносної установи були закриті...

Але чи це був той самий Дем'янюк, якого тепер переслідували, звісно, довести не можна було ніяк. Адже, скажімо, із села Дубові Махаринці Козятинського району Вінниччини на фронт пішло два Івани Дем'янюки, практично однолітки. І обидва Миколайовичі, між іншим. Один із них пропав на війні безвісти, а згодом виявився в США, інший повернувся додому. Коли радянські спецслужби почали активно виясняти, де і як він провів час своєї відсутності у період війни, другий Дем'янюк покінчив життя самогубством у рідному селі.

Із цього приводу я також зауважу, що, як стверджує моя теща, Лариса Михайлівна, після війни в районному центрі Андрушівка Житомирської області мешкало ще чотири Івани Дем'янюки, окрім її чоловіка, а мого тестя. Іншими словами, це прізвище надто було посяєне на Вінниччині та Житомирщині, за інші регіони не скажу – не перевірив.

Можливо, Іван (Джон) Дем'янюк і справді служив охоронцем у німців, позаяк в одній із публікацій про період війни він скаже, що тоді за буханець хліба готовий був віддати душу. Але чи міг цей чоловік про подібне сказати американським службовцям на початку п'ятдесятих років минулого століття, просячи притулку в США? Його тут же передали б радянській стороні, де на нього однозначно чекала б шибениця. Підтвердженень цієї істини тисячі. І ви це знаєте не гірше за мене...

Так американський суд 2004 року, на підставі зовсім таки сумнівних доказів вини, позбавляє Івана (Джона) Дем'янюка громадянства США. Усе це було схоже, погодьтесь, на підігрівання старої юшки...

Стало питання депортації людини, від якої відмовилася найбагатша країна світу. Служба міграції Штатів назвала три країни, куди вона може відправити учасника Другої світової війни, як колишнього мешканця цих держав – до України, до Польща та до Німеччина.

Україна і Польща навідріз відмовилися приймати колишнього «нациста», колаборанта. А ось в Німеччині, як на мене, вирішили поміркувати. Але тут знайшлася така держава, як Іспанія. Її люди теж нібито гинули в концентраційних таборах, де, либонь, ніс службу Іван (Джон) Дем'янюк. Вона готова була прийняти вигнанця із США, пред'явивши йому свої претензії як нацисту...

Звісно, що подібного процесу не могла пропустити сама Німеччина. Їй, як повітря, потрібен був публічний спектакль над фашизмом. Бо своїх, корінних німців, у цій державі вже давно не судять за гріхи і навіть жадливі злочини минулої війни. Здебільшого виправдовують вояків рейху. А ось чужинця, українця, до прикладу, залюбки можна розвінчати, засудити до реального терміну ув'язнення – будь ласка. Репресивна машина заводиться з пів оберту...

Виявляється, німці в війну виконували накази, а вбивали колаборанти?

Сказане в підзаголовку вище – зовсім не мої авторські вигадки, тому гукну на допомогу в роз'ясненні цієї позиції журналіста Віктора Тимченка: він п'ять років працював редактором української редакції радіостанції «Німецька хвиля», добре знає життя нинішніх німців, їхнє ставлення до «героїв» Другої світової війни. Ось що він розповідає з цього приводу:

«Нещодавно шанований журнал Шпігель (№ 45, 2009) писав про людину на ім'я Самуель К. Це добropорядний бюргер (тому в журналі тільки ім'я і ініціал!), який свого часу служив у СС, пройшов вишкіл у концтаборі «Травніки», працював з 1941 по 1943 рік у таборі Белжець. Дослужився, не в приклад ледачому охоронцеві (Wachmann) Дем'янюку, до звання взводного охоронця (Zugwachmann). На питання про те, в чому полягала його робота, відповідає: «Всі ми розуміли, що там знищувалися євреї, а потім спалювалися. Ми нюхали цей дим кожен день».

Ніколи не був під судом і слідством, хоча за час його перебування в Белжеці було знищено 434 000 осіб. Для наочності – це практично таке місто, як Лейпциг. З юстицією у нього на сьогоднішній день який зв'язок: на процесі проти мерзенного нацистського посіпаки Дем'янюка він буде виступати у ролі... свідка. Кому ж, як не йому, свідком бути: він і справді добре знає, як подібні табори працювали?

Кажуть, проти нього – через 66 років після можливого вчинення ним 434 000 злочинів – розпочато попереднє розслідування. Він нікуди не емігрував, прожив весь час у Німеччині, у мальовничих краях на Рейні, і навіть працював в одному з федеральних міністерств. Але Феміді було ним займатися ніколи.

Зараз шукали свідків, щоб зробити «гучним» справу Дем'янюка. Знайшли Самуеля К. І раптом – раптом! – Комуś в голову прийшла незвичайна думка: а що, власне, робив свідок Самуель К. в 1941 – 1943 роках у концентраційному таборі Белжець? Звідки у нього таке знання життєвих подробиць?

Самуелю К., як і Дем'янюку – 89 років. Якщо зараз тільки взялися за попереднє слідство, то до обвинувального висновку він, очевидно, не досягне.

Тепер запитання: чому німецька юстиція знайшла в Америці дрібного вахмана Дем'янюка, а не побачила у себе під носом Самуеля К.?

Відповідь, звичайно ж, така: не хотіла бачити.

Але «не побачила» – пасивна позиція або ж із зором щось не теє... А чи є випадки, коли німецька юстиція знала про злочини громадян, але зробила все, щоб не карати кримінальників?

Так, є. Ось голландський нацист Клаас Фабер, звинувачений у вбивствах і засуджений в Голландії до смертної кари, заміненій згодом на довічне ув'язнення. Але з голландської в'язниці він утікає. І куди? У Федеративну Німеччину. Тут він живе досі, і німецька юстиція навіть не робить спроб його засудити. А коли обурені таким оборотом голландці почали вимагати видачі вбивці, то Верховний суд Німеччини (Bundesgerichtshof) оголосив його громадянином ФРН – і відмовився видати «свого» в чужу країну.

На якій же підставі отримав голландський злочинець німецьке громадянство? Є така підстава, на нього і послалася вища судова інстанція країни: указ Адольфа Гітлера від 19 травня 1943 року про те, що всі, хто вступає у війська СС, автоматично стають німцями. Тобто, фіюрер помер, а справа його живе.

Як вам таке розуміння права?

Тоді виникає питання: чому саме в справі Дем'янюка раптом всі прозріли і захотіли покарати – і для цього його напівживого притягли до Німеччини? Адже якщо він причетний до знищення євреїв, то це справа швидше Ізраїлю. Оскільки євреїв у Собібор депортували в основному з Голландії. То, можливо, треба було судити його там. А так як табір Собібор знаходився на території окупованої, але все ж Польщі, то, можливо, це було б завданням для поляків? Справу Дем'янюка могли розглянути і українці – цікаво, як би вони сьогодні відповіли на такий виклик?

Виходить, що німці – крім того, що були організаторами таборів смерті і роботодавцями Дем'янюка, – ніяк (формально – юридично, а не ідеологічно) з цією справою не пов'язані. Дивина, та й годі...»

Ви розумієте, що почало відбуватися? Зовні ще міцний майже дев'яностолітній дуб, дідуган І. Дем'янюк став розмінної монетою в міжнародній грі на публіку. Позаяк залишився, можна сказати, останньою фішкою на шахівниці Другої світової війни над якою можна без остраху познуватися. І не в останню чергу тому, що він українець...Жертовний цап відбувало. Якого захистити було нікому.

Німці, зрозуміло, виграли боротьбу, прости мене Господи на правдивому вислові, за живого трупа. 30 листопада 2009 року у Мюнхені розпочався процес над Іваном (Джоном) Дем'янюком.

Світовий парадокс: кат судить жертву...

Те, що Івана Дем'янюка, під завісу його стражденної долі, взялася судити Феміда Німеччини, на моє шире переконання, є абсолютний нонсенс. Справжній правовий Апокаліпсис.

Відомо, що після Нюрнберзького трибуналу серед етнічних німців ФРН (Західна Німеччина), за участь у Другій світовій війні, знищення мільйонів громадян різних держав, представників різних народів і народностей серйозно не був наказаний практично ніхто. За винятком, здається, якогось Клауса Барбє, в якого руки по лікті справді були в крові невинних жертв, до того ж то був час загострення денацифікації у світі.

Дещо інакше виглядала ця справа у Східній Німеччині (НДР). Там щодо всіх охоронців концтаборів висунули стандартне обвинувачення – пособництво фашизму. В залежності від терміну служби, звинуваченим трафаретно призначали по 4 – 6 років ув'язнення. Але після об'єднання Німеччини всі підручні катів тут же були визнані жертвами... сталінізму і заслужили компенсацію за моральне приниження. Німецька правда восторжествувала...

Це було, гадаю, на рівні вручення орденів. Вони ж так настраждалися... А загалом виглядало як наруга над здоровим глуздом.

Фальшиве, виготовлене в одній з лабораторій КДБ, посвідчення SS №1393 із позначкою «Abkommandiert am 27.3.43 Sobibor». Івана Дем'янюка, як довели це фахівці в Тель – Авіському суді.

Ось так насправді унікально Німеччина засушила фашизм. Фактично обіливши всіх учасників війни, які свого часу під прапорами Гітлера посіяли мільйони смертей по всьому світу.

Я вже не кажу конкретно про тих, хто спершу салютував Гітлеру і в усьому його підтримував, маршируючи з факелами містами і селами, хто засукавши рукави стріляв і нищив усе на своєму шляху в усій Європі, заганняючи мільйони людей у рабство, хто під бравурні марші відправлявся з рейху на «освоєння земель України». Розстрілюючи і вішаючи непокірних на нашій землі, спалюючи до тла українські села разом із людьми.

Вони, виявляється, просто безгрішні, позаяк банально «виконували наказ». Вони взагалі безневинні.

Цинізмом найвищого гатунку, з моєї точки зору є те, що Івана Дем'янюка судили в колишній колиці зародження фашизму – Мюнхені. Де, власне, започаткувався, звідки поширився гітлеризм, який став головною бідою всього двадцятого і наступного століть. Який страшніше будь – якої епідемії вплинув на долю всього світу. За цим, як на мене, чітко проявилася новітня формула знущання зі здорового глузду – кат судить жертву...

Отже, ті хто загіяв смертоносну війну, пройшли з мечем і вогнем пів – Європи, вони не винні. А червоноармієць Іван (Джон), якого покликали на цю бойню бюргери поспіль із хворим своїм Гітлером – він, бачите, злочинець. Його потрібно судити і навіть належить вкинути до в'язниці. Майже через сімдесят років після ними розв'язаної війни.

Із цього приводу британське видання «The Independent» пояснює: «Багато німців та іноземних спостерігачів вважали західнонімецьке правосуддя смішним, коли справа торкалася розплати за нацистське минуле. Тому цей новий серйозний підхід (щодо Дем'янюка), попри свою бажаність, дивує. Що змінилося? Мабуть, те, що Дем'янюк – не німець».

Справді, позаяк колишній червоноармієць українець – не мюнхенський обиватель, то до його можна застосувати всю суворість німецької судової

системи. Не зважаючи навіть на те, що йому вже всі 90 років, що його до судової зали возять на колясці, а то й у лікарняному ліжку. Що він уже майже мертвий, а всі ознаки життя подає лише стражденним порухом лівої руки. Мовляв, чую про що мовиться.

Найпарадоксальніше в цій ситуації те, що конкретних доказів того, що Іван Дем'янюк справді був охоронцем концтабору Собібор (а в Мюнхені йому інкримінувалося саме це) в суді не представлено жодного! За винятком того ж таки фальшивого посвідчення, яке, як було встановлено незалежними світовими експертами ще в тель – авівському суді (1993 р.), виготовили в одній із спеціальних лабораторій КДБ СРСР.

Слухання в мюнхенському суді виявили ще більше підрбок у цьому злочасному «документі». Нові незалежні експерти, як заявив у ході судового процесу адвокат Івана (Джона) Дем'янюка Ульріх Буш, встановили, що на фотопапері світлини, виявлено оксид титану, який почали в фотопродукції застосовувати лише з кінця 1960 – х років минулого століття. Тобто, як мінімум, через п'ятнадцять років після закінчення Другої світової війни. А посвідчення мало бути дійсним у 1943 році. Ось вам і німецька справедливість...

Інший адвокат Дем'янюка, Майкл Тігар, представив докази експертів про те, що й чорнила на «посвідченні Дем'янюка» – не ті, які використовувалися німцями в війну, а традиційні радянські. Вже повоєнні. До того, ж різним є і колір очей – у того Дем'янюка, який на знімку, і який живий. Не співпадає з справжнім і запис про зріст людини, яка буцімто була власником досліджуваного «документа».

Але ж хіба когось у суді цікавлять ці тонкощі і деталі, коли є спосіб, можливо, останній в історії поквитатися з живим учасником війни, аби публічно вигородити свою націю, свій народ, перевести стрілки на представників інших учасників бойових дій. А якщо конкретно на колаборанта з України, котра чомусь у Німеччині вважається не замало державою – ізгоєм.

Іван Дем'янюк до того ж людина без певного місця проживання, без батьківщини, волею їх біснуватого фюрера, який, до речі, не далеко від мюнхенського суду в пивному барі починав свою політичну кар'єру, закинутий в тенета світових судилищ. Чим не кандидат на те, щоб засудивши новоявленого Джона, зайвий раз показати всьому світові, що не німці знищували євреїв. А он же ж хто – українці.

Я взагалі вважаю, що **тривалий судовий процес у Мюнхені над німечним стариком це найновіша форма знущання над логікою та здоровим смыслом, коли палач судить жертву**. Ось чому так правдиво, так схвильовано звучать слова підсудного Івана Дем'янюка, виголошені в мюнхенському суді його адвокатами.

Іван Дем'янюк звинувачує Німеччину

«Я особисто вдячний тим особам, котрі допомагають мені в моєму безнадійно хворому стані: чи то у тюрмі, чи тут у судовій залі. Тому я особливо дякую медичним працівникам, котрі опікувалися мною, полегшуючи мої болі, та котрі допомагають мені витримати цей судовий

Іван Дем'янюк у Мюнхенському суді.

процес, який для мене є тортурами. З цього приводу я зазначаю наступне:

1. Німеччина винна в тому, що через руйнівну війну проти Радянського Союзу я втратив свою домівку та свою батьківщину.

2. Німеччина винна в тому, що зробила мене військовополоненим.

3. Німеччина винна в тому, що створила табори для військовополонених, де я й мільйони інших червоноармійців було засуджено на голодну смерть, яку я оминув тільки з волі Всевишнього.

4. Німеччина винна в тому, що змусила мене стати рабом в таборі для військовополонених.

5. Німеччина винна в тому, що в тій безжалісній війні 11 мільйонів моїх земляків українців було вбито німцями, а мільйони інших українців, включно з моєю любою дружиною Лідєю, було вивезено в німецьке рабство.

6. Німеччина винна в тому, що тисячі моїх співвітчизників було примусово перетворено в помічників німців, тобто змушено під карою смерті до участі в жахливій програмі геноциду проти євреїв, циган, українців, поляків і росіян, а сотні тих, котрі відмовились від цього злочину, було знищено німцями. Попри це, ще сотні тисяч було депортовано назад в Україну: на розстріл Сталіном або заслано на муки у сибірські ГУЛАГи, в яких виконували каторжну працю.

7. Німеччина винна в тому, що змусила мене до злиденного життя в післявоєнних таборах для переміщених осіб.

8. Німеччина винна в тому, що після 30 – річного переслідування на рівні права в Ізраїлі, США та Польщі, а також після 10 років ув'язнення в Ізраїлі (з них – 5 років у камері смерті), мене в останні роки мого життя, майже в 90 літ, депортовано в Німеччину.

9. Німеччина винна в тому, що в кінці мого життя через нехтування законами мене, украї немічного, несправедливо обвинувачують у співучасті у вбивстві. А це – всупереч загально прийнятому міжнародному праву (існує 65 років), всупереч європейській хартії людських прав.

10. Німеччина винна в тому, що я, невинна особа, вже 9 місяців мучуся в ізоляторі штадельгаймської тюрми.

11. Німеччина винна в тому, що я навіки втратив мою обрану батьківщину США.

12. Німеччина винна в тому, що я втратив сенс у житті, сім'ю, щастя і будь – яку надію на майбутнє.

Від 12 – го травня 2009 – го року я в Німеччині почуваюся кожен хвилину, кожен годину, кожен день, кожен тиждень і кожен місяць як військовополонений. Ці переживання є продовженням жахливих спогадів про німців, продовженням того невимовного зла, яке вони заподіяли мені. Я знову став їхньою невинною жертвою. Величезним злом вважаю те, що цим процесом Німеччина намагається перетворити мене, військовополоненого, у воєнного злочинця. Вважаю, що це – нестерпна наруга Німеччини наді мною. Усе це робиться для того, щоб приховати скоєні німцями злочини та їх зам'ятати. І всупереч правді твердити, що ми, українці, та інші народи – сусіди були справжні злочинці.

Вважаю, що процес, який провадять виключно проти мене, псевдочужинця із Травників, та який замовчує про чисельних есеєців і німецьких «травників», суперечить усім принципам справедливості. Ще в Ізраїлі я вже якось оборонявся проти звинувачень мюнхенського прокурора. Там пробували пов'язати мене з нацистськими злочинами в Собіборі. Верховний Суд Ізраїля по – особливому визнав, що ці звинувачення не доказано. А в самому вироці зазначено: я 7 ½ років відбув під арештом, з них – 5 років провів у смертній камері.

Цілком несумісною зі справедливістю й гуманністю є той факт, що більше 35 років я, вічно переслідувана жертва, змушений оборонятися перед Відділом Спеціальних Досліджень США (ВСД), перед тими, хто стоїть за ним, передовсім Світовий Конгрес Євреїв і Центр Візенталя (ці організації живуть за рахунок Голокосту). Тепер, коли навколо мене безсило, перед закінченням мого життя, відбувається чи не сорокове слухання цієї справи, я втратив силу боротись далі. Я безсильний у цій війні, яку розпочало ВСД, а нині продовжує Німеччина.

Моя улюблена дружина Ліда також більш як понад 50 років страждала в Німеччині. Це власне німці відібрали в неї юність, насильно транспортували на довгі роки рабської праці в Німеччину, серед жорстоких та нелюдських обставин.

Страждання, які ми пережили під час страхітливої німецької війни, спрямованої проти слов'ян, не можна описати словами. Однак те, що Німеччина знову вибрала мене й мою родину своїми жертвами, для мене залишається незбагненим.»

До цих страждених, виболілих слів упродовж ряду десятиліть ув'яз-

нення, поневірянь, немилосердних моральних катувань під час життя буквально поруч із шибеницею, нічого доповнити. Все це й справді виглядає аж надто незбагненим. Просто дивним. Іноді навіть складалося враження, що з українців у Другу світову війну воював лише один Іван Дем'янюк.

За що ж так страждала ця людина? Можливо, за те, що вона хотіла просто вижити? Чи може за те, що вона українець? Одне відомо точно – вона стала розмінною картою в чужій брудній грі?

Під недремним оком московітів

Тема суду над Іваном Дем'янюком найбільш популярною була, як не дивно, у Російській Федерації. Мені не вдалося розшукати жодного тамтешнього видання, яке б взяло бодай під сумнів те, що відбувалося протягом більш як двох років у Мюнхені. Адже, що не кажіть, а Дем'янюк не німець, він уроджений в Україні, а концентраційний табір Собібор, за перебування в якому він мовбито переслідується, знаходиться в Польщі. При чому, Україна Івана Дем'янюка не переслідує, а Польща взагалі відмовилася від будь – яких претензій щодо цієї особи, позаяк у неї немає ніяких доказів того, що Іван (Джон) Дем'янюк будь – коли перебував у Собіборі.

Виникає запитання: а при чому тут, скажіть, будь ласка, Німеччина, її мюнхенський суд?

Одначе, коли німецький суддя у травні 2011 року зачитав свій вирок, міжнародна радіостанція «Свобода» повідомила, що Росія наголошує на своїй важливій ролі у винесенні обвинувального вироку проти І. Дем'янюка.

Он, виявляється, кому це все найбільш потрібно було. Якщо зважити на те, що судовий процес проти Івана (Джона) Дем'янюка почався 2009 року, а сама екстрадиція ще раніше, то не легко докопатися до того, що все це аж надто близько стоїть поруч із майже ворожими стосунками кремлівського правлячого тандему і колишнього глави нашої держави Віктора Ющенка. Що загалом усе це має виходити на те, що українці, як заявляли московіти, безбожно крали російський газ із труби «Газпрому», що вони перекривали надходження блакитного палива до Європи. І взагалі, українці це відомі зрадники і душители єврейства, посібники фашистів, крадії, злочинець на злочинцю. Чого лише вартий їхній Іван Дем'янюк. Ось помилуйтеся ним. Мовляв, яскравий представник цього народу. На моє переконання, саме звідси починалася справжня гібридна війна РФ проти України.

Більше того, як підкреслювало радіо «Свобода», в коментарі Міністерства закордонних справ у Москві мовилося, що для Росії, «яка винесла на собі основний тягар боротьби з нацизмом і зазнала в ній найбільших людських жертв», судовий вердикт над Іваном Дем'янюком має знаковий характер.

Московські дипломати зазначають, що впродовж усього судового процесу в Мюнхені російська сторона своєчасно надавала необхідне сприяння німецькому правосуддю. Зокрема, німецьким судовим і слідчим органам оперативно представлялися копії архівних документів, процесуальних матеріалів, включаючи допити свідків, які мали стосунок до справи Дем'янюка. Одне слово, догоджали, як чирякові...

Ось, виявляється, у чому заковика. «Правосуддя» начебто вчиняли німці, а кострище розкохували, хмиз підкидували, міхами жар роздмухували московіти. Тишком – нишком. Виконували кадебістський замисел – за будь-яку ціну знищити українця – власівця Дем'янюка. Руками німців.

Справді, ми вже добре поінформовані про те, як московська сторона не вельми майстерно, але все – таки сфальшувала посвідчення для Івана Дем'янюка. Але виникає запитання: які ж іще надавалися документи, «процесуальні матеріали», чим, власне, так вихваляються в МЗС Росії?

Можливо, оцей, про який в РФ, власне, найбільше шуміли, коли ще був живий Іван Дем'янюк? Йдеться про заяву 88 – літнього Алексея Вайцена з Рязані, колишнього в'язня табору Собібор, котрий фактично єдиний залишився живим, за станом на 2011 рік, на теренах усєї безмежної Московії, хто пережив страждання цього концентраційного табору. І ось цей дідусь, який перед тим переніс інфаркт, на фотознімку буцімто впізнав у в'язневі мюнхенського суду Іванові Дем'янюку колишнього охоронця єврейських бараків Собібору, де він свого часу знаходився під цілодобовою охороною. Тов. Вайцен виявив волю свідчити у суді проти Івана Дем'янюка. Про це постійно фанфарила пропагандистська, кремлівська рашен – машина.

Історія виглядає вельми дивно, аби сприйматися як випадковість. Позаяк у Рязані є начебто молодий прокурор, котрий полюбає писати статті до газет. І ось він у пошуках чергового пристойного розголосу заглянув якось до колишнього в'язня концтабору, розклав у того на столі свої газети, а живоокий дідуган і впізнав буцімто на фотознімку колишнього вахмістра свого концентраційного табору.

Навіть не вахмістра, як уточнив пан Вайцен, а «був він із більшими личками на мундирі, як у інших. охоронців». І нібито колишній «служивий» траплявся йому в Собіборі на очі аж двічі. Вперше, «коли гнали людей до лісу», і вдруге – «коли він пішов...» Треба, мабуть, розуміти – пішов із лісу...

Це пізнання, як можна уявити, відбулося в Рязані, через 67 чи навіть 68 років після подій у концентраційному таборі...

В історії з Іваном Дем'янюком, нагадаю, уже був подібний випадок. Щоправда, в Тель – Авіві, років із двадцять тому, коли в ньому публічно, в кінотеатрі на сцені, пізнавали монстра Івана Грозного з концтабору, підкреслю, Треблінка. Тоді подібного віку єврей десь дома, розглядаючи фото монстра з газети, заявив, що так, він зустрічався з цим чоловіком, який зображений на знімку. Це справді є той самий Іван, який загавяв

усіх до душогубок у їхньому концтаборі, а тоді заводив двигун танка на припоні і душив усіх газами.

Коли дідугана привели до суду, він довго – довго вглядався в обриси обличчя Івана (Джона) Дем'янюка, а тоді безсило й чесно сказав:

– Я нічого конкретно не можу сказати щодо цієї людини. Бо я вже не пригадую навіть обличчя мого батька і моєї матері...

Але не зважаючи на подібність ситуації, всі без винятку газети й телеканали Росії зробили героями своїх статей і теленовин саме Алексея Вайцена з Рязані, який упізнав проклятого українця Івана Дем'янюка, котрий буцімто одного разу йшов із ними до лісу й повертався звідти назад.

Найбільшим парадоксом із останнім російським в'язнем Собібора А. Вайценом є те, що він, як стверджувало інформаційне агентство МедіаРязань, котре, до речі, виступало одним із глашатаїв розповсюдження новин від колишнього прикордонника (читай – чекіста), який перебував у концтаборі і там начебто наштовхнувся на ката Дем'янюка, так ось цей російський свідок на повному серйозі стверджував, що Іван (Джон) Дем'янюк – це є не хто інший, як знаменитий Іван Грозний. Але, зауважу із... Собібора.

Напевне, у погоні за сенсацією, бажаючи хоч на схилі своїх древніх літ побути в центрі уваги, драпучий, як кіт, товариць Вайцен уже справді упав у повний психологічний маразм. Зрозуміло, що бреше, як сірко на вітер. Бо як, пригадуємо, справу про те, що Дем'янюк, це ніякий не Грозний, чи Лихий іще майже на двадцять років раніше від цих подій успішно доказав Верховний суд Ізраїлю. Такою людиною, встановив він, був не Іван (Джон) Дем'янюк, а якийсь Іван Макаренко, і його давно уже немає на цьому світі, нагадаю, – він убитий ще 1943 року, під час повстання в'язнів концтабору ТРЕБЛИНКА. Доведені вахмістром до відчаю арештанти вчинили над своїм охоронцем жорстокий самосуд і розірвали його на шматки. Іншими словами, вінничанин Іван (Джон) Дем'янюк тут абсолютно ні при чому. Власне, саме на цій підставі він і був виправданий тоді, у Тель – Авіві.

Виходить, що широко розрекламований російський свідок А. Вайцен плете явні нісенітниці, або й просто клеїть дурниці про якогось Грозного – Лихого, якого ніколи й близько не було в Собіборі. Дід явно десь начитався концтабірної літератури про супостатів – людоджерів і змішав грішне з праведним. Це, здається, був якраз той випадок, коли кажуть: старість інколи приходиться сама, без мудрості...

Аби не виглядало все це моєю нещирою вигадкою, з метою вигородити українця Дем'янюка, почитайте, будь ласка, з цього приводу повідомлення інформмагента МедіаРязань, котре, власне, й «народило» героя А. Вайцена. А воно базграло:

«Зараз ветеран з Рязані вже зовсім не сумнівається у тому, що підсудний в Мюнхені – той самий «Іван Грозний» з «Собібора». (?) «Поліцаєм він був... Дуже схожий на Івана Грозного – морда товстєнна така, тіло огрядне, руки, як клєшні ведмедя. Потрібно його випустити на розтерзанья людям», – впевнений Вайцен.

У своїй дикій, ненажерливій злобі до українців, росіяни поспіль із героєм – чекістом Вайценом маразматично стверджують, що садист Іван Грозний, виявляється, «діяв» у Собіборі, коли насправді достеменно відомо, що така особа насправді знушалася над полоненими табору Треблінка. Ось вам і додаткові матеріали для процесу над Дем'янюком з Росії. Правда в них в'яне, як цвіт на сонці.

Думаю, що саме тому суд у Мюнхені, уяснивши абсолютну старечу маразматичність заяв колишнього кадебіста Вайцена, не став навіть його запрошувати до Німеччини. Це був би дійсно грішний сміх над старістю, якби такий «свідок» почав плести своїм язиком повну ахінею...

Ще ганебніша в цій історії роль московської «Нової газети» (НГ), яка тут і собі дере голову, як попова кобила. Начебто опозиційне до путінської влади видання, насправді ж, той же таки рашівський ворожий сівач ненависті до всього українського. Позаяк і ці штрейкбрехери поспіль з дідом Вайценом, що, либонь, вижив уже з розуму, почали публічне, під телекамери, за участі ряду зарубіжних агентств і видань пізнання в Іванові Дем'янюку (завдяки фотознімкам і відісюжетам) вбивці «Івана Грозного», котрого, як відомо, Бог давно вже прибрав з цього світу. У репортажі з того похмурого видовиська, журналістка НГ зі слиною на вустах, захиляючись злобою, писала, що ось ми, мовляв, «знайшли докази винуватості вахмістра Івана (Джона) Дем'янюка».

Це, на жаль, свідчить про те, що подібні «рязанські марення» принизали замало не все російське суспільство. Так начебто це українські селяни, подібні до колгоспного тракториста з Вінниччини Івана Дем'янюка, а не кремлівські вожді з їхніми гітлерівськими візаві розв'язали криваву, страхітливу світову війну, в результаті якої фашисти зганяли з усього світу євреїв до концентраційних таборів, душили газами від танкових двигунів і спалювали в крематоріях. Заразом із військовополоненими, представниками інших країн та народів.

Росія й Німеччина, як бачимо, знову разом. А цапом відбувайлом в очах усього світу за гріхи минулої війни вони з усіх сил роблять маленького нещасного українця, якого Сталін призвав захищати своє соціалістичне створіння від Гітлера.

Меншовартість у московській упаковці

Збираючи матеріали для заключної публікації мого письменницького розслідування щодо складної і суперечливої долі непростой людини Івана Дем'янюка, якось уночі наштотхнувся було на розгляд у прямому ефірі телеканалу «Інтер» теми того, що Львівська обласна рада звернулася до глави держави взяти під захист УКРАЇНЦЯ, вину якого намагається довести вже суд третьої країни і з цього знову практично нічого не виходить. Чи не забагато для долі однієї смертної людини? Адже немає жодного доказу того, що колишній червоноармієць, а за тим військовополонений учиняв якісь конкретні, доведені слідством злочини, чи бодай хоча б слу-

жив в охороні концентраційного табору Собібор на території Польщі, в чому, власне, його роками намагаються звинуватити. Однак, не зважаючи на це, мюнхенський суд ФРН усе – таки засудив Івана (Джона) Дем'янюка до п'яти років ув'язнення, інкримінувавши йому участь начебто в убивстві понад 28 тисяч полонеників концтабору. Без єдиного доказу його участі в цих звірствах, підкреслю. Основуючи свій остаточний вирок лише на тому – таки злощасному посвідченні охоронця, виписаному на ім'я І. Дем'янюка, і котре, як визнав уже свого часу Верховний суд Ізраїлю, було липовим, з провокативною метою виготовлене майстрами – фальшивувальниками з московського КДБ.

Соромно було бачити і слухати, як цю тему розвивав, пропонуючи до обговорення в студії москвич – оstarбайтер Євген Кисельов. Точнісінько, скажу, в тому ж безапеляційному звинувачувальному тоні, як її інтерпретували тієї пори російські ЗМІ. Мовляв, у Мюнхені остаточо, за новими доказами (?) доведено (?), що посвідчення Івана Дем'янюка справжнє...

Цю фразу, як можна здогадатися, панові Кисельову потрібно було сказати тому, що перед цим на «Інтері» відбулося пряме включення з Тель – Авіва Якова Кедмі. Колишнього консультанта сторони звинувачення на процесі проти Івана Дем'янюка, одного із керівників ізраїльської спецслужби «Натів», яка займається збором інформації щодо нацистських злочинців. І ось цей офіцер держави Ізраїль чітко і однозначно заявив у прямому ефірі українського телеканалу, що доставлений свого часу з США до Тель – Авіва Іван (Джон) Дем'янюк виявився ніяким не охоронцем на кличку «Іван Грозний» із колишнього концентраційного табору Треблінка, за кого його, власне, прийняли за доносом, і в суді під тиском емоцій попервах навіть довели це; і що його вахмістрівське посвідчення насправді виявилось підробленим, себто фальшивим. Тому полоненика, через багато років після різноманітних експертних досліджень, експериментів довелося повернути до Сполучених Штатів Америки і навіть уклінно вибачитися перед ним за серйозну судову помилку, що незаслужено спричинило йому та його сім'ї величезні страждання.

Насправді Є. Кисельов сказав явну неправду щодо доведення в мюнхенському суді факту достовірності документу, який начебто засвідчував особу Іван Дем'янюка у період Другої світової війни. Нічого подібного під час судового процесу в ФРН не сталося. Оскільки в основі документального звинувачення лежало все теж таки, поганцем А. Хаммером доставлене з Москви до США, цільовим порядком вручене тель – авівським спецслужбам підроблене чекістами посвідчення охоронця концтабору на ім'я Івана Дем'янюка. Дивно, як німецька Феміда взагалі могла розглядати цю «феню», коли виправдальне рішення щодо цієї історії прийняв Вищий суд держави Ізраїль, який, звичайно ж, можна назвати головним у справах відносно переслідувань нацистських злочинців, організаторів Голокосту.

Навпаки, незалежні експерти і в Мюнхені знайшли нові докази ганебної фальшивки, про що сказано вище.

Готуючись до передачі, Є. Кисельов мав би, напевне, все це помітити, позаяк про подібне широко писала німецька і інша зарубіжна преса. Тому його заява про ідентифікацію судом посвідчення І. Дем'янюка свідчить, як мінімум, про три такі важливі речі.

Або він свідомо й упереджено перекручує факти, або не готується до тем, які пропонує для обговорення в студії. І третє – перед виходом в ефір орієнтується лишень на свою рідну московітську пресу. А вона ж, як відомо, свідомо і бездоказово, у стилі радянського КДБ малює І. Дем'янюка зрадником, фашистським пособником, нацистом, убивцею, не маючи для того ні єдиного конкретного доказу, аргументу. Під стать собі, за рівнем знання теми для обговорення в прямому ефірі, Є. Кисельов гукнув тодішнього представника Партії регіонів, народного депутата України Володимира Олійника. Після передачі у мене, приміром, склалося тверде переконання, що цей чоловік тільки перед самою передачею уперше почув про справу Дем'янюка. Таку «високу» поінформованість він показав перед телекамерами.

Цей відомий уже публічний побратим приснопам'ятних «донецьких недолугих правителів», замало не всі свої виступи у студії починав, як відомо, з того, що обов'язково повідомляв про свою колишню роботу в якості районного судді. Цей аргумент, думаю, давав йому змогу подати сигнал телеглядачам про те, що він буцімто добре знає те, як здійснюється судочинство, а тому, мовляв, до його думки належало б прислухатися всім. У даній ситуації висновок щодо обговорюваної теми його був такий: німецькій юриспруденції треба безмежно довіряти. Навіть тоді, коли вона без єдиного доказу, конкретно доведеного факту в процесі щодо перебування Івана (Джона) Дем'янюка в концентраційному таборі Собібор засудила українця до п'яти років ув'язнення, зверніть увагу, за учинення 28 тисяч смертей в'язнів!

Запитати б пана Олійника, а чому ж тоді такою м'якою є міра покарання українського «злочинця»? Всього якихось п'ять років німецької більш – менш комфортної тюрми за таку колосальну кількість людських жертв!? Явна, погодьтеся, неспіврозмірність вини і покарання.

Он американці, якраз тієї пори, коли виходила в ефір ця передача, загрожували главі МВФ за контакт з покоївкою готелю помимо її волі вкпекти француза аж на 74 (!) роки за ґрати.

Особливий «професіоналізм» юриста В. Олійника проявився у тому, коли він став присікати до інших учасників телепередачі Андрія Мохника, історика Владислава Гриневича за те, що депутати Львівської обласної ради посміли звернутися з пропозицією до В. Януковича – від імені України втрутитися в долю Івана Дем'янюка.

– Це ж як практично президент може вторгтися в цю делікатну юридичну справу? – став насмішкувато й схибно допитуватися В. Олійник. – А ви що не знаєте, що і глава держави не має права втручатися в судову систему? Тим паче, чужої країни...

Йому стали пояснювати, що українець за походженням Іван Дем'янюк на той час виявився людиною без громадянства. За виняткових обставин,

які склалися в нього, коли він фактично став безневинною жертвою війни фашистів із сталіністами і вже ген стільки років (маючи 91 рік стражденого життя за плечима!), мучається через різноманітні дивні судові переслідування, які фактично нічим не закінчуються, надати йому громадянство України. Повернути колишнього вінничанина на Батьківщину. І як заявляли свободівці у прямому ефірі телеканалу, рідне село готове прийняти додому свого земляка страждальця.

До слова б сказати, що в Україні лише одна – єдина політична сила – ВО «Свобода» постійно виявляла опікунство над долею нещасного українця, якого з подачі москвітів буквально терзали то одні, то інші спецслужби, суди різних країн. Їхні активісти за різних okazji піднімали голос за долю знищеного за надуманими звинуваченнями Івана Дем'янюка. Лідер партії Олег Тягнибок опублікував у своїх блогах немало заяв з закликом до керівників держави вникнути в долю нашого солдата, якого роблять винуватцем замало не всіх закатованих в концентраційних таборах.

– І як ви це собі уявляєте «забрати на Батьківщину»? – поспішив на виручку В. Олійнику ведучий Є. Кисельов.

Не було, на жаль, мене в студії. Я б їм вказав на те, як славнозвісна Російська Федерація з усіх сил тривалий час буквально билася за те, щоб із Таїланду не допустити депортації до США всесвітнього відомого торговця зброєю росіянина Віктора Бута, як уже тривалий час Москва безупинно дискутує за нього з Вашингтоном. За представника, підкреслю, смертоносного, жадливого бізнесу. Як свого часу французький президент Ніколя Саркозі особисто літав за французькими журналістами в Чад, яких захопили воюючі там сторони. Як до останнього боровся Ізраїль за свого сержанта Шаліта, захопленого палестинцями у полон.

Але ж хіба їм, донецьким каліфам можна було зрозуміти це! Для них важливо те, що у ложці води готовий утопити колишнього власівця Кремль. А для команди Януковича подібне було остаточним присудом: Дем'янюк повинен відбувати і безчесне покарання мюнхенського суду, тому, що він відмовився виконати рішення ялтинської конференції глав держав – учасниць антифашистської коаліції, яка вимагала, що всі, хто до 1 вересня 1939 року знаходився в межах СРСР повинні були після Другої світової війни обов'язково повернутися додому. Себто виходить – струнками рядами в совєцькі концентраційні табори. Це красиво називалося актом репатріації. А насправді – знищенням всіх тих, хто вирішив вирватися з радянського пекла.

Тут, треба визнати, Сталін обкрутив довкруги пальця і прем'єр – міністра Великобританії, і президента США. Це якраз той особливий випадок, коли кажуть, що ніхто, не знає глибини гадючої нори. Відтак страшна западня для мільйонів людей була охрещена Заходом. Саме з неї й виривався Іван Дем'янюк з дружиною Лідією та маленьким сином Іваном, який незабаром, як і батько стане Джоном. Джоном – молодшим. Тому вони поїхали не в Дубові Махаринці, а в американський штат Огайо.

Пан Олійник пішов спати з тією думкою, яку він висловив під завісою передачі. Мовляв, «на що ви, панове, штовхаєте главу держави?» Якщо, буцімто, він вступиться за Івана Дем'янюка, цим Україна втратить свій імідж на міжнародній арені. Дикунська мораль, драконівська позиція прислужників Москви.

Який, погодьтеся, печерний примітивізм! Яке скудоумство!

При владі тієї пори знаходилися люди з мисленням представників нікчемних комуністичних часів, як кажуть, банальних «совків». Для них головне не доля конкретної людини, а якість ефемерне реноме, яке за час свого нетривалого правління вони вже його буквально закопали у землю. Але ця позиція буквально знищила фізично невинну людину, українця.

Примітивна влада, обмежені політики й юристи!

Але найбільше в цій передачі мене все – таки подивував виступ заїжджого московського журналіста буцімто й демократа Матвія Ганнопольського.

Взявши слово останнім, начебто підводячи підсумок у розмові на задану тему, він порівняв Івана Дем'янюка із страхітливим Бен Ладеном, і з заарештованим сербським генералом Ратко Младичем, який начебто дав команду розстріляти тисячі боснійців...

Ні, обмежене московське мислення це таки явно певний політичний діагноз. Ця жадлива імперська хвороба, котра, як бачимо, не щадить нікого – ні правлячих «єдиноросів» у Кремлі, ні представників начебто благородних опозиційних течій. Але найстрашніше, що вона не обминає журналістів. Які мають безмежний ефір, у тому числі й в Україні, газетні площі й Інтернетовські простори. Котрі бацили української меншовартості можуть, на жаль, публічно прищеплювати іншим. Відверто множать українофобство...

Найстрашніше те, що кисельови й ганнопольські і по нині нам без зупину вішають локшину на вуха про нищість і другорядність українців. І при новій після недолугих януковичів владі також. Коли вже ж безглузда це нарешті закінчиться?

До смерті без покаяння

Давайте на мить переведемо подих, підведемо невеличкий підсумок вище сказаному. Івана Дем'янюка напівживого, безпомічного прихопило 2009 року, в віці 89 років, німецьке судочинство, волюючи повісити на нього ледь не всі гріхи колишнього рейху. В мюнхенському суді, онуки тих, хто з 1939 року, в фашистських дивізіях вирушали поневолювати Європу, намагалися доказати, що це українці, такі, мовляв, як цей Іван (Джон) Дем'янюк, були головними мучителями і катами в концентраційних таборах. Але аж ніяк не німці. Які, підкреслюю, окупували замало не всю Європу, котрі побудували на скорених територіях мученицькі концентраційні табори і газові камери. Які Україну перетворили на толоку, знищивши мільйони наших ні в чому не винних людей.

Старий, німецький Іван Дем'янюк уже в нинішньому тисячолітті став таким собі цапом відбувайлом на світовій арені за нас усіх українців. Німецька судова машина, як стверджує чимало експертів, знову ж таки йшла шляхом, прокладеним московським людоджерним ... КДБ. Вона висунула на підставі фальшивки московських чекістів 28 060 звинувачень проти John Demjanjuk, які обговорювалися в процесі впродовж майже 18 місяців.

Коли вже закінчився суд у Німеччині, який «наміряв» Джонови Дем'янюку, як колишньому охоронцеві концентраційних таборів у 89 його років (!) покарання ще в п'ять років ув'язнення, з'явилося ось яке офіційне повідомлення: *«14 квітня 2011 Агентство Associated Press оприлюднило зміст звіту ФБР США, згідно з яким КДБ СРСР «дуже ймовірно, сфабрикував» нацистське посвідчення особи Івана Миколайовича Дем'янюка (Джона Дем'янюка), обвинуваченого в участі у вбивстві євреїв у концтаборі Собібор, на території окупованої Польщі. Ця інформація зберігалася в таємниці протягом останніх 25 років».*

Але чесно кажучи вже ніхто на це просто таки не звертав уваги. Безжалісний світ явно перевтомився судити мерхлого, заледве живого українця. Вони вже всі начебто напилися його крові досхочу. Хоча з такими висновками не варто поспішати...

Відновлювати процес за ново виявленими обставинами ніхто не став. Бранцеві Дем'янюку на той час виповнилося понад 90 років. Він був особою без громадянства. Україна, його батьківщина, злоблिवе мовчала, не проявляючи ніякого публічної уваги до судилища. Відбувати покарання Дем'янюка повезли не до тюрми, а зважаючи на вік, поселили у німецькому будинку для пристарілих містечка Бад – Файльнбах. Німецька державна казна на його утримання виділяла в рік 30 тисяч євро.

Щоправда, в долі горезвісного українця намічався іще один судовий процес. (Господи, скільки ж їх може бути на одну людську душу?!) 7 січня 2010 року, тобто вже після того, як Іван Миколайович був засуджений у Мюнхені, Верховний суд Іспанії запросив міжнародний ордер на новий арешт Івана Дем'янюка. На українця планувалося ще й скинути якісь міфічні гріхи причетності до загибелі шістдесяті іспанців у концтаборі СС Флоссенбург. Але все було настільки шито білими нитками, що навіть німці засумнівалися в правдивості цих свідчень і мюнхенська прокуратура відмовила іспанцям на отримання тіла ледь живого українця. Було чітко видно, що суддя з Мадрида Ісмаель Морено, який завів кримінальну справу, хотів просто поп'яритись на розкрученому у світі Дем'янюку. Коли мюнхенський суд попросив представити пана Морено звинувачення «на ката», той просто не мав, що відповісти...

Нарешті 17 березня 2012 р. свій земний шлях закінчив загадковий українець, який, напевне, виніс за життя найбільше поневірянь і знущань, переслідувався спецслужбами багатьох держав світу. Був найбільш публічним українцем за всі часи існування нашої нації. Проти нього, відомо, тільки КДБ проводило цілий ряд своїх операцій. Однак, найстраш-

ніше те, що поневіряння мого земляка, вінничанина Івана Миколайовича Дем'янюка не закінчилися вже навіть і після його фізичної смерті. Як написало впливове німецьке видання Шпігель, після смерті виникло питання, де хоронити українця. Журнал зазначає, що швидше за все син Джон Дем'янюк – молодший не зможе похоронити тіло батька на його другій Батьківщині у США, адже і мертві для подорожі за океан потребують паспорта, а його у Джона Дем'янюка відібрали разом із американським громадянством іще 2004 року. Так, що він, швидше за все, буде захоронений за рахунок ФРН у німецькій землі...

Усе так насправді й відбулося.

Стаття про Дем'янюка у «Шпігелі» називалася – «До смерті без покаєння». Німецька газета цитує сина Дем'янюка Джона – молодшого, який стверджував: *«Мій батько є жертвою радянської та німецької жорстокості. Історія ще покаже, що його зробили цапом відбувайлом, зваливши на безправних українських військовополонених відповідальність за діяння німців – нацистів».*

І з цим, зауважу, не можна не погодитись. В цьому вся істинна правда про неймовірні страждання, поневіряння нескореного українця. Син Дем'янюка в Мюнхені заявив, що він буде й далі боротися за реабілітацію батька.

Думаю, що масштабне на весь світ цькування українця, без будь – яких доказів його вини, за сфальшованим чекістами Брежнєва – Андропова документом – все це великий докір нам, українцям. І тим, хто мешкає на наших споконвічних землях, і людям з діаспори. В історії з Іваном Дем'янюком ми, вельмишановні панове, проявили боягузливість, страхополох, змовчали, коли нашу людину без доказів вини десятиліттями катували і мучили, напевне ж, не в останню чергу і тому, що він просто українець. І тут треба ставити питання про нашу національну гордість. Хіба б євреї допустили таку байдужість до долі представника своєї нації?

Мене, приміром, найбільш неприємно вразило те, як окремі ЗМІ, котрі годуються з рук українців, у Києві зареєстровані, тут видаються, але буквально влаштували на своїх сторінках справжні українофобські салюти з нагоди... смерті Івана (Джона) Дем'янюка. Скажімо, така за мовою видання, за акцентами в публікаціях, за проросійським змістом матеріалів явно московітська газета «Сегодня» (назвати її київською – рука не піднімається), вискочила з заголовком «Скончался «палач Собібора» Іван Дем'янюк». Цей святковий нікролог для першої полоси в редакції починають «лідом» (заспівні рядки в інформації) з повної дурні. Пишуть: «Садист на прізвисько Іван Грозний помер на 92 році життя. Засуджений за пособництво нацистам Іван Дем'янюк помер у віці 91 року в суботу в Німеччині...»

Геть нешановані мною, панове кремлівсько – путінські прислужники, поясніть, будь ласка, який іще «Іван Грозний»? Світ уже без малого два десятиліття знає про рішення Вищого суду Ізраїлю, в якому чітко і однозначно визнано, що людина на таке табірне прізвисько була знищена

в'язнями Собібора під час повстання невільників ще 1943 року. Істина ця доведена в суді. Де, де, а в Ізраїлі, який по всьому світу переслідує мучеників євреїв у часи Голокосту помилитись точно не могли. Це – по – перше. По – друге, Іван Дем'янюк ніколи не мав ніякого відношення до цієї лихої вашої муйні. Це ж як потрібно ненавидіти країну, де ви мешкаєте, безпідставно, поспіль з ворогами нашої людяності, держави стверджуючи, що представник української нації запеклий нацист. І де докази, що Іван Дем'янюк садист? За майже сімдесят років перманентно слідства не знайдено жодного аргументу на цю користь. Тому таке видання, як газета «Сьогодні» (м. Київ) у цивілізованій країні повинно було б, як мінімум, постати перед судом за брехню.

Тепер ще одна історія у розвиток цієї теми – хто та як розуміє «привину» солдата – військовополоненого з Дубових Махаринців Вінниччини. Після смерті мого земляка, я написав підсумкову статтю до ряду попередніх про нього, яку розмістив у ряді своїх блогів. Якийсь пан на прізвище Аркадій Сидорчук опублікував слідом за мною своє аби – яке резюме з приводу цих подій, а під кінець тиснув такий абзац: «Не варто робити з Івана Дем'янюка заледве не героя, яким намагався представити його в опублікованому у «Телекритиці» блозі «Він страждав за всіх українців» пан Горобець. У псевдопатріотичному опусі він дійшов до того, що записав його спочатку до лав УПА, а потім – до «патріотичної націоналістичної організації, яка в п'ятдесятих роках минулого століття діяла на території США, де він тоді мешкав». Цікаво знати, де автор, який претендує на роль знавця «справи Дем'янюка», викопав ці факти, що ніяк не в'яжуться з його реальною біографією?»

Що ж, розповім.

Коли ви заглянете до базгранини пана Сидорчука, то побачите, що він склав хронологічну таблицю біографії І. Дем'янюка. Є там і такий запис: «У 1945 – 1952 рр. Дем'янюк перебував у таборі для переміщених осіб». Скільки років? Сім. Це ж не тиждень і навіть не сім місяців, а літ, пане! А що таке табір для переміщених осіб? Там перебували не лише люди з концтаборів, колишні військовополонені, власівці, вояки УПА, яких витиснула за Захід Червона Армія, були навіть колишні Українські січові стрільці і воїни Української галицької армії. За сім років життя на цьому величезному базарі людських емоцій та пристрастей можна було познайомитись, подружитися, об'єднатися і з дідьком, і з багатьма порядними людьми насамперед.

«Батько з матір'ю, – згадував син Дем'янюка Джон – молодший, – дружили в таборі з вояками Української повстанської армії, які об'єдналися і все вирішували колективно. Особливо близьким, як неодноразово розповідав батько, для них був пан Боримчук з Галичини, який ходив у повстанському начальстві. Вони міцно, по – справжньому дружили...»

Нехай буде відомо цьому панові, який шпетить мене за нібито героїзацію образу Івана Дем'янюка, я дійсно серйозно займаюся темою многотрудного життя нашого земляка, поставивши перед собою завдан-

ня розкопати нарешті, чому саме цей солдат Другої світової війни став найбільш досліджуваний спецслужбами і переслідуваний судами різних країн. У мене є декілька годин диктофонних записів Джона Дем'янюка – молодшого, який розповідає історію сім'ї. Вся проблема в тому, що записи зроблені англійською, але я їх все – одно розшифрую і спробую частково опублікувати. Джон – молодший неодноразово повертається у розмові до того, як жили батьки в передмісті Клівленда в колективі українців, які входили до організації Українського Народного Союзу (УНС), де дружина І. Дем'янюка Лідія, була скарбником місцевої організації, як вони збиралися на пікніки, ходили на демонстрації підтримки з різноманітних національних мотивів. Особливо цікавою, як на мене, є повідь про те, як одягнені в вишиванки батьки і він, малий Джон, у червні 1957 року їздили в містечко Кергонксон, що в північній частині штату Нью – Йорк, на відкриття на знаменитій «Союзівці», де українці викупили частину землі урочища, відкривали погруддя Тарасові Шевченку, роботи знаменитого українця Олександра Архипенка. Можливо, досить аргументів?

***

На початку грудня 2011 року я у справах прямував на рідну Вінниччину і заглянув у Дубові Махаринці Козятинського району, де на початку квітня 1920 року народився Іван Дем'янюк. Тут до Другої світової війни він працював трактористом у місцевому колгоспі. Звідси 1939 – го його провели на службу в Червону Армію, а вийшло – назавжди у широкі і безмежні світи. Саме село розташоване недалеко від траси з Вінниці на Київ, коли прямувати через житомирський райцентр Ружин. Від Козятини до Дубових Махаринців – 17 кілометрів.

Я ходив по невеличкому селу, розмовляв із людьми. Ставилися вони тоді до долі свого земляка по – різному. Але більшість схилилася до думки, що їх односельчанин ніс жахливу кару не заслужено. Більшість була переконана, що Іван Миколайович взагалі не міг такого вчинити, в чому його звинувачують. Позаяк, був людиною богобоязною, «таким, що й на півня не накричить», почув від групи жіночок. А коли я мову завів про те, що 2005 – 2006 року США запропонували Україні повернути колишнього вінничанина у рідні краї, всі в один голос заявляли: шкода, мовляв, що він не скористався цією нагодою. Та й главою держави був тоді Віктор Ющенко. Його ж батько теж пройшов крізь фашистські концтабори, що-права, нічого не відомо, як він звідти вибрався...

Міг би, мабуть, Ющенко – молодший підсобити бідовому українцю – фронтовику, якого десятиліттями тероризували піарники з числа так званих мисливців за головами посібників фашистів, і без єдиного доказу вини нашого подолянина його тероризували. А всі судові процеси перетворилося на масштабне, чистої води українофобство світового масштабу. Ледве не сімдесят літ світ змусив подолянина жити начебто поміж молотом і наковальнею, поміж Сціллою і Харибдою – чудовиськами, що принесли смерть.

Сільський бібліотекар Дубових Махаринців Тетяна Павлівна Козяревич висловилаь щодо цього так:

– Хата в якій він народився не зберіглася, але громада могла б, напевне, купити йому житло. Не дороге воно тут у нас. Та й рідня у нього в Штатах є, мабуть би, підсобила. А ми б не поцуралися його сусідства. Бо я, приміром, вважаю, що це звичайна безпричинна напасть на людину. І їй маємо допомогти вибратись з цього болота всім миром. Через те, мабуть, що він наш односельчанин – українець...

Чомусь вірю в те, що колись про поневіряння Івана Дем'янюка буде створено правдивий фільм...

Цього, як мінімум, ця людина заслужила.

Грудень 2016 року.

Літературно-художнє видання

Горобець Олександр
Постаті з вирію
Повісті, нариси

В авторській редакції

Верстка — ІВАШКІВ Андрій

Обкладинка — ВАРГАЛЮК Володимир

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 10,23.
Наклад 500 примірників. Зам. ДФ487.

Видавець і виготовлювач «Видавництво «Фенікс».
03067, м. Київ, вул. Шутова, 13Б.
www.fenixprint.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК за № 271 від 07.12.2000 р.

